

Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

2 • 2007

Svenskspråkiga studenter
1880–1920

Nordiska huvudstadsmöten
1923–2005

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jani Marjanen • Fil.dr Charlotta Wolff
Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Max Engman (ordförande) • Tom Gullberg • Matti Klinge • Rainer Knapas
Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén • Mikko Majander • Henrik Meinander
Eljas Orrman • Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg
Henrika Tandefelt • Nils Erik Villstrand

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och
adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historiska institutionen
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet.

Telefon 040-563 1492
Epost: michaela.brann@kolumbus.fi.

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jani.marjanen@helsinki.fi
charlotta.wolff@helsinki.fi

Telefon 09-191 24347 (Marjanen)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Finlands Akademi och
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Den högre utbildningens expansion och studenterna från de svenskspråkiga skolorna i Finland ca 1880–1920*

JOHN STRÖMBERG

De förändringar studentrekryteringen och studenternas val av levnadsbanor i Finland genomgick i slutet av 1800-talet och i början av följande århundrade har av forskarna betraktats som en del av det traditionella ståndssamhällets sönderfall och uppkomsten av ett samhälle präglad av industrialisering och urbanisering. Brytningsskedet medförde att det blev betydligt vanligare än tidigare att inleda högre studier och att den skolundervisning som ledde fram till universitetet i ökad grad stod öppen för samhällsskikt som tidigare varit svagt representerade bland studenterna. Samtidigt var ett ojämförligt större antal yrkesområden öppna för dem som lät utbilda sig. Liberaliseringen av det ekonomiska livet samt nya politiska och ekonomiska uppfattningar hade undergrävt villkoren för den gamla ståndsindelningen och gjorde att samhällets sociala skiktning förändrades. Forskarna har betonat att det relativt sett skedde en demokratisering av utbildningsmöjligheterna i slutet av 1800-talet och att detta var en av de viktigaste samhällsförändringarna vid denna tid.¹

* Artikeln har tillkommit inom ramarna för projektet *Svenskt i Finland – en lång historia*, vilket sedan 2005 genomförs som ett samarbete mellan historiker vid Helsingfors universitet och Åbo Akademi.

¹ Heikki Waris, 'Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella', *Valtiorietieellisen Yhdistyksen vuosikirja* VII (1947), s. 240. Sven-Erik Åström har utgående från ett huvudstadsperspektiv sammanfattat utbildningsväsendets betydelse för den sociala omvandlingen på följande sätt: "Lärdomsskolan var den främsta av de kanaler genom vilka den nya medelklassen erhöll sina medlemmar på samma sätt som tjänstemännen, ståndspersonerna fick friskt tillskott genom en annan lärdomsinstitution – universitetet. Skolväsendets expansion och utbildningsmöjligheternas demokratisering under industrialiseringen försiggick parallellt med den nya medelklassens tillblivelse." S.-E. Åström, 'Stadssamhällets omvandling', *Helsingfors stads historia* IV:2 (Helsingfors 1957), s. 50. För en översikt av den

Om man utgår från antalet studenter och den sociala mobilitet studierna gav upphov till var förändringarna i Finland kring sekelskiftet 1900 bland de snabbaste och mest omfattande i norra Europa. Universitetets rektorer fäste redan under samtiden uppmärksamhet vid att studentantalet i förhållande till befolkningmängden på kort tid hade nått en jämförelsevis hög nivå i Finland. År 1908 beräknades antalet inskrivna studenter vid universitetet i Helsingfors uppgå till 66 per hundra tusental invånare, vilket gjorde att landet i en internationell jämförelse placerade sig mellan Tyskland och Schweiz och före de övriga nordiska länderna. Strax före första världskrigets utbrott beräknades motsvarande relationstal i Finland till 109 studenter per hundra tusen invånare, vilket gjorde att landet i detta avseende fortfarande låg före t.ex. Danmark, Sverige och Norge.²

Vid Helsingfors universitet fick man redan på 1870-talet kännning av den stigande tidvattensvågen, men i jämförelse med de följande decennierna var ökningen vid denna tidpunkt ännu måttlig. Medeltalet nyinskrivna studenter per år uppgick till 145, d.v.s. ett tjugotal flera än under föregående årionde. På 1880-talet hade genomsnittet ökat till ca 250, i början av 1900-talet godkändes 740 nya studenter per år och åren 1911–1918 var antalet omkring 1 100. Ökningen var alltså speciellt stark i början av 1880-talet, under 1900-talets första år och åren före första världskrigets utbrott.³

Historikerna har fäst sig vid att då studentantalet kort efter depressionen och nödåren i slutet av 1860-talet började öka var det för tidigt för att tillväxten skall kunna sättas i samband enbart med skogshanteringens genombrott eller andra ekonomiska faktorer.⁴ Det är över huvud klart att den högre un-

tidigare forskningen kring studiernas betydelse för den sociala mobiliteten i Finland, se Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen* (Helsinki 1989), s. 66–67.

² Rektor I. A. Heikels terminstal 14.9.1908 och rektor A. Donners tal 19.1.1914, i tryck utgivna av universitetet. Att tillväxten i Finland var exceptionellt snabb har bekräftats vid senare och delvis på andra grunder utförda jämförelser; Päivi Elovainio, 'Korkeakoululaitoksen rakenne ja yhteiskunnan muutos', *Sosiologia* 11 (1974), s. 251–252; Esa Konttinen, *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa* (Tampere 1991), s. 191–192.

³ Edvard Hjelt, *Statistiska uppgifter rörande den studerande ungdomen vid det finska universitetet 1867–1905* (Helsingfors 1907), s. 2–6; Rektor A. Donners tryckta terminstal 13.9.1913.

⁴ Eino Jutikkala, 'Ständssamhällets upplösning i Finland', *Turun Historiallinen Arkisto* XII (Turku 1954), s. 141; Herkko Ojala, 'Ensiöpolven akateemisen sivistyneistön muodostumisesta Suomessa vuosina 1859–1899', *Studia Historica Jyväskyläensia* I (Jyväskylä 1962), s. 350–351.

dervisningen i Finland reformerades och genomgick en avgörande expansion redan före den genomgripande industrialisering som inleddes på 1910-talet.⁵ Den växande elev- och studenttillströmningen i slutet av 1800-talet har i stället förklarats med den mobilisering de finsk- och svensknationella rörelserna genomförde samt medborgarsamhällets uppkomst. De första finskspråkiga pojkklyceerna grundades på privata initiativ på 1870-talet, medan redan följande decennium medförde att flera privata svenskspråkiga samskolor inrättades.⁶ Den ökning studentantalet genomgick på 1890-talet var ett resultat av de statliga och privata finskspråkiga läroverkens verksamhet, medan det på svenskt håll uttryckligen var de privata samskolorna som bidrog till ökningen. Tidpunkten då elev- och studentantalet började växa och den omfattning expansionen fick förklarar alltså i sista hand av den betydelse som skol- och universitetsutbildningen tillmättes av de språkpolitiska rörelserna.⁷

Det är å andra sidan klart att den tillväxt som elev- och studentantalet genomgick samtidigt var en del av det sociala och ekonomiska brytnings-skede som inleddes på 1870- och 1880-talen. Det ämbetsmannastånd från vilket omkring hälften av studenterna vid slutet av föregående period ännu härstammade liksom det traditionella borgerskapet i städerna hade börjat gå mot sin upplösning för att ersättas av en ”bildad klass” indelad i olika sociala skikt.⁸ Läroverken och universitetet spelade fortsättningsvis en central roll för utbildningen inom de högre samhällsskikten samtidigt som de bidrog till att forma den nya medelklassen. Antalet studenter som var utgångna ur ämbetsmänna-, läroverkslärar- eller prästhem fortsatte att öka, men relativt sett kom en allt mindre del från detta samhällsskikt; åren 1912–1914 hade andelen sjunkit till ca 22 %. En femtedel av studenterna kom före sekel-skiftet från skiktet av affärsmän, ingenjörer, lantmätare eller tjänstemän vid t.ex. järnvägarna och posten, men andelen sjönk i samband med den kraftigt

⁵ Elovainio, ’Korkeakoululaitoksen rakenne’, s. 247.

⁶ Osmo Kivinen, *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla* (Turku 1988), s. 25–26.

⁷ Elovainio, ’Korkeakoululaitoksen rakenne’, s. 251–252; Kivinen, *Koulutuksen järjestelmäkehitys*, s. 25–28; Konttinen, *Perinteisesti moderniin*, s. 180–183, 199–203.

⁸ Risto Alapuro, ’Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan’, Tapani Valkonen *et al.*, *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana* (Juva 1985), s. 66–70; Åström, ’Stadsamhällets omvandling’, s. 51–55. Ang. de begrepps-liga förändringarna, se Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*. Nordiska museets handlingar 98 (Stockholm 1982), s. 354–356.

växande tillströmningen i början av 1910-talet till ca 12 %. Utbyggnaden av skolväsendet innebar alltså att 1910-talet kom att utgöra ett nytt brytningskede för studenternas sociala sammansättning. Andelen första generationens studenter hade ökat till i genomsnitt 44 % på 1880-talet, för att därefter sjunka något, men enligt samma beräkningsgrunder ökade andelen till över 60 % i början av 1910-talet.⁹ De studenter som härstammade från skiktet av folkskollärare, förvaltare och andra lägre befattningshavare mer än fördubblades, och detta gäller även de studenter som härstammade från den egentliga medelklassen i städerna, t.ex. hantverkare, mindre handlande och gårdsägare. Bondsönerna uppgick i början av 1890-talet till 15,2 %, vilket innebar att andelen tredubblats sedan 1860-talet. Eino Jutikkala har påpekat att detta ”sannolikt för alltid” kom att förbli toppsiffran, en iakttagelse som gäller åtminstone för den period som behandlas här.¹⁰ Trots att man knappast gör den sociala omvandlingens innehåll rättvisa genom att tillämpa samma indelning av samhällsskikten under hela perioden från 1870- till 1910-talet ger den officiella statistikens siffror ändå en antydning om förändringarnas innehåll.

Undersökningen behandlar utgående från dem som hade svenska som skol- och bildningspråk studenternas antal, bakgrund och val av studieinriktning under det samhällsliga brytningskedet i slutet av 1800-talet och början av följande århundrade. Det är av intresse att i ett delvis jämförande perspektiv undersöka de svenska studenterna under en period då det uppstod ett skolväsende som i allt högre grad anpassades för den svenskspråkiga befolkningens behov och läroverket som helhet samtidigt omorganiserades

⁹ Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 10–14; Ojala, 'Ensilpölvien akateemisen sivistysteistön muodostumisesta', s. 340–354; *Statistisk årsbok för Finland 1918* (Helsingfors 1919), s. 452–453. Jämförelser av studenternas sociala bakgrund under perioden 1867–1919 underlättas av att Hjelts sätt att indela studenterna och en del av hans siffermaterial utnyttjades och kompletterades i *Statistisk årsbok för Finland*. Heikki Waris samlade senare in uppgifter om studenternas sociala bakgrund från hela perioden 1810–1940 och utarbetade i detta sammanhang ett schema för den sociala indelningen som i vissa avseenden avvek från det som användes i den officiella statistiken. Heikki Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–67', *Historiallinen Arkisto XLVII* (Helsinki 1940), s. 199–272. Statistiken har för perioden 1871–1940 använts i bl.a. Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla* (Helsinki 1973), s. 11–23, 247–256.

¹⁰ Jutikkala, 'Ständsamhällets upplösning i Finland', s. 141; Ojala, 'Ensilpölvien akateemisen sivistysteistön muodostumisesta', s. 372–373.

och utvidgades.¹¹ Grundandet av finskspråkiga läroverk medförde att antalet studenter med finska som hem- och skolspråk fr.o.m. 1880-talet i snabb takt ökade och efter sekelskiftet utgjorde en växande majoritet inom studentkåren som helhet. På vilket sätt förändrades de svenska studenternas bakgrund och sammansättning och till vilka studier sökte de sig i ett läge då en del av den gamla bildade klassen övergick till finskan som bildningsspråk och det förekom en omfattande nyrekrytering till de högre studierna? Hur omfattande var tillströmningen av första generationens studenter på svenskt håll, och från vilka samhällsskikt kom de? Att det fanns skillnader mellan de studenter som hade svenska eller finska som bildningsspråk nämns i de undersökningar som berör läroverks- och universitetsstudiernas betydelse för den sociala rörligheten i Finland fr.o.m. slutet av 1800-talet.¹² Däremot finns det från tidigare endast ett fåtal undersökningar som från ett sammanfattande perspektiv behandlar de svenska studenternas bakgrund och studier under brytningsskedet fram till 1920-talet.¹³

Studenterna från de svenskspråkiga skolorna

De första analyserna av elev- och studentantalets tillväxt i Finland utfördes medan den snabba och oavbrutna expansionen pågick. Universitetets rektorer behandlade bl.a. i sina terminstal förhållandet mellan skola och universitet och presenterade med tiden utförliga analyser av studentkårens språkliga och sociala sammansättning. Den mest ingående undersökningen genom-

¹¹ Den systematisering som läroverket i Finland genomgick vid denna tid innebar bl.a. att de olika läroverkstyperna fick mera avgränsade uppgifter i förhållande till varandra och att antalet skolor med rätt att delta i studentexamen ökade. Kyösti Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980* (Oulu 1982), s. 24–37, 41–46; Kivinen, *Koulutuksen järjestelmäkehitys*, s. 24–27, 32–37.

¹² Se t.ex. Hjelt, *Statistiska uppgifter*; Waris, 'Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä', s. 242–243; Eino Jutikkala, 'Kieliraja ja kouluharrastus autonomian ajan lopulla', Marjatta Hietala (toim.), *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle*, Historiallinen Arkisto 82 (Helsinki 1984), s.101–107.

¹³ Här hänvisas främst till Bertel von Bonsdorffs uppsats 'Finländska studentförhållanden i statistisk belysning' i boken *Svenskt studentliv i Finland 1909–1929*, utg. av Svenska Studentdelegationen i Finland (Helsingfors 1930), s. 67–77. Uppsatsen innehåller uppgifter om de svenska studenternas antal och studieinriktning men behandlar inte den sociala sammansättningen. Däremot fäster von Bonsdorff uppmärksamhet vid den höga andelen kvinnliga studenter i Finland som ett nytt drag gällande studentkårens sammansättning. För en översikt av studentbeståndet i slutet av autonomins tid, se John Strömberg, 'Studentantalet i tillväxt 1870–1917', Matti Klinge *et al.*, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917* (Helsingfors 1989), s. 766–800.

fördes av rektor Edvard Hjelt. Han gav år 1907 ut en skrift om studenterna mellan åren 1867 och 1905 i vilken han genomgående indelade dessa enligt bildningsspråk, social bakgrund och kön.¹⁴ Hjelt fastslog att det under perioden hade skett avgörande förändringar i proportionerna mellan svensk- och finskspråkiga samt manliga och kvinnliga studenter och att förändringsprocessen med all sannolikhet skulle fortgå. Studenternas bildningsspråk och sociala härkomst uppfattades genomgående som olika sidor av samma problematik. Undersökningen gällde i själva verket en viktig del av de grundläggande förändringar som den bildade klassen genomgick till följd av utbildningsexpansionen. Genom att studentexamen fram till år 1919 formellt var ett inträdesprov till universitetet omfattade de nyinskrivna studenterna alla elever som utdimitterades från läroverken. Från och med slutet av 1800-talet fanns det bland dessa en växande grupp som inledde studier vid Polytekniska institutet, fr.o.m. 1908 Tekniska högskolan, en handelshögskola, i utlandet eller utan att avlägga examen sökte sig till arbetslivet.

Då man vid universitetet i början av 1900-talet sammanställde statistik över studenternas språkliga bakgrund skedde det med en viktig reservation. Edvard Hjelt framhöll t.ex. i sin undersökning att man saknade uppgifter om de nyinskrivna studenternas modersmål. Statistiken gav i stället en uppfattning om studenternas bildningsspråk, d.v.s. skolspråket. Att utgående från studenternas huvudsakliga bildningsspråk uppskatta storleksförhållandet mellan de två språkgrupperna försvårades av att den bildade klassen i allmänhet inte var indelad i två klart avskilda språkgrupper och att många svenskspråkiga barn av ideella eller andra orsaker placerades i finskspråkiga skolor.¹⁵ Mera tillförlitliga uppgifter om vilket språk de närvarande studenterna betraktade som sitt huvudsakliga bildningsspråk fick man då de största studentnationerna delades på språklig grund 1905–1908. Några år senare införde universitetet regeln att det språk studenterna använde vid ifyllandet av anmälningsblanketterna skulle användas som grund också för studentstatistiken och således även utåt ge en bild av språkförhållandena inom studentkåren.¹⁶

¹⁴ Se not 3. Edvard Hjelt var med ett kort avbrott universitetets rektor 1899–1907.

¹⁵ Matti Klinge, *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960* III: 1872–1917 (Tavastehus 1978), s. 10.

¹⁶ *Redogörelse för Kejsarliga Alexanders-Universitetet 1905–1908* (Helsingfors 1908), s. 182.

Tabell 1. Inskrivna studenter 1870–1919 fördelade enligt bildningsspråk och kön (procent).

	Manliga studenter		Kvinnliga studenter		N	%
	sv. läroverk	fi. läroverk	sv. läroverk	fi. läroverk		
1870–72	91,5	8,3	0,2		516	100
1873–75	86,1	13,6	0,3		338	100
1876–78	76,9	23,1			455	100
1879–81	68,7	31,3			567	100
1882–84	63,8	36,2			665	100
1885–87	58,2	40,8	0,5	0,5	790	100
1888–90	47,3	50,2	2,3	0,2	877	100
1891–93	43,7	50,9	4,4	1,0	956	100
1894–96	39,3	45,6	12,5	2,6	1 092	100
1897–99	34,2	43,5	13,6	8,7	1 246	100
1900–02	29,6	44,4	14,4	11,6	1 513	100
1903–05	24,4	46,8	11,8	17,0	1 990	100
1906–08	20,4	47,7	11,5	20,4	2 417	100
1909–11	18,3	43,4	11,6	26,7	2 889	100
1912–14	18,4	45,2	9,2	27,2	3 398	100
1915–17	16,6	43,4	9,8	30,2	3 394	100
1918–19	19,5	43,6	11,2	25,7	1 531	100

Källor: E. Hjelt, *Statistiska uppgifter rörande den studerande ungdomen vid det finska universitetet 1867–1905* (Helsingfors 1907); *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 450–451; *Redogörelse för Helsingfors universitet under läsåren 1917–1920* (Helsingfors 1920), s. 157.

Om man utgår från skolspråket var endast en mindre del (5,5 %) av de nyinskrivna studenterna finskspråkiga i slutet av 1860-talet. Under de två följande decennierna fördubblades i stort sett inskrivningstalen, och under denna period förändrades också studenternas skolspråk på ett avgörande sätt (tabell 1). Reformen av studentexamen år 1872 medförde att antalet årsvis inskrivna studenter tillfälligt minskade, men därefter inleddes en oavbruten och snabb expansion. År 1887 började de stora finska statslyceerna i Åbo och Viborg samt privatlyceet i Björneborg delta i studentexamen, och detta bidrog till att över hälften av de nyinskrivna studenterna under de följande åren kom från finskspråkiga pojkskolor. Att språkförhållandena inom studentkåren förändrades var å ena sidan en följd av att en del av den tidigare svenskspråkiga bildade klassen övergick till att använda finskan som skol-

språk. Å andra sidan bidrog också förändringarna i den sociala rekryteringsbasen till att andelen studenter med finska som hem- och skolspråk ökade. Av den växande andelen bonde-, torpar- och arbetarsöner kom majoriteten från finskspråkiga skolor redan i början av 1880-talet.¹⁷

Efter denna period av förändring inträdde under 1890-talet i stort sett ett jämviktsförhållande mellan de båda språkgrupperna. Detta sammanhängde med att de svenska samskolorna med rätt att dimittera studenter vid denna tidpunkt uppnått en relativt stark ställning och utexaminerade ett så stort antal kvinnliga studenter att det påverkade studentkårens sammansättning som helhet. De kvinnliga studenterna uppgick åren 1894–1896 till ca 15 % av samtliga nyinskrivna, och av dessa kom största delen (ca 80 %) från svenskspråkiga skolor. Däremot medförde åren efter sekelskiftet att den finskspråkiga majoriteten inom studentkåren snabbt förstärktes. Samskolornas växande popularitet i hela landet gjorde att också majoriteten av de kvinnliga studenterna 1903–1905 kom från finska skolor.¹⁸

Relativt sett kom en allt mindre del av studenterna från svenska läroverk i samband med den expansion studentantalet genomgick under 1910-talet. Åren 1911–1918 dimitterades i medeltal över 1 100 nya studenter per år, vilket var det högsta antalet under hela perioden. Våren 1918 förrättades inte någon egentlig studentexamen för de sammanlagt 1 143 nya studenter som skrevs in vid universitetet. Följande år, då examen i sin helhet flyttades till skolorna, dimitterades i stort sett lika många studenter som tidigare, men till följd av reformen minskade universitetets inskrivningstal med två tredjedelar (391 nyinskrivna 1919) och antalet inskrivna svenska studenter med omkring hälften (till 136). De övriga sökte sig till bl.a. Tekniska högskolan, Svenska handelshögskolan och nu också till den nyinrättade Åbo Akademi.¹⁹

¹⁷ Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 10–13; Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura*, s. 18–19.

¹⁸ Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 3–5; Mervi Kaarninen & Pekka Kaarninen, *Sivistyksen Portti. Ylioppilastutkinnon historia* (Helsinki 2002), s. 99–101.

¹⁹ År 1918 skrevs 335 nya svenska studenter in vid universitetet och 1919 dimitterade skolorna ca 390 svenska studenter (under de två följande åren uppgick antalet till 336). Vid den nygrundade Åbo Akademi ökade antalet svenskspråkiga studenter till över 100 läsåret 1919–1920. Vid Tekniska högskolan fanns 199 svenskspråkiga studenter samma läsår. FOS, IX, Lärdomsskolorna 1919–1921, studentexamen. *Statistisk årsbok för Finland 1921*, s. 212–216. Ang. reformen av studentexamen, se John Strömberg, 'Från studentöverflöd till numerus clausus', Matti Klinge *et al.*, *Helsingfors universitet 1917–1990* (Helsingfors 1991), s. 518–524; Mervi Kaarninen & Pekka Kaarninen, *Sivistyksen portti*, s. 158–162.

Genom att en stor del av dem som genomgick studentexamen inte inledde studier vid universitetet kan man anta att proportionen mellan finsk- och svenskspråkiga bland de närvarande i någon mån avvek från vad som var fallet bland de nyinskrivna. Efter delningen av de största studentnationerna 1905–1908 fanns vid universitetet tre svenskspråkiga avdelningar: Nyländska avdelningen samt Åbo och Vasa avdelningar. De övriga avdelningarna omfattade till största delen studenter som hade gått i finska skolor, men åtminstone inom Viborgska avdelningen fanns en svenskspråkig minoritet. Rektorererna uppskattade denna till ca 25 närvarande studenter. Då man i rektorsberättelsen över åren 1905–1908 utgående från nationerna fastställde vilket språk studenterna betraktade som sitt huvudsakliga bildningsspråk kom man till resultatet att de svenskspråkiga uppgick till 29,6 % och de finska studenterna till 70,4 %.²⁰ Andelen svenska studenter var alltså något lägre än om man utgick från de nyinskrivna studenternas skolspråk. Sannolikt kan detta förklaras med att det inom de finska avdelningarna fanns medlemmar som hade gått i svenska skolor men som vid universitetet uppgav att deras bildningsspråk var finska. Det är också möjligt att det förhållandevis stora antalet svenska studenter som skaffade sig teknisk eller merkantil utbildning (tabell 4) bidrog till att minska de svenskspråkigas andel bland de närvarande vid universitetet.

Då man på 1910-talet införde regeln att det språk studenterna använde i sina anmälningsblanketter också skulle användas i terminskatalogerna och utåt ge en bild av språkförhållandena inom studentkåren framträder en liknande bild. Andelen som uppgav sig vara svenskspråkiga var något lägre bland de närvarande än bland de nyexaminerade. År 1914 uppgav sig 25 % (855 studenter) vara svenskspråkiga medan 75 % (2 531) betraktade sig som finskspråkiga.²¹

Att antalet manliga studenter som årligen dimitterades från de svenskspråkiga läroverken från mitten av 1880-talet fram till 1910-talet var förhållandevis konstant kan betraktas som en följd av den växande elevtillströmningen från samtliga samhällsskikt till de nyinrättade finskspråkiga läroverken. Då de manliga studenterna fr.o.m. mitten av 1890-talet långsamt blev flera sammanhängande detta såsom tidigare nämnts med att de första privata samlyceer-

²⁰ *Redogörelse för Kejsarliga Alexanders-Universitetet 1905–1908* (Helsingfors 1908), s. 181–182.

²¹ *Redogörelse för Kejsarliga Alexanders-Universitetet 1911–1914* (Helsingfors 1914), s. 206.

Samskolornas spridning bidrog till att antalet kvinnliga studenter genast efter sekelskiftet 1900 ökade. På bilden studenter från Nyländska avdelningen vid en resa till Uppsala 1909. Nylands Nations arkiv, Helsingfors universitetsbibliotek.

na hade börjat delta i studentexamen.²² I Helsingfors grundades de första svenska samskolorna på 1880-talet och därefter inrättades privata eller kommunala lyceer avsedda för både pojkar och flickor i de flesta städer med svenskspråkig befolkning. De nya skolorna var i praktiken reallyceer och grundades vanligtvis i stället för lägre statliga läroverk som blivit finskspråkiga eller upphört med verksamheten.²³ Redan i mitten av 1890-talet dimitterades ca 22 % av de studenter som kom från svenska läroverk från privata samskolor; fram till början av 1910-talet hade andelen ökat till drygt 42 %.²⁴ Det var alltså

²² Jfr Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 6.

²³ Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980*, s. 41–43. Ang. samskoleidéns genombrott i Finland, se Saara Hakaste, *Yhteiskasvatuksen kehitys 1800-luvun Suomessa sekä vastaavia kehityslinjoja napariimaissa*, Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 133 (Helsinki 1992), s. 208–223, 239–255.

²⁴ För uppgifter om de enskilda skolornas resultat i studentexamen, se *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* samt universitetets rektorsberättelser. År 1895 dimitterade tio svenska pojkskolor, tre privata samskolor och en fruntimmersskola studenter. År 1912 hade läroverken ökat till sammanlagt 29; av dessa var 15 samskolor och sex fruntimmersskolor.

samskoleidéns spridning, vilket medförde att de kvinnliga eleverna fick möjlighet att gå i läroverk som ledde fram till studentexamen. Däremot var det endast en mindre del av de statliga och privata fruntimmersskolorna som med tiden beviljades tillstånd att dimittera studenter.

Den utvidgning och modernisering som läroverken genomgick innebar att ett ökat antal svenska ungdomar fick möjlighet att på hemorten eller i närheten av denna gå i en skola som ledde fram till universitetet. En jämförelse av de svenska studenternas skolbakgrund 1907 och 1914 visar att omkring hälften (47 och 50 %) dimitterades från skolor i Nylands län. Helsingfors spelade en helt dominerande roll som svensk skolstad både inom länet och då man utgår från samtliga svenska läroverk i landet. Det förstnämnda året kom 41 % och det senare året knappt 38 % av alla svenska studenter från stadens skolor. Helsingfors dominerande ställning berodde åtminstone i någon mån på att ungdomar från olika delar av landet sökte sig till huvudstaden för att avlägga studentexamen. Andelen svenska studenter som dimitterades från skolorna i Åbo och Björneborg förefaller vid denna tid att ha genomgått en minskning (från 24 % år 1907 till 15,5 % 1914), medan skolorna i Österbotten svarade för en i motsvarande grad växande andel. År 1907 stod sex österbottniska skolor för 14 %, och 1914 dimitterade sju skolor 20 % av de svenska studenterna. Skolorna i Tammerfors, Tavastehus, Viborg och Mariehamn svarade för mindre andelar.²⁵

Nyland framstår som det dominerande landskapet också då man utgår från de närvarande studenternas fördelning enligt landskap. Under perioden 1908–1917 tillhörde över 50 % av de svenska studenterna vid Helsingfors universitet Nyländska avdelningen; andelen som tillhörde Åbo avdelning varierade mellan 19 och 21 %, medan 21–23 % tillhörde Vasa avdelning.²⁶ Avdelningarnas medlemstal ger uppenbarligen inte en helt tillförlitlig bild av den regionala fördelningen eftersom de svenska studenterna i vissa fall hade möjlighet att välja nation. Framför allt saknade de svenska studenterna från skolorna i Tammerfors och Tavastehus en egen avdelning och anslöt sig i främsta hand till Nyländska avdelningen. Då de stora studentavdelningarna delades på språklig grund 1905–1905 förblev Viborgska avdelningen odelad. Den omfattade därför en svenskspråkig minoritet fram till 1920-talet, då Östra Finlands nation bildades. Det är alltså uppenbart att de svenskspråkiga

²⁵ *Pedagogisk Tidskrift för Finland* 1908, s. 158–163, samt 1915, s. 144–149.

²⁶ Kejsarliga Alexanders-Universitetets kataloger 1908–1917; jfr tabell. 3.

ungdomarnas möjligheter att inleda universitetsstudier särskilt under tiden fram till 1910-talet varierade inom de olika landskapen. En jämförelse mellan studentantalet och den finlandssvenska befolkningens länsvisa fördelning visar att det var klart vanligare att inleda studier i Nylands län och i Åbo och Björneborgs län än i Vasa län.²⁷

De svenska studenternas sociala bakgrund förändras

Det var från början klart att studenternas sociala bakgrund skilde sig beroende på om de kom från svensk- eller finskspråkiga läroverk. Den viktigaste skillnaden kan sammanfattas med att studenterna från de förstnämnda skolorna i större utsträckning tillhörde de två högsta socialgrupperna, alltså ämbetsmannaskiktet och det ledande skiktet med anknytning till handel och industri. Andelen studenter som härstammade från städernas lägre medelklass, d.v.s. hantverkare, småhandlande och gårdsägare, samt från arbetarklassen var under hela perioden klart lägre bland dem som kom från svenskspråkiga skolor än bland dem som kom från finskspråkiga. Samma förhållande gällde även för bondestudenterna. Att antalet allmogestudenter som hade gått i ett svenskt läroverk fr.o.m. 1880-talet började minska sammanhängande uppenbarligen med att de finskspråkiga bondsöner som tidigare genomgått svenska skolor nu hade möjlighet att få undervisning på modersmålet och att tillströmningen från den svenskspråkiga landsbygden inte uppvisade någon motsvarande tillväxt. Det var med andra ord i huvudsak studenterna från de finska läroverken som under perioden fram till 1910-talet bidrog till att bredda den sociala basen för studentrekryteringen i Finland.²⁸

En jämförelse av studenternas skolspråk och sociala bakgrund visar föga överraskande att övergången från svenska till finska som skolspråk inom de olika socialskikten skedde i olika takt. Majoriteten av de manliga och kvinnliga studenter som kom från ämbetsmannahem hade ännu kring sekelskiftet genomgått ett svenskspråkigt läroverk, först därefter kom en växande majoritet från finska skolor.²⁹ Antalet svenska studenter som hade

²⁷ År 1880 uppskattas en dryg tredjedel av den svenska befolkningen i Finland ha varit bosatt i Nylands län, 13 % i Åbo och Björneborgs län och ca 40 % i Vasa län. Gunnar Fougstedt, 'Finlandssvenskarna under 100 år', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svensket i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska studier* (Helsingfors 1984), s. 23.

²⁸ Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 10–14; *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 452–453.

²⁹ *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 452–453.

en bakgrund inom industrins och handelns ledande skikt ökade i absoluta tal fram till början av 1910-talet, och fram till denna tid kom också majoriteten från de svenska skolorna. Som ovan framhållits var förhållandet bland bondestudenterna i detta avseende det motsatta. Majoriteten av bondestudenterna kom redan i slutet av 1870-talet från finskspråkiga skolor. Bland de studenter som var söner till bl.a. hantverkare, mindre affärsidkare, folkskollärare, förvaltare och klockare skedde motsvarande förändring på 1880-talet.

Av tabell 2 framgår att studenterna från de svenska skolorna omfattades av de sociala förändringar som präglade hela studentkåren. Granskar man de två högsta samhällsskikten var för sig framträder bland både de manliga och de kvinnliga studenterna en förskjutning: andelen studenter som kom från tjänstemannahem minskade, medan de vars fäder tillhörde det ledande skiktet inom affärslivet och industrin ökade. Eftersom den första gruppen i tabell 2 omfattar både civila tjänstemän och fria yrkesutövare, såsom läkare, advokater och tidningsmän, är det sannolikt att andelen studenter vars fäder hade anknytning till näringslivet genomgick en ännu större tillväxt än siffrorna utvisar. På 1910-talet var i alla fall något över hälften av de svenska studenterna genom familjebakgrunden anknutna till skiktet av tjänstemän, lärare, fria yrkesutövare eller det högre skiktet med anknytning till affärs- och industrivärlden. Det borgerliga inslaget expanderade också i ett annat avseende: andelen studenter som var söner till hantverkare, mindre köpmän i städerna och på landsbygden samt gårdsägare i stort sett fördubblades från 1870-talet till 1910-talet. Däremot var andelen studenter med bonde- eller arbetarbakgrund i stort sett konstant under hela tidsperioden. Man kan lägga märke till att antalet bondestudenter mot slutet av perioden visade en tendens att växa då antalet svenska skolor som deltog i studentexamen blev flera.

De kvinnliga studenternas sociala bakgrund skilde sig till en början från de manligas genom att en klart större andel kom från de högsta samhällsskikten (tabell 2a och 2b). Som tidigare framhållits hade omkring 80 % av alla kvinnliga studenter vid mitten av 1890-talet gått i en svensk skola, vilket innebär att dessa studenters sociala sammansättning i stort sett var representativ för samtliga kvinnor vid universitetet. Efter sekelskiftet sammanföll de svenska kvinnliga studenternas sociala sammansättning i allt högre grad med de manligas, även om en något lägre andel av de kvinnliga studenterna kom från bondehem än de manliga.

Tabell 2a. Svenskspråkiga nyinskrivna manliga studenter fördelade enligt faderns yrke 1870–1919 (procent).

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	N
1870–72	50,0	21,6	3,1	8,9	3,7	7,6	3,6	1,4	472
1873–75	47,1	22,3	7,2	10,3	2,4	7,2	2,4	1,1	291
1876–78	46,0	19,4	5,7	13,8	3,1	6,8	3,8	1,4	350
1879–81	49,3	19,5	5,4	12,3	3,8	4,4	5,1	–	389
1882–84	49,7	24,0	5,0	9,7	3,5	4,9	2,1	1,2	424
1885–87	48,0	23,9	6,5	11,9	3,7	5,0	0,6	0,4	460
1888–90	45,1	24,6	4,8	14,2	6,8	2,6	1,2	0,7	414
1891–93	41,2	26,8	6,2	13,8	4,3	4,8	2,4	0,5	418
1894–96	40,4	27,5	4,7	15,2	7,5	2,4	2,1	0,2	429
1897–99	36,5	32,8	6,2	14,0	4,9	3,2	1,7	0,7	436
1900–02	35,3	31,1	5,8	16,1	5,6	3,4	2,0	0,7	445
1903–05	31,9	31,1	5,5	18,3	6,8	2,9	3,3	0,3	486
1906–08	30,1	31,4	4,8	17,6	7,5	5,0	2,6	0,8	494
1909–11	28,4	32,4	5,5	16,8	9,1	3,2	4,5	–	528
1912–14	25,3	24,3	8,5	18,6	9,8	6,1	6,9	0,5	624
1915–17	33,7	21,8	10,2	13,9	10,9	4,5	4,5	0,1	567
1918–19	28,8	31,8	9,3	12,0	9,0	6,0	1,7	1,0	298

Tabell 2b. Svenskspråkiga nyinskrivna kvinnliga studenter fördelade enligt faderns yrke 1870–1919 (procent).

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	N
1894–96	51,0	29,2	5,1	10,2	2,9	0,7	–	0,7	137
1897–99	35,3	31,7	4,7	16,4	5,2	4,7	0,5	1,1	170
1900–02	39,2	34,2	1,8	17,8	4,5	0,9	0,9	0,4	219
1903–05	31,7	36,5	3,4	15,8	7,7	1,7	1,7	0,8	233
1906–08	36,1	29,6	6,1	19,8	4,0	2,5	1,0	0,7	277
1909–11	29,7	25,6	6,8	23,8	6,2	2,9	4,1	0,6	336
1912–14	33,3	21,8	11,2	19,9	8,3	1,9	3,2	0,3	312
1915–17	32,5	23,8	8,4	14,5	11,1	4,2	5,1	0,3	332
1918–19	33,1	24,7	11,0	10,5	8,4	6,3	3,7	2,1	190

I = tjänstemän med universitets- eller motsvarande utbildning, universitets- och skollärare, fria yrkesutövare, II = industriidkare, ingenjörer, sjökaptener, possessionater, lägre tjänsteinnehavare, III = folkskollärare, förvaltare, inspektorer, byggmästare, klockare, IV = hantverkare, köpmän, gårdsägare, V = vaktmästare, postiljoner, maskinister, poliser, underofficerare, VI = bönder, VII = torpare, fabriksarbetare, sjömän, VIII = fadern okänd.

Källor: E. Hjelt, *Statistiska uppgifter rörande den studerande ungdomen vid det finska universitetet 1867–1905* (Helsingfors 1907); *Statistisk årsbok för Finland 1918*, s. 452–453; *Redogörelse för Helsingfors universitet under läsåren 1917–1920* (Helsingfors 1920), s. 158.

Att de svenska studenternas sociala bakgrund förändrades fram till 1920-talet sammanhängde med att nätverket av skolor som deltog i studentexamen blev tätare samt med att en allt större del av studenterna kom från privata samskolor. Elevernas sociala bakgrund varierade nämligen beroende på om de gick i privata och kommunala samskolor eller i statliga lyceer. Redan Hjelts undersökning visade att de förstnämnda skolorna i jämförelse med statsskolorna dimitterade en klart större andel av de studenter som tillhörde de två högsta socialgrupperna än vad som var fallet i fråga om någon annan social kategori.³⁰ Däremot var de nya privatskolorna inte attraktiva för städernas arbetarklass eller landsbygdens allmoge. De studenter som tillhörde de sistnämnda grupperna dimitterades följaktligen till största delen från de äldre statsläroverken.³¹

Synpunkter på den sociala rekryteringsbasen

Studentantalets tillväxt och den ståndscirkulation som en bredare social rekrytering ansågs innebära var samhällsfrågor som diskuterades redan i den samtida offentligheten.³² Universitetets rektorer följde utgående från studentstatistiken med de snabba förändringarna och framförde synpunkter bl.a. på studentantalet i förhållande till samhällets efterfrågan på intellektuellt utbildad arbetskraft och de risker som var förknippade med en överbefolkning på de intellektuella levnadsbanorna.³³ I vilken mån det var önskvärt att studenterna i växande grad kom från andra samhällsskikt än den bildade klassen och att studentantalet som en följd av detta ökade var samtidigt en politisk fråga som delade opinionen. Ett av den finsknationella rörelsens främsta uttalade mål var att den sociala basen för läroverks- och universitetsstudierna breddades, vilket alltså innebar att elev- och studentantalet tilläts

³⁰ Statsskolorna dimitterade däremot en större andel av de studenter som tillhörde städernas småborgerskap och arbetare eller landsbygdens allmoge. Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 19.

³¹ Waris, 'Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä', s. 243; Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980*, s. 101.

³² Att den sociala basen för studentrekryteringen blev bredare uppfattades innebära ökad uppåtgående ståndscirkulation utan att förhållandet mellan studenternas sociala bakgrund och senare levnadsbanor vid denna tid mera ingående undersöktes. Se t.ex. E. G. Palmén, 'Yliopiston kysymyksiä III. Tarkempi valikoima yliopistoissa ja kouluissa. Säätykierto', *Valvoja* 6 (1886); Georg Schauman, 'Ståndscirkulation och nationalitet', *Nya Argus* 23 (1916).

³³ Jfr John Strömberg, 'Studentantalet i tillväxt', Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917* (Helsingfors 1989), s. 779–782.

öka.³⁴ Det var också möjligt att utgående från en liberal samhällssyn förhålla sig optimistiskt till relationen mellan det växande studentantalet och tillgången på tjänster och att uppfatta en ökad ståndscirkulation som något eftersträvsvärt. Kraven på att läroverken och universitetet skulle stå öppna för allt större skaror ledde å andra sidan till varningar för de olägenheter den ständigt växande tillströmningen medförde och för uppkomsten av ett lärt proletariat.

Professorn i finsk, rysk och nordisk historia E. G. Palmén tog utgående från sin finsknationella övertygelse bondestudenterna i försvar och förespråkade ökad ståndscirkulation. Han tillhörde redaktionen för den liberalt sinnade tidskriften *Valvoja* och framhöll år 1887 att ståndscirkulationen utgjorde en av grundvalarna för det svensk-finska samhällsskicket och att man därför borde avvisa kraven på att "bondens barn skulle förbli bönder, borgarens barn borgare, så att de nuvarande herrskapsfamiljerna obekymrat kunde låta den egna fördelaktiga samhällsställningen gå i arv till sin avkomma".³⁵ Palmén hävdade dessutom med hänvisning till sina egna erfarenheter att bondestudenterna ofta tog sina studier på större allvar än herrskapsstudenterna, vilket delvis berodde på att de förstnämnda hade genomgått en strängare gallring innan de nådde universitetet.³⁶ Palméns synpunkter framfördes vid en tidpunkt då studentantalet höll på att öka uttryckligen till följd av den växande tillströmningen från de finskspråkiga läroverken.

Då universitetets rektor Edvard Hjelt i sina terminstal genast efter selskiftet behandlade förhållandet mellan studentantalet och tillgången på tjänster skedde det i påfallande optimistiska ordalag. Han framhöll att det inte i Finland på samma sätt som i många andra kulturländer rådde någon överbefolkning på de levnadsbanor som krävde högre bildning. Den livliga utvecklingen på alla områden hade medfört att efterfrågan på intellektuellt utbildad arbetskraft hela tiden hade ökat. Hjelt påpekade emellertid att antalet studenter som var närvarande under terminerna och följde med under-

³⁴ Se t.ex. Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura*, s. 17–18; Konttinen, *Perinteisesti moderniin*, s. 187–191.

³⁵ E. G. Palmén, "Yliopiston kysymyksiä III", s. 327–328. Som en förebild för sitt synsätt nämnde Palmén bl.a. den svenska skolreformatorn Torsten Rudenschöld och hänvisade till hans skrifter *Tankar om ståndscirkulation* (Stockholm 1845) och *Tankar om ståndscirkulationens verkställighet* (Stockholm 1846).

³⁶ Palmén polemiserade bl.a. mot åsikter som docenten Fredrik Elfving gett uttryck för i sin recension av Arne Gaborgs roman *Bondestudenter*; se *Finsk Tidskrift* XVIII (1885).

Då det fr.o.m. slutet av 1800-talet blev allt vanligare att avlägga studentexamen började också studenternas ställning inom arbetslivet förändras. Tidningen Velikulta anslöt sig 1910 genom sin tecknare till dem som ansåg att det i Finland fanns ett överflöd på studenter.

visningen inte hade ökat i samma takt som hela studentantalet. Han antog att det var framför allt ekonomiska faktorer, den rådande ”dyrtiden”, som gjorde att en stor del av dem som avlade studentexamen inte inledde studier vid universitetet. Hjelt fäste också uppmärksamhet vid att tillströmningen till den juridiska fakulteten hade varit livlig och att denna vid sekelskiftet omfattade omkring en femtedel av de närvarande studenterna. När antalet som sökte sig till de juridiska och administrativa banorna några år senare minskade väckte detta oro.³⁷

Några år senare behandlade rektor Hjelt det växande studentantalet och syftet med studierna i mera kritiska ordalag. Den ständigt växande tillström-

³⁷ Hjelts terminstal 19.1.1901 och 19.1.1903.

ningen från skolorna framstod år 1907 som betänklig, i synnerhet som top-
pen inte kunde anses vara nådd utan tillväxten med all sannolikhet skulle
fortgå. Hjelt ansåg att detta var ett tecken på att bildningssträvandena i
landet ännu inte helt hade stabiliserats. Den bildade klassen hade tidigare
varit alltför fåtalig för att kunna fylla de krav den snabba kulturutvecklingen
pålade den och samtidigt i språkliga och andra avseenden stått främmande
för folkmajoriteten. Ett av huvudmålen för den finska nationalitetsrörelsen
var att skapa en finskspråkig bildad klass och i detta syfte hade ett stort antal
skolor inrättats. Trots att förhållandena hade förändrats sedan de första finska
läroverken grundades hade nya skolor tillkommit i en aldrig sinande ström
och samma slag av bildningssträvanden numera vunnit spridning också inom
landets svenska befolkning.³⁸

Frågan om i vilken omfattning studierna bidrog till den uppåtgående socia-
la mobiliteten var under 1800-talets sista årtionden aktuell bland dem som
intresserade sig för de samhälleliga perspektiven på skol- och universitetsstu-
dierna. En belysande diskussion om i vilken utsträckning den uppåtgående
rörelsen förekom och var önskvärd också inom landets svenska befolkning
fördes mellan överbibliotekarien och lantdagsmannen Georg Schauman och
läkaren Fabian Langenskiöld i *Nya Argus* 1916.³⁹ Schauman behandlade
inledningsvis några nyutkomna undersökningar i Sverige och framhöll att
rekryteringen från de lägre samhällsskikten till de högre borde vara livligare
också bland Finlands svenska befolkning. Det var den finska nationalitets-
rörelsen och dess krav på finska läroverk som hade räddat landet från den
sociala stagnation som det hade varit på väg att råka in i på 1870-talet. De-
mokratistseringen av samhällsskicket, reformeringen av undervisningsväsen-
det och den så gott som kostnadsfria skolgången hade i flera länder, bl.a. i
Finland och Sverige, åtföljts av en livligare uppåtgående social rörelse.

Schauman konstaterade att forskarna i Norden föreföll vara överens om
att det nästan uteslutande var bildningen som förmedlade den uppåtgående
rörelsen från en lägre klass till en högre. I Sverige hade professor Pontus Fahl-
beck nyligen hävdat att mobiliteten via skolor och universitet ingenstans i
Europa var lika stark som där.⁴⁰ Fahlbeck hade emellertid inte beaktat den

³⁸ Hjelts tal 13.9.1907.

³⁹ Georg Schaumans och Fabian Langenskiölds artiklar i *Nya Argus* 23 (1916), 2, 3 och 4 (1917).

⁴⁰ Schauman hänvisade bl.a. till Pontus Fahlbecks artikel 'De sociala klasserna' i *Statsvetenskaplig Tidskrift* (1909).

statistik som publicerats i Finland. Utgående från denna kunde Schauman visa att det fanns viktiga skillnader mellan Finland och Sverige och att det också förekom skillnader mellan eleverna i de finska och svenska skolorna i Finland. Schauman sammanfattade att ”den uppåtstigande sociala rörelsen är inom den finska befolkningen betydligt livligare än i Sverige, men inom landets svenska befolkning betydligt trögare än där”. En förhållandevis livlig rekrytering redan i självbevarelsens intresse försiggick från de lägre klasserna till de högre. Schauman frågade sig också vad den tröga ståndscirkulationen bland den svenska befolkningen i Finland berodde på och hänvisade till en i detta avseende utbredd konservatism och den svenska allmogebe-folkningens mycket ringa håg för bokliga studier. Slutsatserna baserade sig på det faktum att antalet svenska studenter utgångna från bondehem sedan slutet av 1800-talet varit lågt och inte visat någon klar tendens att öka. Fram till år 1913 hade i medeltal åtta manliga och kvinnliga bondestudenter per år anlänt till universitetet – först 1913–1914 visade de manliga studenterna en svag tendens att öka.⁴¹ Då Schauman hänvisade till att de sociala attityderna var konservativa inom Finlands svenska befolkning avsåg han uppenbarligen att detta var utmärkande för både den bildade klassen och allmogen. Inom det förstnämnda samhällsskiktet fanns det inte någon utbredd opinion som gjorde gällande att en livligare ståndscirkulation var till gagn för samhället.⁴² Den svenskspråkiga allmogen hade enligt Schauman å andra sidan accepterat de för ståndssamhället utmärkande strukturerna, bl.a. den tröghet som innebar att man inte skulle söka sig från ett stånd till ett annat.

Läkaren Fabian Langenskiöld påpekade i ett genmäle att den svenska överklassen i Finland av historiska orsaker var oproportionerligt stor. Den hade uppstått genom ständiga tillskott från den finska och svenska befolkningen samt genom inflyttning från Sverige. Numera fick den gamla överklassen

⁴¹ Schaumans beräkningar baserade sig på Finlands läroverksstatistik, *Statistisk årsbok för Finland* 1915, samt Hjelts ovannämnda undersökning. Intressant är att antalet svenska studenter som var utgångna från skiktet av arbetare och sjömän var endast något lägre än antalet bondestudenter under tiden 1890–1917 (tabell 2a och 2b).

⁴² Det är belysande att frågan om studiernas betydelse för den sociala rörligheten överhuvudtaget inte nämndes i de opinionsskapande skrifter som utgavs av de svenska studenternas politiska intresseorganisationer, nämligen uppsatssamlingarna *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden*, utg. av Svenska studenters partidelegation 1914, samt *Svenskt studentliv i Finland 1909–1929*, utg. av Svenska Studentdelegationen i Finland 1930.

– som till stor del förblivit svensk – ett tillskott enbart från den svenska befolkningen, men i förhållande till den bildade klassens storlek var rekryteringen från de lägre samhällsskikten liten. Langenskiöld och Schauman var överens om att andelen läroverkselever och studenter utgångna ur allmogehem i förhållande till överklassen var betydligt mindre på svenskt håll än på finskt. Den förstnämnda debattören ansåg att ståndscirkulationen trots allt kunde bedömas som tillräckligt livlig, medan Schauman ansåg att en hälsosam omsättning eller förnyelse av den svenska bildade klassen fordrade ett större tillskott från allmogen.

Studieval och levnadbanor

Studentexamen var fram till år 1919 formellt en inträdesexamen till universitetet, vilket innebar att alla som avlade examen skrevs in vid en fakultet. Undervisningen i praktiska ämnen var huvudsakligen förlagd till lägre institut och skolor för vilka studentexamen inte utgjorde något inträdeskrav. Vid sekelskiftet började universitetets rektor fästa uppmärksamhet vid att en allt större del av dem som blev studenter antingen helt uteblev från studierna eller avbröt dem efter en tid och att detta delvis berodde på konkurrensen från andra läroinrättningar. Hjelt nämnde år 1901 att omkring 40 % av de inskrivna studenterna var frånvarande från universitetet och att andelen under de föregående åren i snabb takt hade ökat. Han antog att ekonomiska förhållanden var den främsta orsaken till den höga frånvaroprocenten; många studenter sökte sig till hemläroplatser eller andra arbeten för att bekosta sina studier i huvudstaden.⁴³

Då rektorerna senare återkom till frågan nämnde de också andra orsaker till att antalet studenter som inte förrättade närvaroarmälan ökade. I. A. Heikel behandlade år 1911 särskilt de kvinnliga studenternas studier och fäste sig vid att en stor del hade lämnat universitetet utan att avlägga examen, men det hade också i allmänhet blivit vanligare att studenterna kort efter inskrivningen sökte sig till praktikantplatser eller arbetslivet.⁴⁴ Dessutom fanns det alltså ett växande antal studenter som studerade vid någon annan läroinrättning, särskilt nämndes Polytekniska institutet, merkantila studier och studier

⁴³ Hjelt 19.1.1901.

⁴⁴ I. A. Heikels terminstal 18.1.1911. Heikel fäste sig också vid att en något lägre andel av dem som efter 1875 genomgått svenska skolor än dem som kom från finska skolor hade avlagt universitetsexamen.

utomlands. De som valde någon annan läroinrättning än universitetet hade möjlighet att antingen skilja sig från detta eller att anmäla sig närvarande för att bevara sina studenträttigheter. Åren 1905–1908 beräknades en så hög andel som en tredjedel av dem som avlade studentexamen genast inleda studier vid någon annan högskola eller söka sig till arbetslivet.⁴⁵

Man kan anta att antalet studenter som studerade vid någon annan läroinrättning än universitetet trots allt var relativt litet under 1800-talets sista decennier. Efter sekelskiftet inträffade däremot en förändring då en del av skolorna ombildades till högskolor. Lärarkollegiet vid Polytekniska institutet framhöll 1889 för universitetets konsistorium att man sedan 1860-talet mottagit studenter och att dessa regelbundet tillhört institutets bästa elever. Då elevantalet på 1890-talet ökade innebar det att allt flera studenter antingen som ordinarie eller extra elever studerade vid institutet. Lärarkollegiet föreslog i slutet av årtiondet att studentexamen tillsammans med praktiska prov skulle utgöra inträdeskrav till de tekniska studierna. Reformen genomfördes emellertid först år 1907, då Tekniska högskolan uppstod.⁴⁶ Studentexamen spelade på motsvarande sätt en växande roll som grundexamen inom den högre merkantila utbildningen. Svenska handelshögskolan inrättades år 1909 och vid det finska handelsinstitutet hade parallellklasser för studenter inrättats redan tidigare. Samtidigt som det uppstod en växelverkan mellan universitetet och dessa högskolor blev universitetsundervisningen genom tillkomsten av nya tjänster mera mångsidig och delvis också praktiskt inriktad. En ny agritektur-ekonomisk sektion inrättades år 1898, då den högsta jordbruksundervisningen flyttades från Mustiala lantbruksinstitut till universitetet. Den nya sektionen övertog några år senare på motsvarande sätt den högsta forstundervisningen från Evois forstinstitut.⁴⁷

Trots att studenterna kring sekelskiftet fick ökade möjligheter att söka sig till andra högskolor eller direkt till arbetslivet inledde en majoritet i alla fall

⁴⁵ Hjelts terminstal 18.1 och 19.9.1905, *Rektorsberättelse för Kejsarliga Alexanders-Universitetet 1905–1908* (Helsingfors 1908), s. 182. Enligt studie- och disciplinsreglementet hade en student kunnat utebli högst två år från universitetet utan att anhålla om särskilt tillstånd av rektor. Reglementet ändrades 1905 så att studenterna särskilt måste anhålla om rektors tillstånd att få vara frånvarande. Samtidigt blev det möjligt för dem som inte genast ville inleda studierna att senast åtta år efter studentexamen skriva in sig på nytt.

⁴⁶ Karl-Erik Michelsen, *Viides sääty. Insinööri suomalaisessa yhteiskunnassa* (Helsinki 1999), s. 143–144.

⁴⁷ Klinge, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917*, s. 380–385, 452–454.

sina studier vid universitetet. De nyinskrivna studenternas fakultetsval ger en uppfattning om vilket slag av studier de hade för avsikt att bedriva och till vilka yrkesområden de ämnade söka sig. Edvard Hjelt konstaterade i ett av sina terminsstal att valet av fakultet utgjorde ett första men inte definitivt val av levnadsbana och att studenternas val påverkades av olika omständigheter. Han nämnde att studievalet var ett resultat bl.a. av studenternas läggning, hemmets förväntningar och ekonomiska resurser samt konjunkturerna inom de olika verksamhetsområden till vilka det var möjligt att söka sig.⁴⁸ Flera forskare har senare framhållit att bildningsidealet i studentens sociala miljö, bl.a. den kulturpolitiska ideologi som dominerade inom respektive skola, påverkade valet av studieområde.⁴⁹

Det fanns vissa framträdande skillnader mellan studenternas sociala, regionala och språkliga bakgrund inom de olika fakulteterna, vilket sammanhängde med att studenterna hade olika utgångspunkter och satte upp olika mål för sina studier. Det är viktigt att framhålla att skillnaderna trots allt endast till en del förklaras av språkliga faktorer. Att andelen studenter som genomgått svenskspråkiga skolor inom t.ex. juridiska och medicinska fakulteten eller Tekniska högskolan genomgående var hög var en följd av att studierna till stor del lockade studenter från högre sociala grupper med urban bakgrund. Genom att de äldre svenska statslyceerna liksom samtliga nya privata samskolor fram till 1910-talet var belägna i städer hade särskilt stadsbefolkningen goda förutsättningar att utbilda ungdomarna. Detta bidrog också till att de svenskspråkiga studenterna inom vissa studieområden fortsatte att utgöra ett framträdande inslag. Under hela perioden från 1910- till 1930-talet var andelen svenska studenter på de tekniska och merkantila områdena betydligt högre än på andra utbildningsområden.⁵⁰ Man kan utgå ifrån att det i främsta hand var studenternas bakgrund i vid bemärkelse som inverkade på detta förhållande och inte skolspråket i sig.

Det är klart att den fakultet eller sektion de nyexaminerade studenterna valde att skriva in sig vid endast ger en antydning om vilka studier de i praktiken kom att bedriva. Studierna förutsatte i vissa fall att man bytte fakultet. De blivande medicinerna inledde t.ex. sina studier vid fysisk-matematiska

⁴⁸ Hjelt 19.1.1901.

⁴⁹ Klinge, *Studenter och idéer* III, s. 11 och där anförd litteratur.

⁵⁰ Päivi Elovainio, 'Miksi eri tieteenaloilla opiskelevien sosiaalinen tausta eroaa', *Sosiologia* 3 (1973), s. 124–125.

sektionen, och det förekom att studenterna också av andra skäl senare bytte studieinriktning. Uppgifterna om de nyblivna studenternas fakultetsval ger i alla fall en uppfattning om skillnaderna mellan dem som sökte sig till olika lärovråden och vilket slag av studier studenterna från de svenska skolorna i främsta hand hade för avsikt att inleda. Efter det att de svenska studenterna bildat egna nationer kan uppgifterna om de nyinskrivna dessutom jämföras med de närvarande nationsmedlemmarnas fakultetstillhörighet (tabell 3).

De nyexaminerade svenska studenterna skrev huvudsakligen in sig vid juridiska fakulteten och den humanistiska fakultetens båda sektioner. Andelen studenter som valde den förstnämnda fakulteten varierade, men från slutet av 1860-talet fram till sekelskiftet skrev i genomsnitt omkring en tredjedel av samtliga studenter in sig vid denna. Det var under hela perioden klart vanligare att inleda juridiska studier bland dem som kom från svenskspråkiga skolor än från finskspråkiga. I slutet av 1880-talet då tillströmningen till juridiska fakulteten var särskilt stark (43,6 % av samtliga) immatrikulerades t.ex. hälften av de svenska studenterna vid denna. Universitetets rektor antog att det inte i första hand var domstolarnas och ämbetsverkens behov av jurister som påverkade den livliga tillströmningen, utan att många studenter tänkte sig en framtid som ”praktisk jurist” inom banksektorn, järnvägen och postväsendet. Senare visade det sig att en stor del av dem som hade inlett studier i juridik lämnade universitetet utan att ha avlagt examen.⁵¹

Efter sekelskiftet bidrog uppenbarligen de politiska förhållandena till att klart färre studenter än tidigare valde att skriva in sig vid juridiska fakulteten och samtidigt anlände för första gången en klar majoritet från finskspråkiga skolor. Av de manliga svenska studenterna inledde t.ex. endast ca 15 % sina studier vid juridiska fakulteten åren 1903-1905 medan andelen bland de finskspråkiga var över 20 %. Under de följande åren sökte sig på nytt en klart större andel av de manliga studenterna till fakulteten.⁵² De som inledde juridiska studier härstammade till stor del från de två högsta samhällsskikten. Utmärkande för dem som var studenter i första generationen och sökte

⁵¹ Hjelts terminstal 19.1.1901; Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 22. Rektor I. A. Heikel nämnde i sitt tal 18.1.1911 att i medeltal 41 % av de studenter som 1895–1904 valde den juridiska fakulteten slutligen avlade examen.

⁵² Åren 1909–1913 inledde mellan 18 och 25 % av de manliga svenska studenterna sina studier vid juridiska fakulteten, bland de kvinnliga studenterna var andelen lägre. *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 450–451.

Tabell 3. De svenskspråkiga studenternas fakultetstillhörighet 1908–1916, medeltal under treårsperioder (vårterminerna). Nyländska, Åbo och Vasa avdelningars närvarande medlemmar.

1908–10	T %	J %	Med. %	Hf %	Fm %	Ae %	G %	N %
Nyland	20 1,9	287 28,0	119 11,6	298 29,0	245 23,8	55 5,3	2 0,2	1026 100
Åbo	8 2,1	91 24,2	46 12,2	122 32,4	90 23,9	16 4,2	3 0,8	376 100
Vasa	13 3,2	72 17,7	39 9,6	103 25,4	145 35,7	33 8,1	1 0,2	406 100
medeltal	2,4	23,3	11,1	28,9	27,8	5,9	0,4	100

1911–13	T %	J %	Med. %	Hf %	Fm %	Ae %	G %	N %
Nyland	11 0,9	303 26,2	132 11,4	323 27,9	298 25,7	75 6,5	15 1,3	1157 100
Åbo	8 1,8	123 28,3	44 10,1	112 25,7	110 25,3	29 6,7	9 2,0	435 100
Vasa	17 3,5	91 19,0	61 12,8	117 24,5	143 30,0	43 9,0	5 1,0	477 100
medeltal	2,1	24,5	11,4	26,0	27,0	7,4	1,4	100

1914–16	T %	J %	Med. %	Hf %	Fm %	Ae %	G %	N %
Nyland	32 2,6	253 20,5	181 14,6	329 26,6	334 27,0	98 7,9	8 0,6	1235 100
Åbo	14 3,0	104 22,2	81 17,3	122 26,0	112 23,9	31 6,6	5 1,0	469 100
Vasa	16 3,1	133 26,2	90 17,7	86 17,0	129 25,4	43 8,5	10 2,0	507 100
medeltal	2,9	23,0	16,5	23,2	25,4	7,7	1,2	100

T = Teologiska fakulteten, J = Juridiska fakulteten, Med. = Medicinska fakulteten, Hf = Historisk-filologiska sektionen, Fm = Fysisk-matematiska sektionen, Ae = Agrikulturekonomiska sektionen, G = Gymnastikinrättningen.

Källor: Kejsrerliga Alexanders-Universitetets kataloger 1908–1916.

sig till fakulteten var att de i stor utsträckning härstammade från skikten av köpmän, hantverkare och gårdsägare.⁵³

En jämförelse med de svenska studentavdelningarnas närvarande medlemmar åren 1908–1916 visar att omkring en fjärdedel tillhörde juridiska fakulteten, vilket i genomsnitt var en något högre andel än bland de nyinskrivna

⁵³ Hjelt, *Statistiska uppgifter*, s. 27; Ojala, 'Ensipolven akateemisen sivistyneistön muodostumisesta', s. 368–375.

manliga och kvinnliga studenterna sammantaget. Några större förändringar inträffade inte på 1910-talet; andelen var till en början något högre bland nylänningarna och åbolänningarna än bland österbottningarna, men skillnaden jämnade senare ut sig (tabell 3).

Universitetets rektor framhöll att juridiska fakulteten och fysisk-matematiska sektionen föreföll att konkurrera om samma individer och att studenterna inom de två fakulteterna i stort sett hade samma samhällsliga bakgrund. Naturvetenskapernas växande popularitet på 1890-talet stod i ett omvänt förhållande till de juridiska studiernas lockelse, som minskade.⁵⁴ Av de manliga studenterna från de svenska skolorna sökte sig en växande andel till fysisk-matematiska sektionen – åren 1903–1905 var andelen så hög som 57 %. Uppenbart är att det bland dessa fanns en stor del som inom kort övergav sektionen för att inleda antingen tekniska eller medicinska studier. En jämförelse med de närvarande studenterna (tabell 3) visar att mellan 25 och 27 % av de svenska nationernas medlemmar tillhörde fysisk-matematiska sektionen, vilket alltså är betydligt lägre än bland de nyinskrivna. Ännu vid mitten av 1890-talet vägde det i stort sett jämnt mellan antalet manliga svensk- och finskspråkiga nyinskrivna studenter inom sektionen, men de förhållandevis många kvinnliga studenterna gjorde att majoriteten fram till slutet av årtiondet kom från svenska skolor.⁵⁵

Studentantalet inom historisk-filologiska sektionen ökade i jämn takt under senare delen av århundradet; fr.o.m. mitten av 1890-talet påverkades inskrivningstalen av att förhållandevis många kvinnliga studenter valde att skriva in sig i sektionen (39 % av samtliga åren 1894–1896). De svenskspråkiga studenterna var fram till slutet av 1890-talet i majoritet bland de nyinskrivna. Också detta förhållande var ett resultat av att relativt många kvinnliga studenter från de svenska skolorna inledde humanistiska studier. Av de närvarande svenska studenterna tillhörde mellan 29 och 23 % historisk-filologiska sektionen 1908–1916. Andelen humanister inom de svenska nationerna minskade något under denna period (tabell 3).

Studenternas sociala bakgrund och bildningsideal satte tydliga spår på rekryteringen också till universitetets teologiska fakultet. Tarja-Liisa Luukkanen har ingående undersökt fakultetens studenter under perioden 1853–1918 och visat att allt färre präst-, lärar-, eller ämbetsmannasöner under denna tid

⁵⁴ Hjelt 19.1.1901.

⁵⁵ *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 450–451.

inledde studier i teologi.⁵⁶ Proportionerna mellan de olika studentkategorierna förändrades till följd av att antalet första generationens studenter blev flera samtidigt som högreståndssönerna i slutet av 1800-talet visade ett närmast obetydligt intresse för prästbanan. Andelen prästsöner inom fakulteten uppgick t.ex. på 1870-talet fortfarande till omkring hälften. Under följande årtionde sjönk andelen till en fjärdedel och i slutet av århundradet var endast en dryg tiondedel av teologiestuderandena utgångna ur prästhem. Präst- och tjänstemannasönerna lockades uppenbarligen av de nya och bättre avlönade tjänster som tillkom inom civilförvaltningen, skolväsendet och affärsvärlden samtidigt som ståndspersonernas inställning till religionen blev allt mera kritisk.⁵⁷ I början av 1890-talet var ca 68 % av teologiestuderandena studenter i första generationen. Bondestudenterna utgjorde vid denna tid den största enskilda gruppen inom fakulteten, men efter sekelskiftet övertog arbetar- och torparsönerna denna position.

Förändringarna i den sociala rekryteringen förklarar det faktum att antalet teologiestuderande under hela senare delen av 1800-talet trots den allmänna expansionen i stort sett var konstant och att majoriteten av teologerna redan i början av 1880-talet kom från finskspråkiga skolor. I början av 1900-talet studerade endast 4–7 % av universitetets närvarande studenter teologi. Omkring 85 % av fakultetens studenter kom vid denna tid från finska skolor.⁵⁸ Den låga andelen svenskspråkiga studenter framstår med andra ord i huvudsak som ett resultat av de svenskspråkiga studenternas sociala bakgrund: en låg rekrytering av första generationens studenter från den svenskspråkiga landsbygden ledde till att också antalet teologer inom de svenska nationerna förblev litet. Av tabell 3 framgår att antalet var något högre bland österbottningarna och åbolänningarna än bland nylänningarna.

Eftersom undersökningarna av studenterna vanligtvis utgått från de nyin-skrivna saknas närmare uppgifter om medicinarnas sociala bakgrund. De som ämnade studera medicin skrev in sig vid fysisk-matematiska sektionen och avlade där en grundexamen innan de sökte sig vidare. Tabell 3 visar att över en tiondedel av de närvarande svenskspråkiga studenterna studerade medicin

⁵⁶ Tarja-Liisa Luukkanen, *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluosopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallisten näkemysten muodostuminen 1853–1918*. Historiallisia Tutkimuksia 218 (Tampere 2005), s. 95–99, 122–132, 236–242.

⁵⁷ Luukkanen, *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön*, s. 132 och där anförd litteratur.

⁵⁸ Jfr *Statistisk årsbok för Finland* 1918, s. 450.

och att antalet var omkring hälften så stort som de blivande juristernas. Man kan anta att en betydande andel av medicinarna härstammade från de högre socialskikten, att de var ämbetsmän-, präst-, lärar- och borgarsöner.⁵⁹

Andelen studenter med svenska som skolspråk varierade alltså tydligt inom universitetets olika fakulteter. Det är emellertid viktigt att framhålla att skolspråket knappast i någon högre grad påverkade studenternas val av studieområde så länge landet hade endast ett universitet. De variationer och förändringar som präglade studenternas språkliga bakgrund inom de olika fakulteterna sammanföll i viktiga avseenden med variationerna i studenternas sociala bakgrund, d.v.s. från vilka samhällskikt de kom och i vilken utsträckning de härstammade från en landsbygds- eller stadsmiljö. Andelen studenter med svenska som bildningsspråk var under hela perioden fram till år 1918 högre än genomsnittet inom vissa fakulteter medan den var påfallande låg inom andra. I början av 1910-talet uppgick de svenska studenterna till över en tredjedel av de närvarande inom juridiska och medicinska fakulteten, vilket var klart högre än inom studentkåren i genomsnitt.⁶⁰ Inom filosofiska fakultetens båda sektioner var mellan 24 och 27 % av studenterna svenskspråkiga, medan andelen inom teologiska fakulteten uppgick till 10–11 %.

De svenskspråkiga studenterna var väl företrädade både vid Tekniska högskolan och vid handelshögskolorna. Studentexamen blev en förutsättning för högre tekniska och merkantila studier efter det att Polytekniska institutet 1907 ombildades till en högskola och en svensk och en finsk handelshögskola inrättades i början av 1910-talet. Av tabell 4 framgår att antalet svenskspråkiga studeranden vid Tekniska högskolan i absoluta tal ökade under hela perioden fram till 1917 och att de i genomsnitt uppgick till ca 40 % efter det att högskolan kommit till. Efter mitten av 1910-talet visade andelen en tendens att sjunka. Bland dem som studerade vid handelshögskolorna var andelen svenskspråkiga genomgående ännu högre. Antalet studenter vid

⁵⁹ Klinge, *Studenter och idéer* III, s. 9.

⁶⁰ Vårterminerna 1911–1912 tillhörde 31–33 % av samtliga närvarande studenter inom de två fakulteterna Nylands, Åbo eller Vasa nation, därtill kommer ett mindre antal svenska studenter från den odelade Viborgska avdelningen. Enligt samma beräkningsgrunder var 27 % av samtliga närvarande studenter svenskspråkiga höstterminen 1910. Universitetets studentkataloger 1911, 1912; *Redogörelse för Kejsertliga Alexanders-Universitetet 1908–1911* (Helsingfors 1911), s. 169. Jfr Elovainio, 'Miksi eri tieteenoilla opiskelevien sosiaalinen tausta eroaa', s. 125.

Tabell 4. Antalet inskrivna studenter vid högskolorna i Finland vårterminerna 1909–1917.

År	Universitetet				Tekniska högskolan				Sv. hh. Fi. hh.		Samtliga högskolor			
	Sv.	Fi.	summa	% sv.	Sv.	Fi.	summa	% sv.			Sv.	Fi.	Summa	% sv.
1909	708	1 763	2 471	28,6	136	209	345	39,4	–	–	844	1 972	2 816	30,0
1910	752	1 969	2 721	27,6	155	218	373	41,6	–	–	907	2 187	3 094	29,3
1911	767	2 061	2 828	27,1	173	232	405	42,7	51	–	952	2 332	3 284	29,0
1912	802	2 227	3 029	26,5	178	257	435	40,9	50	75	1 030	2 559	3 589	28,7
1913	836	2 395	3 231	25,9	183	273	456	40,1	74	78	1 093	2 746	3 839	28,5
1914	844	2 541	3 385	24,9	193	270	463	41,7	79	91	1 116	2 902	4 018	29,1
1915	863	2 571	3 434	25,1	225	291	516	43,6	65	92	1 153	2 954	4 107	28,1
1916	820	2 656	3 476	23,6	235	353	588	40,0	80	112	1 135	3 121	4 256	26,7
1917	783	2 430	3 213	24,4	219	377	596	36,7	104	118	1 106	2 925	4 031	27,4

Källor: Universitetets studentkatalog vt. 1909; *Statistisk årsbok för Finland* 1918; Bertel von Bonsdorff, 'Finländska studentförhållanden i statistisk belysning'. De svenskspråkiga vid universitetet omfattade år 1909 Nyländska, Åbo och Vasa avdelningars medlemmar samt uppskattningsvis 35 studenter från Viborgska avdelningen.

den svenska handelshögskolan fördubblades mellan 1911 och 1917, och vid denna tid hade i medeltal ca 46 % av dem som bedrev högre merkantila studier genomgått ett svenskt läroverk.

Sammanfattning

Det svenskspråkiga läroverket i Finland genomgick av flera orsaker stora förändringar under 1800-talets sista årtionden och början av följande århundrade. Antalet skolor minskade som en direkt följd av att det på allt flera orter inrättades finskspråkiga läroverk, men också som ett resultat av strävandena att omorganisera och utvidga de enskilda skolorna så att de erbjöd eleverna fullständiga lärokurser och ledde fram till universitetet. Systematiseringen av det svenskspråkiga läroverket innebar bl.a. att eleverna i allt flera städer fick möjlighet att genomgå läroverk som hade rätt att delta i studentexamen. Att de fullständiga svenskspråkiga läroverken fr.o.m. 1880-talet blev flera var huvudsakligen en följd av att det vid sidan av de äldre klassiska statslyceerna inrättades ett växande antal privata eller kommunala samskolor.⁶¹ Då de

⁶¹ Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980*, s. 31–37, 83–85; Hakaste, *Yhteiskasvatuksen kehitys 1800-luvun Suomessa*, s. 239–251.

svenskspråkiga läroverken fr.o.m. mitten av 1890-talet oavbundet dimitterade ett växande antal studenter sammanhängande detta med att antalet reallyceer, huvudsakligen i form av privata samskolor, ökade. Medan i början av perioden omkring en femtedel av de studenter som hade genomgått ett svenskt läroverk kom från privata samskolor hade andelen på 1910-talet ökat till över 40 %.

Att den svenskspråkiga undervisningens ställning under en relativt kort period på ett grundläggande sätt förändrades framgår av att ca hälften av de nyblivna studenterna i slutet av 1880-talet kom från svenskspråkiga skolor medan andelen åren 1903–1905 hade sjunkit till ca 36 %.

Tillströmningen av manliga studenter från de svenskspråkiga läroverken minskade fr.o.m. 1870-talet uppenbarligen som en följd av att allt flera elever sökte sig till de finskspråkiga läroverken. Då studenterna från de förstnämnda läroverken fr.o.m. 1890-talet på nytt visade en tendens att öka sammanhängande detta med att ett ökat antal kvinnor intogs vid universitetet och att en stor del av dessa till en början dimitterades från de svenska samskolorna. Åren 1903–1905 uppgick andelen kvinnor bland studenterna från de svenska skolorna till ca en tredjedel (32,5 %). Efter sekelskiftet började också tillströmningen av manliga studenter från de svenska skolorna att öka.

Forskarna har redan tidigare fäst uppmärksamhet vid att det fram till 1920-talet förekom klara sociala skillnader mellan de studenter som kom från svenskspråkiga och finskspråkiga skolor. Andelen studenter vars fäder tjänstgjorde inom den statliga och lokala förvaltningen, var fria yrkesutövare med universitetsutbildning eller tillhörde det ledande skiktet inom handeln och industrin var högre bland de studenter som kom från de svenskspråkiga skolorna än från de finskspråkiga. De förstnämnda skolorna dimitterade däremot en lägre andel studenter som härstammade från städernas lägre medelklass, från arbetarklassen eller från landsbygdens allmoge. Studenterna från de svenskspråkiga skolorna omfattades å andra sidan av samma sociala förändringar som gällde studentkåren som helhet. Andelen studenter vars fäder hade anknytning till affärs- och industrivärlden ökade medan tjänstemannaklassen svarade för en allt mindre del av studenterna. Förändringarna i studenternas sociala sammansättning påskyndades uppenbarligen av att antalet skolor som deltog i studentexamen vid denna tid genomgick en snabb ökning och av att en allt större andel av studenterna kom från privata samskolor.

De nyanlända studenterna från de svenskspråkiga skolorna skrev huvudsakligen in sig vid universitetets juridiska fakultet och den humanistiska fa-

kultetens båda sektioner. Fram till åren efter sekelskiftet uppgick andelen som immatrikulerades vid juridiska fakulteten till över 40 %, därefter ökade den fysisk-matematiska sektionens popularitet på de juridiska studiernas bekostnad. En jämförelse av de svenska nationsmedlemmarnas fördelning inom universitetet visar att juridiska fakulteten och den humanistiska fakultetens båda sektioner var de viktigaste alternativen och att studenterna på 1910-talet fördelade sig förhållandevis jämnt mellan dessa. Att den fysisk-matematiska sektionens betydelse efter sekelskiftet ökade kan sannolikt förklaras med en växande efterfrågan på personer som erhållit naturvetenskaplig utbildning samt med att en del av studenterna från fakulteten sökte sig vidare till bl.a. tekniska eller medicinska studier. Av de studenter som på 1910-talet inledde studier vid Tekniska högskolan eller någon av handelshögskolorna hade en betydande andel, i genomsnitt ca 40 %, genomgått ett svenskspråkigt läroverk.

De nordiska huvudstadsmötena åren 1923–2005

Kommunal utrikespolitik och urban nordism

LAURA KOLBE

Många händelserika och svåra år ha förflutit, sedan kommunalmän i de nordiska huvudstäderna senast – i Köpenhamn 1937 – voro samlade för att delge varandra sina problem och lära av varandras rön. Under den mellanliggande tiden har våra erfarenheter varit olika, men den väsentliga lärdomen har varit en och odelbar: värdet av de demokratiska fri- och rättigheterna.

Med dessa ord förklarade Stockholms stadsfullmäktiges ordförande, Carl Albert Anderson (s) i februari 1946 den nordiska kommunalkonferensen öppnad. Mötet i Stadshusets rådssal fick en diplomatisk, urban, utrikespolitisk och nationell karaktär. Till denna tillställning hade inbjudits Danmarks, Norges, Finlands och Islands ministrar eller *chargés d'affaires* i Stockholm, statsråden Möller och Mossberg, överståthållaren Nothin¹ och vissa representanter för statsförvaltningen och de olika nationella stadsförbunden. De viktigaste konferensdeltagarna var dock ledande kommunalpolitiker och tjänstemän från nordiska huvudstäder, cirka 25 från varje stad.²

”Den skandinaviska dimensionen är viktig!” (1923)

Som Anderson påpekade hade representanter från de nordiska huvudstäderna samlats förut. Stockholms roll hade varit central från första början. Redan vid invigningen av Stockholms stadshus år 1923 hölls en skandinavisk kommunalkonferens, i vilken representanter för de nordiska huvudstäderna

¹ Överståthållaren i Stockholm Torsten Nothin var f.d. ordförande i svenska Föreningen Norden och en utpräglad nordist.

² *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang 1946, nr 6. Redogörelse för den nordiska kommunalkonferensen i Stockholm den 12–14 februari 1946. Innehåller protokoll över konferensen, konferensens handlingar samt diskussionsinlägg.

samt vissa större svenska städer deltog. Vid konferensen förekom föredrag och överläggningar i olika ämnen av gemensamt och aktuellt intresse för de deltagande städerna. Närvarande var samtliga höga kommunala tjänstemän och förtroendemän. Mötet 1923 kom att få en i dubbel mening symbolladdad betydelse. För det första utgjorde scenen, Stockholms ståtliga stadshus, en viktig ideologisk referensram.³ Stadshuset hade redan under planeringsarbetet blivit ett nationellt, urbant och politiskt monument, en symbol för huvudstaden i det ena av de två nordiska kungarikena. Platsen är en stark påminnelse om Stockholms centrala läge i Östersjöområdets geografi.⁴

Till Stockholms gäster

To the guests of Stockholm.

The Swedish capital will to-day offer a cordial greeting to representatives of the press from practically every country in the civilized world. We need not fear to exaggerate the importance of international gatherings of this kind if we express our conviction that in spite of the brevity of their visit, our distinguished guests will receive a lasting impression of Sweden and her people in the second city of our land; they have already been able to form an idea of Sweden's achievement in the manifold domain of culture. They will now compare their impression in the capital, and divided into groups, will visit the various districts of the country which appeal to their respective interests. In this open book thus laid before them they will no doubt find much that will seem strange to them, much, *app.*, that requires more thorough study before it can be judged

Aux hôtes de Stockholm.

La capitale de la Suède a le plaisir de recevoir aujourd'hui des représentants de la presse de presque tous les pays du monde. Ce n'est pas exagérer l'importance de réunions internationales de ce genre que d'exprimer la ferme conviction que nos honorables hôtes, malgré la courte durée de leur séjour, sauront se faire une idée juste du pays et de peuple de Suède. Ils ont déjà vu dans certaines villes de province avoir un aperçu de ce que la Suède a été jusqu'ici capable de produire dans les différents domaines de la civilisation et notamment les vastes pendant ces quelques jours être en mesure de comparer leurs impressions dans la capitale. Ils voyageront par groupes séparés et visiteront différentes parties du pays suivant qu'ils s'intéressent plus particulièrement à tel ou tel aspect de la vie nationale. Dans le livre ouvert, ainsi placé devant eux, il y a sans doute certaines choses qui leur paraîtront étonnantes et il y en a plus d'une qui

Des svenska huvudstaden har i dag gjäddas mötande representanter för pressen i snart sagt alla världens länder. Man behöfver ingående öfveraktla betydelsen av internationella sammankomster av detta slag om man ger uttryck åt den förvisningen att de ärade gästerna skola, trots besökets kortvarighet, mötliga bestående inströk av Sveriges land och folk. De ha redan ritade andra stad varit i närheten att få en öfverblick av vad svenskt arbete förmått uträtta på kulturens skiftande områden och de skola nu under några dagar erhålla möjlighet att komplettera sina inströk i huvudstaden. I afspäda grupper besöka de allteftter olika intressen skilda delar av landet. I den öppna bok som sålunda lägges framför dem finns väl återkalligt som skäl verka förännande och ett annat som utlöfrade ett mera ingående studium till

An die Gäste Stockholms.

Die Hauptstadt Schwedens hat heute die Freude, Vertreter der Presse aus nahezu allen Ländern der Welt zu empfangen. Man überschätzt keineswegs die Bedeutung derartigen internationalen Zusammenkünfte, wenn man der Gewissheit Ausdruck gibt, dass die verehrten Gäste, trotz der kurzen Dauer des Besuchs, dauernde Eindrücke von Schwedens Land und Volk mitnehmen werden. Sie haben bereits in der zweiten Stadt des Landes Gelegenheit gehabt, einen Überblick von dem zu bekommen, was schwedische Arbeit auf den verschiedenen Gebieten der Kultur zustande gebracht hat, und Sie werden nun während einiger Tage die Möglichkeit haben, Ihre Eindrücke in der Hauptstadt zu ergänzen. In einzelnen Gruppen besuchen Sie je nach der Verschiedenheit der Interessen verschiedene Teile des Landes. In dem Buch, das nun aufgebühlet vor Ihnen liegt, sind sicherlich manche Dinge, was Ihnen fremdartig erscheinen wird, andere hingegen, was Sie

Agli ospiti della città di Stoccolma.

Oggi la Capitale della Svezia ha ben lieto di accogliere i rappresentanti di quasi tutti, si può dire, i paesi del mondo. Non si esagera punto la importanza di tali convegni internazionali quando si esprime la certezza che i nostri onorandi ospiti, benché la loro visita qui sia di breve tratto, ripoteranno una impressione durevole del nostro paese e del suoi abitanti. Già in Götensborg ebbero la opportunità di osservare ciò che il lavoro degli svedesi sia riuscito a produrre nel diversi rami della cultura, e adesso durante alcuni giorni potranno in questa Capitale completare i loro apprezzamenti. Suddivisi in gruppi, ciascuno secondo il suo speciale interesse, visiteranno le differenti regioni della Svezia. Nel libro aperto, che si svolge così sotto l'occhi degli ospiti, incontreranno certo non poche cose nuove e straniere ed altre che già giudicano maggiore studio per essere

Stockholms stadshus invigdes år 1923 med stora festligheter och många gäster från olika delar av Europa. Den första kommunalkonferensen gick av stapeln under dessa festdagar. Dagens Nyheter 22.6.1923.

³ Stadshusets arkitekturbeskrivning, öppningsceremonier, tal m.m. publicerades i *Stockholms stadshus vid dess invigning 1923*. Beskrivning utarbetad på uppdrag av Stockholms stadsfullmäktige under redaktionell ledning av Jonny Roosval (Stockholm 1923). Se även *Svenska Dagbladet* 25.6.1923, *Stockholms Tidning* 25.6.1923 och *Dagens Nyheter* 25.6.1923.

⁴ En omfattande litteratur har tillkommit för att beskriva stadshuset, se t.ex. Elias Cornell & Ivar Sviestins, *Stockholm Town Hall* (Stockholm 1992); Mats Wickman, *The Stockholm City Hall* (Stockholm 1993); Hans Eklund, *Ur Stadshusets historia 1901–1923* (Stockholm 2003).

Invigningsfesten midsommaren 1923 fick en nationell och nordisk dimension. Stockholms stad hade bjudit in representater från andra nordiska huvudstäder och svenska städer. Mötet kom att bli det första huvudstadsmötet eller som det då hette, den första nordiska kommunalkonferensen. Idén härstammade från stadskollegiet i Stockholm. Ledamoten av stadskollegiets, löjtnant Jonas Folcker hade föreslagit att stadsfullmäktige skulle anordna en skandinavisk kommunalkonferens i samband med stadshusets invigning. Kontinuitet var grundidén. Folcker föreslog att mötet skulle vara den ”första i ledet av periodiska överläggningar mellan representanter från skandinaviska storstäder i ämnen som för dem kunde vara av särskilda vikt”. Den skandinaviska dimensionen uppfattades som viktig i kommunalpolitiken, eller som Folcker uttryckte det, ”åtskilliga aktuella frågor finnes om Stockholms kommunalförvaltning, vilkas behandling och lösning kunde underlättas genom en prövning i ljuset av erfarenheter och synpunkter från andra städer med likartade förhållanden”.⁵ Till mötet inbjöds representanter från Köpenhamn, Helsingfors, Kristiania, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hälsingborg och Gävle samt Svenska Stadsförbundet.⁶

Redan vid Stockholms kommunalkonferens syntes de typiska mötesformerna, betydelsen av personliga nätverk och den ritualism som senare kom att känneteckna det nordiska huvudstadssamarbetet.⁷ Publiciteten var till en början stor.⁸ Man kan se hur den urbana diplomatin, eller den kommunala internationalismen, utvecklas vidare i Norden i en ny situation. Det europeiska samarbetet mellan representanter för städer och kommuner hade inletts redan före första världskriget. Stadsförbundernas uppkomst i Norden i enlighet med den tyska modellen (*Zentralstelle des deutschen Städtetags*) åren 1908–1914 kan ses som en följd av den ökade urbaniseringen och den medborgerliga aktivismen i en situation då internationella kontakter utgjorde en central del av samarbetet inom intellektuella och sakkunniga kretsar i Europa.⁹ Kontaktnätet mellan de nordiska städernas förbund blev livligt redan från första början. Ömsesidiga besök på stadsmöten mellan *Den danske Køb-*

⁵ *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang Nr 44 (1923), s. 10.

⁶ *Dagens Nyheter* 21.6.1923, 'Stockholms gäster här till stadshusinvigningen och kommunalkonferens'.

⁷ *Dagens Nyheter* 22.6.1923, 'Kommunalmötet öppnades i går i stadshuset'.

⁸ *Dagens Nyheter* 23.6.1923, 'Bostadspolitik och budgetteknik på kommunalmötet'.

⁹ Anthony Sutcliffe, *Towards the Planned City. Germany, Britain, the United States and France 1780–1914*. Comparative Studies in Social and Economic History (Oxford 1983).

stadsforening, den norska *Bykommitéen* och de svenska och finska *Städernas förbund* var många. Vid dessa möten lyfte man fram den nordiska samhörigheten och lärorna från en gemensam historisk utveckling. De svenska, norska och finska stadsförbunden var med i Gent år 1913, då det internationella förbundet för kommunalförvaltning *IULA* grundades.¹⁰

Efter första världskriget ökade kommunalpolitikens roll. I alla fyra länder – Danmark, Sverige, Norge och Finland – övergick man mellan åren 1906 och 1921 till parlamentarisk demokrati. En rösträttsreform genomfördes vid sidan av många andra reformer, bl.a. agrar- och jordreformer. Socialdemokraterna kom med i regeringarna. De nya kommunallagar som stiftades på 1910- och 1920-talen garanterade allmän och lika rösträtt i kommunalval för män och kvinnor. Utvecklingen var under 1910-talet påfallande lika i de nordiska länderna. I Danmark fick kvinnor rösträtt i kommunalval 1908. År 1919 minskade den statliga kontrollen genom att ”kongeudpegede borgmestre i købstederne bortfalder”. I Norge infördes allmän rösträtt i kommunalvalet år 1913. År 1921 gavs en ny kommunlag som garanterade att ”kommunstyret” blev beslutande organ och ”formanskapet blir arbeidsutvalg”. I Finland gjorde de nya kommunallagarna 1917–1919 kommunalfullmäktige obligatoriskt i alla kommuner samt införde allmän och lika rösträtt i kommunalval. I Sverige fick män och kvinnor allmän rösträtt i riksdags- och kommunalval mellan åren 1918 och 1921.¹¹

Kommunerna och städerna kom att spela en central roll i moderniseringen av de nordiska samhällena. De nya kommunallagarna innebar det andra stora genombrottet för demokratin, i det här fallet inom kommunalförvaltningen.¹² Den allmänna och lika rösträtten drog nya medborgargrupper (industriarbetarna, den obesuttna befolkningen och kvinnorna) och politiska grupperingar (socialdemokrater, liberaler och folkpartier) med i den lokala förvaltningen och politiken i en helt annan utsträckning än tidigare. Dessa grupper medverkade till att man började kräva konkreta tjänster av kommunalförvaltningen fastän det skulle förorsaka ökade ekonomiska pålagor. I de flesta länder inom Östersjöområdet gällde på 1920- och 1930-talen som

¹⁰ Yrjö Harvia, *Finlands stadsförbund 1912–1937*. Kommunala centralbyråns i Finland skrifter XIV (Helsingfors 1938), s. 20–21.

¹¹ *Så fungerar kommunen. Kommunförvaltningen i Finland* (Helsingfors 1985), s. 23–24.

¹² Terminologin varierar, i Danmark: Köpenhamns borgarrepresentation och magistrat; i Finland: Helsingfors stadsfullmäktige och stadsstyrelse (sedan 1931); i Norge: Oslo bystyre och rådmann; i Sverige: Stockholms stadsfullmäktige och borgarråd.

ledande mål sysselsättning, social- och hälsopolitik samt en stark försvarspolitik och en nationell ideologi. I synnerhet 1920-talet utgjorde en milstolpe med tanke på de nya krav som ställdes på kommunalförvaltningen. Många frivilliga uppgifter blev genom nationell lagstiftning obligatoriska för kommunen. Viktiga reformer gällde bl.a. läroplikt, fattigvård och hälsovård. Då uppgifterna ökade utvidgades det kommunala nämndväsendet, och stadsförvaltningen moderniserades och effektiviserades. Antalet kommunala tjänsteinnehavare började växa.¹³

Under dessa omständigheter fortsatte det nordiska kommunala samarbetet under mellankrigstiden.

Konferensen hade sitt eget protokoll, sin egen tidtabell och sin inre hierarki. Antalet representanter för varje stad varierade mellan 15 och 24 och bestod av höga tjänstemän och kommunalpolitiker. Mötet öppnades av värdstadens högsta förtroendevalda, d.v.s. i Stockholm av stadfullmäktiges ordförande. Till presidiet valdes bystyrets eller stadfullmäktiges ordförande från varje stad. Konferensen hade ett sekretariat och till sekreterare valdes stadssekreterare från varje huvudstad. Under det första mötet i Stockholm var överläggningsämnena i hög grad bundna till den snabba utvecklingen på lokal nivå samt till de sociala, politiska och ekonomiska behov som denna utveckling medförde. Under mötet diskuterades:

1. Kommunens ställning till spårvägar och bussar såsom lokala trafikmedel
2. Specialisering av de kommunala understödsreformerna på olika grenar
3. Förhållandet mellan den ekonomiska och medicinska ledningen inom sjukhusförvaltningen
4. Förhållandet mellan skatter och avgifter i den kommunala hushållningen
5. Kapitalhushållning och löpande hushållning i den kommunala budgettekniken
6. Den kommunala bostadspolitikens aktuella uppgifter
7. Demokrati och effektivitet i det kommunala förvaltningsarbetet¹⁴

Med Folckers ord hade det kommunala arbetet svällt ut i takt med att städernas folkmängd ökade och nya arbetsuppgifter blev en realitet. Kravet på effektivitet och intensitet hade ökat med en ”stegring i kommunalbudgetens slutsiffra i alla kulturländer” som följd. Vid den första konferensen i Stockholm formulerades grunderna för den gemensamma urbana utrikespolitiken.

¹³ Matti Klinge, *Östersjövärlden* (Helsingfors 1994), s. 141–142, 145–146.

¹⁴ *Redogörelser för förhandlingarna* finns tryckta i *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang nr 44 (1923).

Stadsfullmäktiges ordförande Allan Cederborg hänvisade till nya utmaningar i Europa och talade i nordistisk anda:

Under senare tider hava i alla europeiska länder de kommunala förvaltningsproblemen mångdubblats. Den kommunala hushållningen hafva blivit för stadslivet en faktor av väsentligt större vikt än tillförne [...] samrådet med de nordiska ländernas stadskommuner är viktigt och bjuder mycket av intresse: likartad underlag, fövaltning, föfattningsnormer och organisationsformer.¹⁵

Överläggningsämnen förbereddes av stadssekreterarna från respektive städer (senare av andra högre tjänstemän inom stadsförvaltningen). Efter överenskommelse underställdes dessa förslag granskning i de olika huvudstäderna. Vid varje konferens hölls 3–7 inledningsföredrag av någon ledande politiker eller tjänsteman från de medverkande huvudstäderna. Till grund för föredragen låg – förutom material från inledarens hemstad – rapporter från de övriga huvudstäderna, vilka i förväg tillställts respektive inledare. Föredragsämnena var bundna till tidens särproblem inom kommunalförvaltning, kommunalpolitik och kommunal ekonomi. Efter konferensen trycktes mötesprotokollet, inledningsföredragen jämte diskussionerna. Detta material utgör en utmärkt grund för en jämförande analys av aktuella frågor inom de nordiska huvudstäderna och deras kommunalförvaltning. Internationellt sett är detta nätverk unikt. Det har hållits levande i över 80 år. Mötena äger fortfarande rum, senast i Helsingfors 2007.¹⁶

Nordismen hade fått ett identitetsgivande innehåll i huvudstädernas kommunalpolitiska självuppfattning. Nordisk samhörighet blev en stöttepelare för kommunalpolitikerna i en ny världspolitisk situation. De historiska rivaliteterna mellan de mäktiga skandinaviska huvudstäderna Köpenham och Stockholm var glömda. Oslo, Helsingfors och senare Reykjavik, dessa yngre huvudstäder, fick en jämlik position i detta sällskap. I följande presentation,

¹⁵ *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang Nr 44 (1923), s. 11–12, 14.

¹⁶ Det mångvetenskapliga av European Science Foundation finansierade forskningsprojektet "Cities as International and Transnational Actors (CITTA): History, Current Dynamics and Future Role" (<http://www.diesole.it/citta-esf/>) fokuserar på städernas internationella nätverk, och på de aktiviteter som dessa nätverk utgör. Denna tematik har tidigare behandlats av Laura Kolbe, 'Huvudstadssamarbetet i Skandinavien 1923–1946 och den nordiska myten om det folkliga självstyret', Heidi Haggrén, Ruth Hemstad & Jani Marjanen (red.), *Civilsamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004* (Helsingfors 2005), tillgänglig på <http://www.helsinki.fi/hum/nordic/civilsam.pdf>.

som baserar sig på konferensernas öppnings- och inledningsanföranden, kommer huvudstädernas samarbete att analyseras utgående från en ideologisk och utrikespolitisk dimension. De centrala frågorna är: På vilka grunder motiverades det nordiska huvudstadsarbetet, i synnerhet efter andra världskriget? Vilken ideologisk förändring skedde i argumenteringen? Hurdan var städernas nordism i förhållande till den statliga politiken och medborgarorganisationerna?

De skandinaviska ländernas besläktade kultur motiverade ideologiskt huvudstädernas samarbete under en tid då Europa var labilt och tudelat. I denna artikel finns ej utrymme för att djupgående analysera innehållet av de till behandling upptagna ämnena. Dessa berörde bl.a. förortstrafik (bussar, spårvägar och tunnelbana), sjukvård och äldreomsorg, kommunalekonomi och kommunalbudgetteknik, olikheter och likheter i kommunalförfattningar och kommunalförvaltning, huvudstädernas förhållande till grannkommuner samt utvecklingen inom storstadsregioner, bostadspolitik och sanering, kommunal industriell politik, skolfrågor, ungdomsärenden, kommunal självstyrelse, stadsplanering och socialpolitik. Såsom i många inledningstal framhölls, var utgångspunkten för diskussionerna en aktualitet i samtliga städer. Man behandlade frågor och kommunala problem som var likadana i de olika huvudstäderna. Det behövdes gemensamma möten för att ”utveksle tankar og utveksle erfaringar, skapa personlige kontakter og personlige vennskap”, som Oslo bys ordförande Brynjulf Bull uttryckte det vid huvudstadskonferensen i Oslo våren 1951.¹⁷

Den nordiska samhörigheten som myt och den praktiska kommunalpolitiken

Den nordiska samhörigheten bygger på kontrasterna till det kontinentala Europa, på den kulturella och politiska spänningen mellan Norden och södern. Nordismens uppkomst har varit beroende av stormakternas politiska utveckling vid Östersjön. De viktiga etapperna för nordisk självkänsla har varit sammankopplade med kris- och krigserfarenheter. Skandinavismen uppstod i början av 1800-talet, ursprungligen i akademiska miljöer, och förändrades småningom från ett slags svärmisk-idealisk studentaktivism till en politisk skandinavism, som lyfte fram behovet av en nordisk solidaritet.

¹⁷ *Referat fra Den nordiske Hovedstadskonferanse i Oslo 8.–10. mai 1951* (Oslo 1952), s. 13–14.

Den andra våg som här behandlas uppstod i samband med det nya statssystemet vid Östersjön efter första världskriget. Norges frigörelse från Sverige 1905 och Finlands från Ryssland 1917 skapade förutsättningar för att utveckla länderna inifrån, utgående från de existerande strukturerna. Tysklands och Rysslands nederlag och läget efter revolutionerna ledde till nya politiska, sociala och kulturella reaktioner även i Sverige och Danmark.¹⁸

Det är en allmänt accepterad tanke inom nationalismforskningen att nationalismen allt sedan sin uppkomst har varit sammanlänkad med statliga, folkliga, kulturella eller etniska egenskaper. Det har också varit kännetecknande för forskningen om nationella identiteter i Norden att inte ta hänsyn till den speciella urbana dimensionen på det kollektiva och individuella planet. Nationsbegreppet har sällan varit knutet till ett urbant territorium.¹⁹ Här kommer ett mytiskt mellanstadium fram: tron på överlägsenheten i det nordiska folkliga självstyret. Denna myt innehåller viktiga aspekter som fullbordades redan "före medeltiden". Före de statliga banden hade utbildas hade den lokala självbestämmanderätten stort svängrum. Fria bönder och ett folkligt självstyre, landskapslagarna och tingen utgör centrala element i denna historiska myt om den uråldriga nordiska demokratiska självstyrelsetraditionen.²⁰

Myten motsvarar i viss mån verkligheten. På det kommunala planet har utvecklingen varit påfallande likartad i de nordiska länderna.²¹ Det finns en

¹⁸ Klinge, *Östersjövärlden*, s. 141–142; Svenolof Karlsson (red.), *Fribetens källa. Nordens betydelse för Europa* (Stockholm 1992).

¹⁹ Øysten Sørensen & Bo Stråth (eds.), *The Cultural Construction of Norden* (Oslo 1997); B. J. Nordstrom, *Scandinavia since 1500* (Minneapolis 2000); Neil Kent, *The Soul of the North. A Social, Architectural and Cultural History of the Nordic Countries 1700–1940* (London 2000). Om Pohjola-Nordens verksamhet och ideologi, se *Nordisk samhörighet – en realitet* (Stockholm 1945). I skolorna används *Att studera Nordens historia*. (Helsingborg 1992, på olika språk).

²⁰ August Sävström & Nils Andreén, 'Det folkliga självstyret', *Nordisk samhörighet en realitet* (Stockholm 1945).

²¹ *Kommunalförvaltningen i Norden 2000* (Helsingfors 2000). Kommunernas och städernas historiska utveckling i Norden visar en oklarhet om hur man statsrättsligt ska placera kommunerna. 1800-talets kommunallagar i Norden skilde den världsliga självstyrelsen från den kyrkliga förvaltningen. Förslaget motiverades närmast av praktiska skäl, men bakom reformen fanns också samhällliga, idéella och sociala orsaker. Danmark fick sina första kommunallagar på 1840-talet. I *Grundloven* (1849) fastslås "kommuners ret til under statens tilsyn at styre deres egne anliggender". År 1869 utvidgades den kommunala självstyren så, att "i den den kongeudpegede magistrat og det statslige amtmandtilsyn i købstederne bortfalder". Norge fick kommunalt självstyre (*Formannskapslovene*) år 1837. Den moderna svenska kommunallag-

allmän uppfattning i Norden om denna utvecklings ”nordiska drag”. Dessa drag påverkar fortsättningsvis den nationella självbilden och har skapat goda förutsättningar för en gemenskapskänsla. I dag talas det allmänt om att kommunerna är demokratins och den skandinaviska modellens vagg. Denna uppfattning ligger nära den ideologi och självsyn som de nordiska förtroendemännen utvecklade under sina kommunalkonferenser. På sockenstämmorna och i rådstugorna möttes under århundraden medborgarna – borgare och bönder – för att dryfta sina gemensamma angelägenheter. Detta är ett centralt drag i den nordiska modellen, nämligen det fredliga sättet att tillsammans lösa konflikter med breda befolkningsgruppers aktiva deltagande.²²

”Fria nordbor kunde åter fritt förenas”

Samarbetet mellan de nordiska huvudstäderna hade visat sig vara så fungerande att man redan i slutet av 1920-talet på nytt tagit upp konferenstan-ken till behandling. Den andra nordiska kommunalkonferensen ägde rum i Köpenhamn 22–24 juli 1937. Vid denna konferens uttrycktes önskemål att följande konferens skulle avhållas år 1940 i Helsingfors.²³ Världskriget och de omvälvningar som därmed följde rubbade dessa planer. En mera begränsad kommunalkonferens mellan Köpenhamn och Stockholm ägde rum i Stockholm den 4–7 juli 1941. Kristiden påverkade mötesprogrammet. Inledningarna behandlade bland annat kommunens åtgärder under kristid, bostadsbrist hos barnrika familjer samt pensionärer, arbetslöshetens motverkande och arbetsmarknadsläget samt kommunens åtgärder till att skydda och stöda barn och ungdomar.²⁴ Efter förberedande överläggningar med representanter för övriga huvudstäder utsände Stockholm en inbjudan till en tredje nordisk kommunalkonferens i Stockholm i februari 1946.²⁵ Reykjaviks bystyres rep-resentanter blev p.g.a. kommunikationssvårigheter förhindrade att infinna

stiftningens födelseår är 1866 då kommunalförordningen blev lag. Redan tidigare (1862) hade utgetts förordningar om kommunstyre på landet och i stad. Finland fick de första kommunal-lagarna 1865–1873, vilka skapade grunden för lokalförvaltningen; kommunerna och städerna fick bl.a. beskattningrätt.

²² Herbert Tingsten, *Debatten om nordisk enhet*, Norden-serie Nr 3 (Stockholm 1943).

²³ Redogörelserna har tryckts genom Köpenhamns kommunalstyrelses omsorg. *Beretning om den skandinaviske kommunalkonference i København vid midsommer 1937* (København 1937).

²⁴ *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang Nr 60 (1941).

²⁵ *Stadskollegiets utlåtanden och memorial*, Bihang nr 6 (1946).

sig. Förberedande sammanträden gick av stapeln i Stockholm i december 1945 och januari 1946. Då bestämde man också överläggningsteman och utsåg inledare i de olika ämnena. Vid dessa sammanträden fastställdes även kommunalkonferensens program och förhandlingsordning. Inledningsföredragen skulle distribueras till deltagarna före konferensen. Vid själva konferensen presenterades som inledning enbart korta resuméer. Sedan följde korta inlägg av representanter för var och en av de övriga städerna. Därefter skulle ordet vara fritt.

Konferensen hölls i Stadshusets sal i februari 1946. Med hänsyn till valuta-svårigheterna svarade Stockholms stad för de utländska konferensdeltagarnas utgifter för måltider och hotellrum. De fria umgängesformerna uppfattades som viktiga, och staden inbjöd till måltider på Stadshuset (Prinsens galleri), Grand Hotel (Spegelsalen) och Göta Källare samt föreställning på Kungliga Teatern (Aida). Konferensen ordnade eget program för två grupper torsdagen den 14 februari. Den ena besökte saneringsarbeten i Gamla Stan samt barnstugor och småstugor inom de nya bostadsområdena i Enskede och Brännkyrka. Den andra gruppen bekantade sig med Södersjukhuset och Eriksdals-skolorna. Programmet betsod av följande inlägg:

1. Jämförelse mellan de nordiska huvudstädernas kommunalförfattningar
2. Storstadsregionerna och deras administrativa organisation
3. Bostadsfrågan: läget för dagen och planer för framtiden
4. Förtortstrafikens problem
5. Aktuella ungdoms- och barnavårdsproblem
6. "Skatt vid källan" – om kommunalekonomi

Vid mötet blev det uppenbart att samarbetet, i det nya världspolitiska läget, borde stabiliseras och en kontinuitet garanteras. Konferensen enades om att "rekommendera, att vederbörande städers stadskanslier eller annat lämpligt centralt organ erhöles i uppdrag att kontinuerligt samarbeta genom utväxling av upplysningar om viktigare beslut och utredningar av administrativ, teknisk och social natur inom respektive kommunalstyrelser". Under Stockholmskonferensen var den ideologiska och politiska laddningen ovanligt stark, såsom artikelns inledningscitat från öppningstalet av stadsfullmäktiges ordförande Anderson visade. "Fria nordbor kunde fritt förenas", noterade Anderson; "vi bör vara medvetna att om att det kommunala arbetet ingalunda är utan betydelse vid strävan att utveckla de mänskliga fri- och rättigheterna". Vid middagen talade Finlands minister M. Gripenberg. Han påminde om Stockholms betydelse för Norden. "Vi är tacksamma för bro-

arna som slagits från detta stadshus till Nordens huvudstäder”, konstaterade ambassadören i sitt tacktal.²⁶

Vid den högtidliga avslutningen i Stadshusets gyllene sal bad Anderson deltagarna att höja glaset för det nordiska kommunalarbetets återupptagande. Gästerna riktade sitt tack till hela Sverige, ”frihetens land”.²⁷ Under efterkrigsåren formades den nordiska identiteten på nytt under nya idéella, politiska och ekonomiska förhållanden. Ur krigets aska och ruiner växte en nordisk orientering fram som fick stark förankring i samtliga länder som hade deltagit i kriget. Ihågkommas bör dock att intensiva diskussioner om nordiskt samarbete förekommit redan under krigsåren. Misstron var i början stark mellan de grannländer som hade haft olika krigserfarenheter. Redan mellan Danmark och Norge å ena sidan och Sverige å den andra rådde vid olika tillfällen misstänksamhet i form av en del meningsskiljaktigheter. Beskyllningar förekom på bägge hållen. I detta avseende stod Finland, Tysklands förra bundsförvant, i en ännu sämre position. Landet hade hamnat på andra sidan om frontlinjen gentemot Norge och Danmark. Efter 1945 rensades dock bordet, och viljan att inleda en ny politik var stark. Känslan för de s.k. brödrafolken fick en ny aktualitet. Motiveringar för det nordiska samarbetet uppstod omedelbart inom intellektuella, akademiska, konstnärliga och politiska kretsar.

Sveriges Författareförenings Kalender *Vintergatan 1944* illustrerar denna nya urbana gemenskapskänsla. Numret var tillägnat de nordiska huvudstäderna. Artiklarna var skrivna av kända svenska författare och publicister. Ivar Harrie skrev om Köpenhamn, Johannes Edfelt om Helsingfors och Eyvind Johnson om Oslo. I samtliga artiklar syns ett ödmjukt förhållande till grannhuvudstäderna, en respekt för deras överlevnadsförmåga under kriget samt ett stort intresse för städernas särart, ofta dock i förhållande eller i jämförelse med Stockholm. Ivar Harries Köpenhamn är

[...] det opulenta Köpenhamn, den trevna vällevnadens europeiska huvudstad, inte bara lik efter den 9 april 1940, utan lika påfallande livfull, lika respektlös och ogenerad efter den 29 augusti 1943 [...] Ingen annanstans i hela världen har den fria civila vardagens kosthåll och fritidsrekreationer, undfagnadspretentioner och lekhumor hållit sig kvar så oförskämt som i Köpenhamn. Och allt detta ger en färg åt vardagen som för den nationalsocialistiska ideologin måste te sig klart reaktionär, oförenlig med ”det nya Europa”.²⁸

²⁶ *Dagens Nyheter* 13.2.1946, 'Landsting för Storstockholm vill Yngve Larsson inrätta'.

²⁷ *Dagens Nyheter* 15.2.1946, 'Alla storstäder bör ha gott om barnträdgårdar'.

²⁸ Ivar Harris, 'I Köpenhamn', *Vintergatan 1944. Nordiskt nummer. Svenska Författareföreningens Kalender*, s. 14, 17.

Johannes Edfelts Helsingfors är ”en minnets och drömmens stad, skådad några gånger under en lyckligare tid än den nuvarande”. Helsingfors var en ung stad, den yngsta av Nordens huvudstäder. Men det var inte ”denna prägel av ungdomlighet” som gjorde det starkaste intrycket. Det var ett samskytte mellan Stockholm och Helsingfors, ”samma vatten, samma Mare Balticum, skvalpar mot dess kajer och stränder, samma slags skärgård bildar barriär mot havet, graniten som de båda staderna byggts på är av samma färg och struktur”. För Edfelt var Helsingfors centrum för en ny livskänsla (”med brinnande iver ägnade sig framstående konstnärer åt att utveckla Helsingfors till en allt värdigare metropol och samlingspunkt för den unga republikens kulturella strävanden”), och denna strävan nostalgiserar han fortsättningsvis:

Ja Helsingfors är för mig dessa kamrater, kolleger och vänner som nu passerar revy för minnet. Unga humanister eller modernistiska dynamitarder – alla besjälades av att vidga den nationella horisonten, att öppna fönstren mot Europa [...] Alla ville de, som en av dessa unga skribenter en gång formulerat saken, delta i ”byggnadsarbete på ett slags skönhets Aten”.²⁹

Eyvind Johnsons Oslo hade nyligen åter öppnats efter ockupationen och isoleringen sedan april 1940. ”Bildet av Oslo blir för oss svenskar bilden i minnet”, skriver Johnson. ”Staden har förändrats, människorna har förändrats, och livet har fått en annan ton.” Johnson vandrar som så många av sina landsmän längs Karl Johan och beskådar det Oslo som raskt hade byggts fram efter 1914: ”Men i det storstadsmässiga silade en lantlig ton in. Man gick i en av Nordens stora städer och tyckte att den var närapå hektiskt modern – och så var den det inte längre. Så fort man kom något på sidan om Karl Johan hände det att småstaden tog ut sin rätt.” Johnson påminner sina läsare om att Oslo var en stor industristad och att man befann sig i en av Nordens största hamnar. Han spekulerar över stadens namnbyte 1925 från Kristiania till Oslo: ”Kristiania lät oscariskt i svenska öron och genast lite mera invariant; och Christiania var ännu finare och gedignare. Oslo lät i början som något alldeles nypåhittat, något som Bystyret, stadsfullmäktige, kommit på bara för att namnet skulle bli kortare.” För Johnson är Oslo en levande stad i mycket högre grad än Stockholm, ”den är oregelbunden och nyckfull, kanske en gnutta fåfång men den är inte högfärdig. [...] Vad man vet nu om Oslo är att staden lider, strider, väntar, hoppas; och att det finns mycket att bygga upp där”.³⁰

²⁹ Johannes Edfelt, ’Atmosfären Helsingfors’, *Vintergatan 1944*, s. 52, 56, 62.

³⁰ *Vintergatan 1944*, s. 88–89, 102–103.

Denna intellektuella atmosfär gynnade det nordiska samarbetet mellan huvudstäderna. Förebilderna och aktiviteterna mellan de nordiska städerna var många. Redan på 1920-talet hade centrala tjänstemän och yrkesgrupper hållit sina nordiska möten.³¹ Sveriges betydelse hade varit stor redan under krigsåren. År 1942 startade fadderortsrörelsen mellan Sverige och grannländerna. Den samhälleligt aktiva befolkningen i städer och kommuner i respektive land knöt kontakter med en vänort som valts i det andra landet. Denna verksamhet bestod till en början av ensidigt bistånd till de krigsdrabbade orterna men utvecklades sedermera till ömsesidigt kulturutbyte och vänortsverksamhet.³² År 1944 fick Svenska komittéen för internationell hjälpverksamhet en uppgift av den svenska staten. Kommittéen skulle koordinera internationell hjälpverksamhet, bl.a. till Norge. Svenska Europahjälpen tog ansvar för samma operationer år 1946.³³ Samtidigt fick det nordiska samarbetet ökad popularitet. Bilateral fonder började planeras i olika nordiska länder.³⁴ Efter 1945 spelade Föreningen Pohjola-Norden och dess inflytelserika ledamöter en central roll i de praktiska och politiska frågorna. Redan vid starten hade utbyte av kunskap och erfarenheter funnits med i föreningens verksamhetsprogram.³⁵

³¹ Förhållandevis ringa forskning har tillägnats dessa samnordiska förhållanden. Inom den kommunala sektorn hade ledande tjänstemän i huvudstäderna Helsingfors och Stockholm (samt Göteborg, Malmö) – tjänstebröderna, ett inofficiellt nätverk – möten inom den lokala och nordiska ramen. Nordiska administrativa förbundet och Nordiska byggdagar (sedan 1927) representerade institutionaliserade samarbetsformer, se <http://www.nordiskabyggdag.se/NBF-hist.html>. Många yrkesgrupper inledde gemensamma möten. Bodil Ulate Segura, 'Nordiska arkivdagarna 60 år', *Grannarna emellan. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkivet 1997* (Uppsala 1997). Riitta Mäkelä, 'Finska agronomers skandinaviska kontakter, deras alternativ och bondens nationella roll', Heidi Haggren & Ruth Hemstad & Jani Marjanen (red.), *Civilsamhällets Norden*.

³² Aura Korppi-Tommola, *Ystävytyttö yli Pohjanlahden. Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942–1980* (Vammala 1982), s. 43, 139, 203–208 samt kommunförteckningarna.

³³ Korppi-Tommola, *Ystävytyttö yli Pohjanlahden*, s. 111.

³⁴ Eino Jutikkala, *Samarbete över Bottniska viken. Kulturfonden för Sverige och Finland 1960–1990* (Helsingfors 1992). Den första fonden, Svensk-Norska samarbetsfonden, såg dagens ljus 1949. Den Svensk-Danska Kulturfonden startade sin verksamhet 1952 och Kulturfonden för Sverige och Finland 1960.

³⁵ "Föreningen Norden grundades efter första världskriget i syfte att verka för samarbete mellan de nordiska länderna. Föreningarna i Danmark, Sverige och Norge grundades 1919, i Island 1922 och i Finland 1924. Föreningens idémässiga bakgrund ligger i den gemensamma historien och samhällsutvecklingen samt den rätt omfattande språkgemenskapen." <http://www.pohjolanorden.com>; J. A. Andersson, *Idé och verklighet: Föreningarna Norden genom 70 år* (Stockholm 1991); Monika Janfelt, *Att leva i den bästa av världar. Föreningen Nordens syn på Norden 1919–1933* (Stockholm 2005).

Den första nordiska kommunalkonferensen efter kriget visade att den nordiska samhörighetskänslan var starkäven i huvudstäderna. Under omvälvningens tidevarv, då halva Europa låg i ruiner och kommunismen spred sig, mystifierades i Norden ”rättens betydelse för ett samhälles sundhet och trygghet”. Den historiska ödesgemenskapskänslan, kärleken till frihet, samt fliten och respekten för seder blev nya nyckelord i det nya nordiska samarbetet. Rätten och demokratin lyftes fram av Anderson i Stockholm år 1946: ”Den kommunala självstyrelsen är en av de viktigaste hörnstenarna i vår folkliga demokrati. Vår uppgift är att stärka den ytterligare och göra den mera tillgänglig för medborgarna.” Hotet var inte längre av utrikespolitisk art, utan

problemen var enahanda för oss alla: hur skola vi å ena sidan bevara den kommunala självstyrelsen gentemot alltför starka ingrepp från de statliga myndigheterna, och hur skola vi vid en fortsatt utvidgning av storstäderna tillgodogöra oss den lokala erfarenheten och vidmakthålla de enskilda medborgarnas intresse för kommunen?

Demokratimyten fick i det nya politiska läget övernationella dimensioner. Sverige och Stockholm innehade en central roll som frihetens vagga i Norden.³⁶

”Åter möts kommunalmän med stora likartade problem”

Huvudstadskonferenserna blev efter 1945 regelbundna. De ledande kommunalmännen och kommunalkvinnorna träffades i Helsingfors (1948), Oslo (1951), Köpenhamn (1954) och Reykjavik (1957). Under denna period kopplades välfärden i Norden samman med samhällsplaneringens ideal att genom ”förnuftsmässig, ekonomisk och social regionplanläggning”

³⁶ En central idéhistorisk publikation från denna tid är svenska Föreningen Nordens *Nordisk samhörighet – en realitet* (1945), ett resultat av den intensiva diskussionen kring nordisk samhörighet under andra världskriget. Artiklarna är skrivna av ”allmänt aktade och var på sitt område sakkunniga personer”. Den uppsaliensiska studentpolitikern och främjaren av det nordiska samarbetet under krigsåren, fil.lic. Nils Andrén påpekade i sin artikel ’Det kommunala självstyret och folkets rätt’ att ”genom valda representanter i rikets styrelse äro i de Nordiska demokratierna oupplösligt förbundna med varandra”. I sin artikel skrev historikern, en av de aderton i Svenska Akademien, professor Nils Ahnlund att det folkliga självstyret, det fria organisationslivet och folkrörelserna förenade Norden. De blev vid sidan av ”lag och rätt” lämpliga ideologiska motivationer för det nordiska interkommunala samarbetet. Kommunen lämpade sig som en symbol för skandinavisk sundhet och trygghetsideologi: ”Vår offentliga rätt vilar på tankegången om den enskilde medborgarens frihet och människovärde och om hans ställning som fullmyndig medborgare med ansåk på andel i allmänna angelägenheters avgörande.”

garantera storstadens fortsatta utveckling och bostadsproduktion. Viktiga teman under efterkrigstiden var bostadsbristen, framtids-, stads- och trafikplaneringen, de gamla stadsdelarnas framtid, det kommunala självstyret och statens roll, social- och hälsovårdsfrågor, ”ungdomsproblemen”, rationaliseringen av kommunförvaltningen samt kulturen och konsten i städerna.

Under 1950-talet förändrades kommunernas roll. Efter 1945 blev det uppenbart i alla nordiska länder att befolkningen koncentrerades till huvudstadsregionerna. Huvudstäderna växte genom omfattande inkorporeringar, bl.a. i Helsingfors (1946) och Oslo (1948). Invånarantalet år 1950 var i Köpenhamn 974 900, i Stockholm 744 562, i Oslo 434 047 och i Helsingfors 369 380. Perioden 1945–1961 kännetecknas av en osedvanlig kraftig högkonjunktur och en stark ekonomisk tillväxt. Den demokratiska tanken och känslan genomsyrade både förvaltning och förtroendemän. Den offentliga insynen, pressens intresse och fortlöpande kritik liksom allmänhetens krav på resultat höll politiken och förvaltningsmaskineriet levande och effektivt.

Efter år 1945 utgjorde de nordiska huvudstäderna en viktig referensgrupp för samtliga huvudstäder. Detta faktum stöddes av en nordism med lokalpolitisk laddning under efterkrigsåren. Den nordiska identiteten skapades än en gång under nya idéella, politiska och ekonomiska förhållanden. Den urbana historien hade likadana drag i alla nordiska huvudstäder: en stark och hållbar centralism, en fortsatt topposition i den nationella stadshierarkin, en stärkt närvaro av centralmakten och förvaltningen i staden, omfattande kommunala funktioner och politiska intressen, urbana föreställningar, status och styrka som symboliserade hela nationen, stora möjligheter att styra och fatta egna beslut inom politik, kultur och välfärd, samt viljan att kontrollera omgivningen i huvudstadsregionen och metropolområdet.

Kommunalförvaltningens tudelning i politik och förvaltning är en av de mest centrala frågorna inom den politiska maktforskningen i Norden. Många forskare anser att motsättningen mellan förvaltning och politik föds ur olika relationer till makt. Medan politikerna strävar efter makt är förvaltning bruk av den uppnådda makten. I Helsingfors har självstyrelsetraditionen i nordisk anda varit rätt stark, dominerad av den traditionella principen ”lag och rätt”. Kännetecknande för Helsingfors är tjänstemännens starka och självständiga position, som har medfört byråkratisk egennytta samt en ämbetsverksbetonad förvaltningskultur. Detta upprätthålls av de ledande tjänsteinnehavarnas höga utbildningsnivå, en enhetlig förvaltningsideologi och enhetliga spelregler, en tjänstemannaanda formad av historien och baserad på

sakkunskap samt känslan för det egna värdet. Den rationalitet som framhävs i beslutsprocessen är kännetecknande för det förvaltningstekniska tänkande som företräds av tjänstemännen. De ledande tjänstemännen har sinsemellan bildat nätverk.

Välfärden i Norden är sammankopplad med samhällsplaneringens ideal om att med hjälp av ”förnuftsmässig, ekonomisk och social regionplanläggning” garantera storstadens fortsatta utveckling och dess bostadsproduktion. Perioden efter kriget kännetecknas av en stark inflyttning till huvudstäderna. Byggnadsverksamhetens tyngdpunkt låg först i förorterna, men snart även i centrum. Uppfattningen om den självstyrande kommunen var fortfarande stark. Senare fick den institutionella synen på kommunen fotfäste. Man började allt mer se kommunen som den offentliga förvaltningens lokala styrelsesätt. Den formella kommunala kompetensen utökades betydligt. En systematisk ekonomi- och stadsplanering fick fotfäste och skapade grunden för uppbyggandet av de kommunala välfärdstjänsterna. Stadens verksamhet på skol-, social- och hälsopolitikens område utvidgades betydligt.³⁷ I Sverige skapade storkommunreformen år 1952 ett nytt kommunalt perspektiv. Den politiska dimensionen i kommunalpolitiken växte fram. I Sverige utformade socialdemokraterna den konkreta kommunideologin. Ambitionerna formulerades inte längre i utopiska program, utan i stället som en genomförbar sakpolitik. Kommunerna blev scen för en politik vars målsättning var ett ”modernt” socialt ansvarstagande.³⁸

Det politiska, kulturella och sociala byggandet av kommunen, den samhälleliga välfärden, industrialiseringen och urbaniseringen sammanföll med den period som allmänt kallas efterkrigstiden. I samtliga huvudstäder karakteriseras denna tid som ”de goda åren” eller som ”gyllene tider”. Tillväxten berodde på de goda europeiska och nationella konjunkturerna. En stark ekonomisk tillväxt påverkade även kommunernas möjligheter att agera. Det

³⁷ Ylva Waldemarsson & Kjell Östberg, 'Att styra en stad', T. Hall & L. Nilsson & Y. Waldemarsson & K. Östberg (red.), *Staden på vattnet del 2: 1850–2002*, Monografier utgivna av Stockholms stad 159:2 (Stockholm 2002); Laura Kolbe, 'Helsingfors växer till en storstad. Offentlighet, politik, förvaltning och medborgarna 1945–2000', L. Kolbe & H. Helin, *Helsingfors stads historia efter 1945. Del 3* (Helsingfors 2002).

³⁸ Ulla Ekström von Essen, 'Den socialdemokratiska "mönsterkommunen". Idéer och ideal bakom 1952 års reform', P. Aronsson, L. Nilsson & T. Strömberg (red.), *Storkommunreformen 1952. Striden om folkhemmets geografi*, Studier i stads- och kommunhistoria 24 (Stockholm 2002).

nordiska huvudstadssamarbete fortsatte år 1961 som förut. Stadsfullmäktiges ordförande C. A. Anderson fick representera kontinuiteten, när han öppnade konferensen genom att säga: ”Åter möts kommunalmän med stora likartade problem i det dagliga arbetet. Åter tror vi oss om att i den nordiska gemenskapen finna det stöd och den glädje, som skall lösa oss från ensamhetens och isoleringens mödor.” Anderson, som också öppnat 1946 års möte, kunde se en förändring i tiden:

Skillnaden mellan 1946 och 1961 är, att vi på den praktiska erfarenhetens och den personliga vänskapens grund numera känner dessa konferensers rätta värde. Med tre års intervall producerar vi en märklig legering av problem, erfarenheter, lösningar, idéer, vänskap och trivsel. Härav smider vi sedan redskap för framtiden, våra samfund till gagn.

Kommunalpolitikens vardag diskuterades flitigt under denna konferens år 1961. Huvudtemana var tre:

1. Förtroendemän – tjänstemän. Ett kommunalt självstyrelseproblem
2. I vad mån kan sluten sjukvård ersättas med hemsjukvård och öppen sjukvård?
3. Yrkesskolväsendets utbyggnad och organisation

Borgarrådet Hjalmar Mehr (s), stadsfullmäktiges ordförande i värdstaden och en stark kommunalpolitiker, höll mötets inledningsanförande om förhållandet mellan förtroendemän och tjänstemän. Kommunalförvaltningens tudelning i politik och förvaltning hade utvecklats till en av de mest centrala frågorna inom lokalpolitiken. Nyckelorden för kommunalförvaltningen var en effektivare och mer ändamålsenlig fördelning av befogenheter mellan fullmäktige, olika förvaltningsgrenar och tjänstemän. De nordiska huvudstäderna hade alla en likadan bakgrund. Det kommunala självstyret i de olika huvudstäderna var dock utformat på olika vis:

Än har förvaltningen mera makt, än borgarråden, än förtroendemannen [...] i sin helhet fungerar de olika systemen effektivt. De motsvarar de lokala historiska traditionerna, medborgarnas och väljarnas önskemål och ändamålsenlighetens krav.

De ledande kommunala tjänstemännen hade sina egna nordiska nätverk, såsom Helsingfors stadsdirektör Lauri Aho (saml.) rapporterade: ”Frågan om delegationen inom förvaltningen behandlas detta år även på ett annat samnordiskt plan, det nordiska administrativa förbundets kongress i Köpenhamn instundande augusti.”³⁹

³⁹ *Redogörelse för huvudstadsmötet i Stockholm 8–10 maj 1961* (Stockholm 1962), s. 15–16.

I de olika anförandena konstaterades än en gång att de nordiska huvudstäderna hade likartade kommunala ideal och förhållanden. Mehr uttryckte sin oro för den kommunala självstyrelsens framtid i en situation då statlig kontroll och ekonomiskt beroende hade blivit starkare: ”Då är det inte mera fråga om en *folklig* självstyrelse. Det är inte mera kommunal *demokrati* och kommunal *parlamentarism*, utan man har avlägsnat sig från den kommunala självstyrelsens verkliga idéer och ideal. *Man har helt enkelt avlägsnat sig från folket.*” Byråkrati, förstelning, stagnation kunde enligt Mehr bli utvecklingens slutpunkter i fall det ämbetsmannastyrda samhället blev verklighet. Det ideologiska växte fortfarande fram i Mehrs inlägg:

Den djupare orsaken till att kommunalstyrelsen överallt i Norden åtnjuter ett så starkt förtroende ligger säkert i demokratins och parlamentarismens allmänna förankring hos folket. Den demokratiska tanken och känslan genomsyrar både förvaltning och förtroendemän. Den offentliga insynen, pressens intresse och fortlöpande kritik liksom allmänhetens krav på resultat håller förvaltningsmaskineriet levande och effektivt. [...] Den allmänna stabiliteten i den nordiska demokratin präglar också kommunalförvaltningen och skapar harmoniska arbetsförhållanden och livsdugliga parlamentariska former.⁴⁰

Programmet år 1961 följde traditionella former. I anslutning till förhandlingarna gjordes ett flertal studiebesök och rundturer på olika kommunala inrättningar. Gästerna såg de pågående regleringsarbeterna på Nedre Norrmalm, i Hötorgs City samt tunnelbanans centrala delar. En rundfärd gjordes till Hässelby slott, de nya bostadsområdena Hässelby Gård och Hässelby strand, värmekraftverket i Hässelby samt Bromma åldringshem. Stockholms stad bjöd in deltagarna till måltider bland annat i Prinsens Galleri och Gyllene Salen i stadshuset och Stadshuskällaren samt på restaurangerna Hasselbacken, Vällingehus och Trianon. Deltagarna från de nordiska huvudstäderna var även bjudna på en mottagning hos överståthållaren i dennes ämbetsbostad, Tessinska palatset.⁴¹

Stiftelsen Hässelby 1962: ”Skall Nordens bidrag till civilisation, fred och kultur främjas!”

Stiftelsen *Hässelby – de nordiska huvudstädernas centrum för kulturutbyte* grundades år 1963 av samtliga huvudstäder. Här möttes två behov. Dels gällde det att få en vettig användning för Hässelby slott, som Stockholms stad år 1931

⁴⁰ *Redogörelse för huvudstadsmötet i Stockholm 8–10 maj 1961* (Stockholm 1962), s. 9–10.

⁴¹ *Redogörelse för huvudstadsmötet i Stockholm 8–10 maj 1961* (Stockholm 1962), s. 10–12.

hade köpt av släkten Bonde. Denna gamla herrgårdsmiljö hade gradvis urbaniserats. År 1920 var över 800 tomter sålda på Hässelbygodsets gamla ägor på initiativ av Aktiebolaget Hesselby Egendom. Slottet annonserades för uthyrning i flera etapper. Som hyresgäster förekom ett antal privatpersoner samt bl.a. arbetslöshets- och barnavårdsnämnden. Efter kriget visade Föreningen Norden genom sin ordförande Axel Gjöre ett intresse för att hyra huset för ett nordiskt institut. Denna plan förverkligades dock inte, eftersom föreningen i stället träffade en uppgörelse om arrendering av egendomen Biskops-Arnö. På 1950-talet fanns ett antal förslag att göra slottet till vårdhem, studieledarskola, kulturcentrum eller institut för internationellt samarbete.⁴²

Det nordiska samarbetet på huvudstadsnivån kom att bli Hässelby slotts räddning på 1960-talet. Förslaget om att göra Hässelby slott till ett centrum för Föreningen Nordens verksamhet i Stockholm hade 1960 presenterats av förbundsordförande, stadsfullmäktige Wilhelm Forsberg (s) för finansborgarrådet Hjalmar Mehr. Ekonomiskt var risken stor, och Mehr föreslog att man borde intressera de övriga nordiska huvudstäderna att delta. Genom förankring i samtliga nordiska huvudstäder skulle man både få en organisatorisk stadga och fasthet i arbetet. Kostnaderna för utrustningen skulle delas. I praktiken låg ansvaret för förhandlingarna på Föreningen Nordens lokalavdelningar i de nordiska huvudstäderna. Diskussionerna pågick i hemlighet vid olika nordiska möten, bl.a. i Oslo vid stadsförbundets kongress våren 1960 och vid finanskonferensen i Helsingfors i augusti 1960.⁴³

I överläggningarna i Helsingfors i augusti 1960 deltog stadsdirektör Lauri Aho (Helsingfors), t.f. överborgmästare Julius Hansen (Köpenhamn), finansrådman Egil Storstein (Oslo) samt finansborgarrådet Hjalmar Mehr, den verkliga drivkraften i kulisserna. Man enades om att skapa ett gemensamt kulturcentrum och förlägga det till Hässelby slott i Stockholm. Förslaget skulle behandlas separat av de kommunala beslutande myndigheterna i respektive städer. Man beslöt att bilda en stiftelse med en styrelse som bestod av representater från alla huvudstäderna. Ärendet behandlades i de olika huvudstäderna under hösten 1960 och i Oslo våren 1961.⁴⁴

⁴² Birger Olsson, *Hässelby slott. Från herresäte till nordiskt kulturcentrum*, Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 83 (Stockholm 1988), s. 62–69.

⁴³ Olsson, *Hässelby slott*, s. 80–82, 85–87.

⁴⁴ Olsson, *Hässelby slott*, s. 89. Stadskollegiet i Stockholm, beslut 24.8.1960. Stadsstyrelsen i Helsingfors, beslut 8.9.1960. Förmanskap i Oslo 16.11.1960 samt bystyret 15.12.1960 och 15.5.1961. Borgarrepresentationen i Köpenhamn 6.3.1961. Eniga var man i Stockholm och Helsingfors. Motståndet var större i Oslo och Köpenhamn.

Styrelsemöte i Stiftelsen Hässelby slott år 1973. Från vänster A. Nordengren, B. Bull, A. K. Leskinen, T. Aura, A. Aronson, W. Forsberg, P-O. Hanson, O. Gnospelius, K. Benediktson, B. I. Gunnarsson, T. Lilja, G. Halldorsson, A. Rasmussen och P. Cock-Klausen

Den ideologiska motiveringen följde den kommunala nordismens stora linjer. I en förberedande kommuniké underströks den samnordiska andan. Hässelby slott skulle bli en samlingsplats för nordiskt kulturutbyte, en samnordisk mötesplats för sammankomster, kurser, konferenser kring olika kommunala, kulturella och vetenskapliga ämnen, litteratur, journalistik, folkbildning och idrott. Där skulle även finnas bostäder för tjänstemanna-, lärar- och elevutbyte mellan huvudstäderna samt för personer som studerade i Stockholm. Det pedagogiska inslaget var starkt: "Genom personligt umgänge, klubbverksamhet och organiserat samarbete skall den nordiska sammanhållningen stärkas och Nordens bidrag till civilisationen, fred och kultur främjas. En självklar grund är den kommunala självstyrelsens uppgifter inom samhällslivets och kulturens alla områden." Hässelby slott invigdes den 19 maj 1963 i närvaro av kung Gustav VI Adolf, statsminister Tage Erlander samt de nordiska ländernas ambassadörer i Stockholm. In-

vigningen skedde i anslutning till Stockholms stadsfullmäktiges hundraårsjubileum.⁴⁵

”Våra länder och folk är så lika”

När kommunalfullmäktiges ordförande Albert Aronson öppnade huvudstadsmötet i Stockholm i april 1976 hade den nordiska scenen fått flera aktörer. Det nordiska huvudstadssamarbetet hade institutionaliserats och splittrats, men den ideologiska grunden var fortsättningsvis bärande. Nya institutioner hade uppstått såsom Hässelby gård och Nordens hus i Reykjavik. Aronson kunde hänvisa till att den gemensamma viljan att regelbundet träffas var stark. De övriga huvudstadsmötena på 1970-talet gick av stapeln i Reykjavik 1973 och i Helsingfors 1979. I Hässelby hade ledande kommunalpolitiker träffats i november 1975 för att diskutera temat ”Huvudstäderna i omvandling”, huvudstädernas regionala roll och huvudstadsregionerna. I april 1976 var temat ett annat. Oljekrisen 1973 hade lett till både rationella och emotionella reaktioner hos kommunalpolitikerna. Sparsamheten hade blivit den gemensamma nämnaren. De aktuella frågorna under huvudstadskonferensen våren 1976 var:

1. Finansiering av driftutgifter och investeringar via lån, skatter och avgifter
2. Avfallshantering och återvinning
3. Kommunerna och den nya energisituationen

Huvudstadsmötena hade dock behållit sin givna plats också i den nya situationen. De tog upp frågor av mera övergripande karaktär, aktuella i alla huvudstäder. Det fanns ett större behov av oftare återkommande möten eftersom tyngdpunkten i det kommunalpolitiska arbetet ständigt försköts, ”från bostadsfrågor till arbetsmiljö, från barnomsorgen till förhållanden som rör huvudstadsbefolkningens åldrande”.⁴⁶

Aronson uttalade sig positivt och med tillförsikt. Utvecklingen var så lika i huvudstäderna eftersom målet var detsamma: att engagera sig aktivt i förbättringen av samhället. De konkreta resultaten var likadana: ”Människor får det bättre, större och rymligare bostäder, bättre sociala villkor.” Ideologiskt kunde denna samhörighet motiveras med samma formulering som tidigare. Nordbor hade samma demokratiska tradition, samma kulturella utveckling

⁴⁵ Olsson, *Hässelby slott*, s. 88, 99.

⁴⁶ *Redogörelse för det nordiska huvudstadsmötet i Stockholm 21–23 april 1976* (Stockholm 1977), s. 5.

och en bred åsiktsgemenskap om att alla människor bör ha det bra” och [det] inte minst viktiga: vi har språket gemensamt, människans viktigaste och högsta kulturskapelse. – Alla förstår vi ju danska!”

1970-talet var de stora förändringarnas tidevarv. Man började allt mer se kommunen som den offentliga förvaltningens lokala styrelsesätt. Under 1960-talet hade man övergått till en systematisk ekonomi- och stadsplanering samt skapat grunden för uppbyggandet av de kommunala välfärdstjänsterna. Den offentliga sektorn med kommunerna som en väsentlig del hade blivit stark i samtliga nordiska länder. Enligt Aronson vägde den ökande kommunala verksamheten allt tyngre i samhällsekonomin. Den gemensamma nämnaren på 1970-talet var dock sparsamheten. De kommunalekonomiska frågorna var fortsättningsvis likadana: ”Med den höga kommunala standarden, de många människornas krav på ökad kollektiv service, ekonomisk och social trygghet har utgifterna en benägenhet att åka hiss medan inkomsterna traskar efteråt i trapporna.”⁴⁷

På Stockholmsmötet presenterades en promemoria angående överläggningsämnen vid de nordiska huvudstadsmötena och kommunalkonferenserna på Hässelby slott. Bilagan visade att arbetsfördelningen inte var helt klar. Hässelbystiftelsens årliga nordiska huvudstadskonferenser hade behandlat mer specialiserade ämnen. I praktiken hade det visat sig att ämneskollisionerna var oundvikliga. Man önskade samråd samt en tydlig ämnesfördelning. I en promemoria föreslogs följande:

[...] vid de traditionella huvudstadsmötena behandlas sådana ämnen som det ter sig naturligt för företrädare för den centrala kommunstyrelsen i respektive städer att diskutera under det att det vid Hässelbykonferenserna behandlas mera specialiserade ämnen som faller under facknämndernas och fackförvaltningarnas sakområden. Med detta betraktelsesätt ter [det] sig naturligt att reservera termen ”huvudstadsmöte” för de vart tredje år återkommande egentliga huvudstadsmötena.⁴⁸

På 1970-talet kunde man än en gång konstatera att huvudstadsmötena, som fortfarande hölls vart tredje år, hade utvecklats till en institution som blivit en viktig del av de fem huvudstädernas kommunala liv. Konferenserna representerade en central del av det nordiska samarbetet och den nordiska samhörig-

⁴⁷ *Referat fra den Nordiske Hovestadskonference i Reykjavik 9.-11. maj 1973* (Reykjavik 1973), s. 4.

⁴⁸ *Redogörelse för det nordiska huvudstadsmötet i Stockholm 21–23 april 1976* (Stockholm 1977), s. 186 samt bilaga N:r 16.

heten. Detta kunde stadsfullmäktiges ordförande Pentti Poukka (saml.) konstatera när han öppnade mötet i Helsingfors i april 1979. Fastän de nordiska huvudstäderna hade bedrivit samarbete i många andra sammanhang, kunde man notera att grundidén var den samma: "[...] det är häpnadsväckande hur många frågor det finns som ungefär samtidigt dyker upp i alla eller åtminstone i de flesta nordiska huvudstäder".⁴⁹

Under 1970-talet var de gemensamma dragen i utvecklingen många. Planeringsideologin var stark. Folkmängden i huvudstäderna började uppvisa en sjunkande tendens. Antalet arbetsplatser minskade, näringslivets struktur blev ensidigare och åldersstrukturen skevare. Den ideologiska brytningen var kännbar i alla huvudstäder. Intellectuella och demokratiska rörelser, medborgaraktivister, byalag, stadsdelsföreningar och studenter förde fram samhällskritik och krävde politiskt nyskapande. Parallellt växte sig miljöfrågorna och oron inför en snabb stadsförändring stark. Kritiken mot den kommunala demokratin samt mot modern stads- och trafikplanering fick nya former. Inom de nordiska huvudstadsmötena kunde man ännu i gott samförstånd fritt diskutera samtidens särfrågor.⁵⁰

”Det känns därför värdefullt att diskutera”

Internationaliseringen framträdde på många sätt år 1990. Från och med 1989 började den nationella och internationella dimensionen sammanflätas inom politik, ekonomi och ideologi på ett sätt som förebådade slutet på det kalla kriget. Förändringarna föregreps av att Berlinmuren raserades i november samma år. Demokratiseringskraven växte sig starka i flera centraleuropeiska huvudstäder. Två år senare, 1991, upplöstes Sovjetunionen. Samtidigt kunde man skönja ett paradigmskifte inom det kommunalpolitiska tänkandet. Europas politiska utveckling och ekonomiska intergration inverkade på synvinkeln. Den utrikespolitiska riktningen blev bredare i Stockholm och Helsingfors, fr.o.m. 1995 huvudstäder i länder som nyss upptagits i den Europeiska unionen. Den politiska och ekonomiska integreringen, arbets-

⁴⁹ *Referat fra den Nordiske Hovestadskonference i Reykjavik 9.–11. maj 1973* (Reykjavik 1973) och *Redogörelse för de Nordiska huvudstadsmötet i Helsingfors 25–27 april 1979* (Helsingfors 1981).

⁵⁰ Laura Kolbe, 'Helsingfors växer till en storstad', s. 313–318. Den kändaste manifestationen av den nya politiken vid sidan av Christianias ockupation var Almstriden. Daniel Helldén, *Demokratin utmanas. Almstriden och det politiska etablissemanget*, Stockholm Studies in Politics 109 (Stockholm 2005).

kraftens, kapitalets, tjänsternas och varornas fria rörelse främjade konkurrens och regionalism samt gynnade metropolområden. Vid sidan av det nationella och nordiska tänkandet framträdde nu en europeisk och global synvinkel.⁵¹

Den nya politiska kontexten var inte längre enbart grannländerna utan hela Europa. Den starka tron på metropolområdets ekonomiska tillväxt flyttade tyngdpunkten till näringspolitiken, det ekonomiskt-teknologiska kunnandet och den internationella konkurrensförmågan. Europas politiska och regionala förändring definierade de nordiska huvudstädernas ställning som europeiska statsregioner. I denna situation ökade konkurrensen. Samtliga städer skulle lyftas upp som Nordeuropas ledande ekonomiska områden, vilka fungerade självständigt i förhållande till statsmakten. Den nya ställningen förutsatte att städerna hade sin egen utrikes- och stadspolitik. Då fältet nu bestod av hela Europa blev man tvungen att omdefiniera betydelsen av periferi och kärna. De nordiska huvudstäderna befann sig inte längre i periferin. Den nya rollen baserade sig på en position i ett nätverk av storstäder runt Östersjön och Finska viken. Trenden i alla städer var internationalism. Städernas internationaliseringspolitik skulle göras till centrala urbana överlevnadsstrategier. Det viktigaste elementet var att skapa en egen utrikespolitik. Den andra sidan av internationaliseringstänkandet var att ansluta sig till internationella stadsnätverk. Stockholms och Helsingfors internationella nätverk blev mångsidigare. Vid sidan av de traditionella nordiska relationerna kom gatewaystrategier och samarbetsprojekt med Östersjöns städer, nya öst-västliga huvudstadsnätverk samt olika paraply- och regionalorganisationer. Östersjöregionen blev den gemensamma referensen för det urbana strategisamarbetet i Stockholm och Helsingfors.⁵²

Det nordiska huvudstadssamarbetet överlevde detta paradigmskifte, men inte utan vissa förändringar. Fastän rivaliteten mellan huvudstäderna ökade, hölls ännu huvudstadsmötet i Stockholm våren 1991 under oförändrade former. Under tre dagar i april diskuterade de ledande kommunalpolitikerna under ledning av Stockholms kommunalfullmäktiges ordförande Lennart Löf om "trafik och miljö i huvudstäderna" med underteman som gällde kollektivtrafikens nya finansieringsformer, nya spår i storstadstrafiken samt

⁵¹ Kolbe, 'Helsingfors växer till en storstad', s. 484.

⁵² Kolbe, 'Helsingfors växer till en storstad', s. 487–498; Gun Franck & Ros-Mari Edström (eds.), *Baltic Cities. Global Aspects on Urban Settlements in the Baltic Sea Region* (Stockholm 1998) summerar utmärkt 1990-talets urbana diskussioner.

luftförorening och bullerproblem. Trafikpolitiken förenade åter deltagarna på det traditionella sätt som fick miljö- och trafikborgsrådet Ingemar Josefsson att i sitt inledningsanförande säga: ”Det känns därför värdefullt att få tillfälle att diskutera detta med era kolleger från Helsingfors, Köpenhamn, Oslo och Reykjavik. Vi ser fram emot en fruktbar diskussion och en trevlig samvaro i Stockholm.”⁵³

Bilaterala förhållanden och strategiska kompanjonskap blev även aktuella. I slutet av 1990-talet träffades ”Östersjöns trojka”, stadsdirektörerna från Stockholm, Helsingfors och S:t Petersburg regelbundet för att diskutera ”allmänna frågor som intresserar alla parter”.⁵⁴ Det nordiska samarbetet genomgick vissa förändringar. Den största förändringen gällde Stiftelsen Hässelby. Oslo hade dragit sig ur stiftelsen år 2000. Följande år lades hela stiftelsen ned. Ansvaret för samordningen av det nordiska kultursamarbetet övergick till Stockholms stads kulturförvaltning.⁵⁵ Huvudstadsmötena fortsatte dock i oavbruten form. År 2002 beslöt man i Oslo att hålla en huvudstadskonferens med två års intervaller. Mariehamn, Torshavn och Nuuk räknades nu till de nordiska huvudstäderna. Politiska ledar- eller chefsmöten för de nordiska huvudstäderna skulle hållas under åren mellan de egentliga huvudstadsmötena. Första ledarmötet ordnades i Oslo, följande i Helsingfors år 2004 och i Köpenhamn år 2006. Man motiverade denna nya samarbetsform genom att ännu en gång hänvisa till likadana problem, strategier och starka egenskaper i samtliga städer samt de snabba förändringarna i världspolitiken. Den nordiska dimensionen lyftes nu fram som ett *brand* värt att försvaras. Varje stad hade sina egna visioner. Stockholm ville, som finansborgarrådet Annika Billström (s) framhävde, ha en vision att vara ”Norra Europas mest spännade stad”. Diskussionerna om att bjuda in baltiska huvudstäder till den ”nordiska klubben” fick dock inga konkreta följder.⁵⁶

⁵³ *Redogörelse för det nordiska huvudstadsmötet i Stockholm 10–12 april 1991* (Stockholm 1992), s. 128.

⁵⁴ Kolbe, ’Helsingfors växer till en storstad’, s. 489.

⁵⁵ <http://www.kultur.stockholm.se>; Stockholm: Stadens nordiska kultursamarbete.

⁵⁶ Helsingfors stadskansli, intervju med EU-ansvariga Maija-Liisa Linkola samt hennes material gällande det politiska ledarmötet i Helsingfors 2004. I Helsingfors 2004 var temat ”globaliseringen av de nordiska huvudstäderna i konkurrenssamhället”, likaså stadsmarknadsföring. De nordiska huvudstadsmötena fick en tidtabell: Helsingfors 2007, Oslo 2009, Köpenhamn 2011. Politiskt ledarmöten skall hållas i Stockholm 2008 och Reykjavik 2010. Mötesprotokollen trycks inte mera; varje representant får en konferenspärm med material, bl.a. deltagarlistorna, talen och programmet.

Under den följande nordiska huvudstadskonferensen i januari 2005 diskuterade man temat ”katastrofen i Sydostasien – hur[dan] är situationen och hur har vi hanterat den?”. Tidigare i januari hade stadsdirektörerna för de europeiska huvudstäderna träffats i Paris och utfärdat en solidaritetsdeklaration gällande tsunamins offer. Under andra sessionen behandlades tillväxtfrågor, samt vad som behövdes för att uppnå en ekologisk och ekonomisk hållbar storstadsutveckling (inklusive det sjunde ramprogrammet inom EU). Den ökade internationella konkurrensen, en fortsatt utveckling av EU:s inre marknad, en gemensam valuta i stora delar av Europa samt processen för att få en ny grundlag för EU medförde nya aspekter på det nordiska samarbetet. Europeiseringen och internationaliseringen ökade. Såsom det konstaterades i Stockholm, förutsättningen för att ”våra länder ska klara sig i den internationella konkurrensen är att huvudstäderna växer. Den i sin tur avgörs av vår förmåga att fördjupa samarbetet i regionen och att utnyttja den ökande internationaliseringen”.⁵⁷

Slutord

Här finns inget utrymme för djupare jämförelser av den kommunala utvecklingens historia i de nordiska städerna eller huvudstäderna. Städernas historieskrivning i Norden har varit en nationell och lokal angelägenhet. Stora monografier har skrivits om Stockholm, Oslo, Köpenhamn, Helsingfors och Reykjavik sedan stadshistoriens begynnelse i slutet av 1800-talet. En jämförande analys av den kommunala eller urbana utvecklingen saknas nästan helt, trots att vissa försök har gjorts. De nordiska huvudstadskonferenserna ger en möjlighet att bredda perspektivet, att granska de nationella huvudstäderna i en mera omfattande, ”naturligt nordisk”, senare europeisk och internationell kontext. I denna uppsats har jag presenterat hur detta samarbete mellan nordiska huvudstäder motiverades politiskt och ideologiskt.

Stadshistorien uppvisar samma drag i alla nordiska huvudstäder: en stark och hållbar centralism; toppositionen i den nationella stadshierarkin; centralmaktens och förvaltningens närvaro; omfattande kommunala funktioner och politiska intressen; föreställningar, status och styrka som symboliserar hela nationen; stora möjligheter att styra och fatta egna beslut inom politik, kultur och välfärd; viljan att kontrollera omgivningen, huvudstadsregionen

⁵⁷ Helsingfors stadskansli, intervju med EU-ansvarig Maija-Liisa Linkola, hennes material om den nordiska huvudstadskonferensen den 27–28 januari 2005, Stockholm.

och metropolområdet. Stockholm, Köpenhamn, Oslo, Helsingfors och Reykjavik har under hela den undersökta perioden varit medvetna om sin ställning som nationella huvudstäder. Detta motiverade dem att söka en referensgrupp utanför rikets gränser, bland de övriga nordiska huvudstäderna. De nordiska huvudstäderna erbjuder även i den nya politiska situationen, på grund av sin administrativa storlek, ett i europeiskt, till och med globalt perspektiv mångbottnat forskningsobjekt. Intensiteten i utvecklingen har sedan 1945 varit stor. Nordens huvudstäder har på sextio år snabbt vuxit, utvidgats och förändrats. Ur huvudstadsmötena har det under perioden vuxit fram en tolkning av staden och av stadskulturen som är utpräglat nordisk.

GRANSKNINGAR

Syntes av Finlands historia

Henrik Meinander, *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat* [Original: *Finlands historia – Linjer, strukturer, vändpunkter*], 256 s., ill., WSOY, Helsinki 2006.

Professorn i historia vid Helsingfors universitet Henrik Meinander har tagit sig an uppgiften att skriva Finlands historia. En sådan uppgift är alltid synnerligen utmanande. I detta fall har utmaningen varit ännu större eftersom författaren har komprimerat sitt budskap till under 250 sidor text; översiktsverk över Finlands historia är ofta publicerade i många delar eller är i varje fall till omfånget mångfalt större än det aktuella arbetet. Det Meinanders bok förlorar i detaljrikedom och utrymme att redogöra för enskilda händelser, vinner den i resonemangens allmängiltighet och i en tydlig fokus på linjer, strukturer och vändpunkter, som det heter i bokens underrubrik.

Boken är logiskt, men i och för sig rätt så traditionellt strukturerad i nio kapitel. Tyngdpunkten ligger, med rätta, på autonomi- och särskilt självständighetstidens Finland; de senaste tvåhundra åren upptar ungefär två tredjedelar av boken. Den klara strukturen gör det möjligt att läsa boken ett kapital i taget. Som bokens tionde kapitel hade jag gärna sett Meinanders sammanfattning av Finlands hittillsvarande historia, en ”syntesernas syntes”, om så bara en kort sådan. Kanske en sådan tillkommer i nya upplagor av boken, som man nog kan räkna med att det blir flera av.

Bokens disposition, som väsentligen följer den politiska historiens betoningar, avslöjar hur viktiga krigsperioderna har varit i Finlands historia. I själva verket kan hela historien delas upp i tider av krig och fred, vilket Meinander också gör. I detta sammanhang kan man ändå inte låta bli att förundras över att t.ex. den första intensiva perioden i utbildningsväsendets utveckling sammanfaller med den värsta krigsperioden, alltså 1600-talet. Ett översiktsverk över Finlands historia är visserligen inte rätt forum för en diskussion kring detta faktum, men det skulle nog förtjäna att uppmärksammas mycket mer i andra sammanhang.

Meinander lyckas hålla sig kort, och ändå skickligt placera in Finland i de relevanta internationella kontexterna; i detta sammanhang är det naturligtvis först och främst Sverige och Ryssland det handlar om. Den internationella utvecklingen har skickligt vävts in i framställningen, och i egenskap av någon som själv forskat en del särskilt i de tidigare perioderna som behandlas, kan jag inte annat än hålla med om många av Meinanders tolkningar gällande

dess perioder, och beundra hans förmåga att kort sammanfatta komplicerade processer. I själva verket är boken som mest konventionell i vissa avsnitt som behandlar början av autonomins tid, där framställningen något slätstrukturerat presenterar och beskriver de viktigaste idéströmningarna och de centrala aktörernas handlande.

Det hade varit på sin plats att problematisera begreppet ”Finland” litet mer än Meinander gör. Meinander betonar med rätta att Finland före år 1809 uttryckligen var den östra delen av Svenska riket som hade sin särställning, men i hög grad var integrerad i riket. Ändå talar han många gånger också om Sverige-Finland (se t.ex. s. 65, 72, 85, 90), som inte längre uppfattas som en relevant term. På motsvarande sätt talar Meinander, i samband med att Finland kom under ryskt styre, om Finland som en provins som var i färd att bli en stat (s. 97). Enligt min uppfattning uppfattades Finland dock aldrig som bara en provins eller några län som Sverige överlät till Ryssland. Sådana förklenande uttryck var i mångt och mycket eufemismer som kom från Sverige – det nya Sverige som uppstod under finska kriget och tiden omedelbart efter det – genom vilka man ville skylla över omfattningen av Sveriges förlust då Finland förlorades.

Även om *Suomen historia* av praktiska skäl i stor utsträckning koncentrerar sig på makronivån, lyckas Meinander med den erfarne universitetslärarens säkerhet göra texten medryckande genom att ta upp intressanta exempel ur det begränsade person- och händelsegalleriet. Också inflytandet på Finland från städerna Stockholm och S:t Petersburg visas klart; däremot talas det kanske väl mycket om Helsingfors, som länge var en rätt så obetydlig stad, mätt med vilken mätare som helst. I det här sammanhanget är det ändå intressant t.ex. att Meinander noterar att det redan på 1720-talet fanns en plan att förvandla Helsingfors till ”Finlands lås”, vilket hade sin bakgrund i förlusten av Viborg, som man hade uppfattat som *både* Finlands *och* Sveriges lås. I vilket fall som helst sammanfogar Meinander skickligt kända fakta och detaljer till en ny helhetsbild; detta är särskilt slående i avsnitten om 1900-talets historia.

Meinanders *Suomen historia* är också till sin yttre form en genomtänkt bok, där särskilt illustrationerna som gäller 1800- och 1900-talet på ett utmärkt sätt stöder den lediga texten. Översättaren Paula Autio har också lyckats riktigt bra. En liten invändning är att det på ett par ställen (s. 56, 94) talas om *kansalainen* (medborgare), där det borde heta *alamainen* (undersåte). Sammanfattningsvis är boken, som är tillgänglig både på svenska och finska, en synnerligen läsvärd syntes av Finlands historia som tillförlitligt och överskådligt redogör t.ex. för Finlands begränsade möjligheter under andra världskriget, en fråga som det på senare tid tycks ha rätt oklarhet om, åtminstone utanför landets gränser.

Medeltida parlamentarism ur begreppshistorisk synvinkel

Herman Schück, *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens (KVHAA) Handlingar, Historiska serien 23, 149 s., KVHAA, Stockholm 2005.

”Nu þa kununger valder ær, þa agher han raþ sit vælia”, heter det i Magnus Erikssons landslag från 1300-talets mitt. Men vad menas egentligen med detta organ som i urkunderna omtalas än som ”konungens råd”, än som ”rikets råd”? Hur förhåller sig dessa uttryck till de andra, nära besläktade eller nästan likalydande begrepp som också möter oss i medeltida texter? Hade nyanserna någon faktisk skillnad i verkligheten? Vilken var den funktionella relationen mellan detta råd och herredagsinstitutionen som ofta har förknippats med idén om spirande parlamentarism? Dessa är centrala teman i den bok som Herman Schück har skrivit om det medeltida svenska rikets författningshistoria. Schück är förstås inte den första som har tagit itu med denna tematik – riksdagens och riksrådets sammanknutna historia har givetvis behandlats redan av tidigare forskare – men poängen med hans bok är att han avser att ge en helhetstäckande syn av utvecklingen genom att fästa särskild uppmärksamhet vid den samtida terminologin och förändringarna i den.

I verket behandlas två sekel, ett tidevarv med officiell start i Alsnö stadga omkring år 1280 – i praktiken börjar Schück sin analys med ännu äldre dokument. Undersökningen avslutas med en beskrivning av de termer och former som tillämpades vid förhandlingar mellan olika intressegrupper på 1470-talet, alltså då riket *de facto* styrdes av en riksföreståndare i stället för en kung. Trots att Schück presenterar diskussionen om den danska herredagen, *danehof*, som den främsta motsvarigheten till sitt forskningsobjekt, utgörs ramen för undersökningen i själva verket av den allmäneuropeiska statsbildningsprocessen och det faktum att kungen i alla riken i det medeltida Europa var tvungen att dela sin makt med världsliga och andliga stormän, vilket också gällde för svenska förhållanden. Schück nöjer sig med att göra endast enstaka hänvisningar till de allmäneuropeiska förhållandena, antagligen för att Knut Helle har gjort en mer ingående analys därav i sitt verk rörande norsk riksstyrelse.

Under tidernas gång varierade formerna för växelverkan och mer formella förhandlingar mellan kronan och de övriga parterna. Inte heller förblev maktförhållandet mellan kungen och aristokratin samt de övriga intressegrupperna stabilt. Alla dessa förändringar bidrog till att skapa det terminologiska virrvarr som Schück har gått igenom och i vilket han har lyckats urskilja utvecklingslinjer. Fast han alltså samtidigt behandlar det medeltida svenska rikets författningshistoria, får de skiftande begreppen mest utrymme i verket. Följaktligen kan hans undersökning kategoriseras som begrepps-

historisk vad metoden angår. Schück har byggt sin syntes på en omfattande mängd medeltida texter av skiftande karaktär: förutom handlingar författade på centralmaktens eller stormännens initiativ har han också använt sig av dokument som kastar ljus över hur de parlamentariska formerna tolkades och uttrycktes inom kyrkliga kretsar och hos städernas borgerskap. Följaktligen ingår t.ex. landskapslagarna, de relevanta kungliga stadgorna, Erikskrönikan, Vadstenadiariet och tänkeböcker från Arboga och Stockholm i det utnyttjade källmaterialet. Brokigheten har uppenbarligen varit till stor nytta för resultatet, eftersom analysen således berör samtliga grupper som utövade inflytande över den ekonomisk-politiska utvecklingen i det svenska riket under den undersökta tidsperioden. Det oaktat härrör de flesta skriftliga beläggen av naturliga skäl från samhällets ledande kretsar, vilket också har angett tonen i analysen.

Det framgår av språkbruket rörande herrarnas sammankomster att det rådgivande herremötets sammansättning och roll – och samtidigt också termerna, med vilka mötena karakteriserades – i hög grad var beroende av hur stark eller svag kungamakten var. Under Kalmarunionens orostider blev det vanligt att stormännen kallade sig för *rikets råd* eller, mera bestämt, *rikets råd i Sverige* i stället för *kungens råd* – kungen var ju ofta landsfördriven och därtill oftast tysk eller dansk. Tolkningen att mötet i Arboga år 1435 hade karaktären av en fyrståndsriksdag har tillbakavisats redan i den tidigare forskningen. Schück delar denna syn och framhåller att inte heller något av den äldre Sturetidens riksmöten kan betraktas som en egentlig ständerförsamling, trots att det icke-aristokratiska elementet tilltog under tiden och utvecklingen ledde till tillkomsten av ett dylikt forum under Kalmarunionens sista decennier. Det oftast förekommande uttrycket *rikets råd och män* avsåg först och främst den högre aristokratin, som uppträdde i egenskap av kungens rådgivare eller rikets representanter. Följaktligen förmodar Schück att det t.ex. i Erikskrönikan och i tänkeboksspråket förekommande begreppet *herredag* också var en folklig benämning som bara långsamt gav vika för senare tiders officiella *riksdag*. När Schück beskriver de medeltida förhandlingarna mellan rikets ledare, använder han oftast termen *möte* – herredagen och riksrådet var alltså ännu inte några etablerade administrativa och lagstiftande *organ* i statsapparaten.

Analysen av terminologin kunde kanske ha vidareutvecklats något genom en diskussion om huruvida begreppen också avspeglade stormännens uppriktiga identifikation med riket eller om det snarast var fråga om propagandistiska uttryck, med vilka den aristokratiska maktutövningen legitimerades. Det förekom också termer och formuleringar som anknöt till de samtida tolkningarna om folk, nation och etniska gränsdragningar. Följaktligen kunde även statsbildningens idé- eller mentalitetshistoriska dimensioner ha ägnats mer utrymme i analysen. Men annars är det klart att Schück skrivit en nära nog uttömmande analys av de begrepp med vilka de politiskt och samhälleligt aktiva skikten i det medeltida svenska riket beskrev den offentliga

växelverkan som ägde rum på det högsta statliga planet mellan kronan och de olika intressegrupperna.

Verket avslöjar också en historiografiskt intressant företeelse: trots att både forskningsobjektet och det behandlade tidevarvet gäller Sveriges och Finlands gemensamma historia och berör händelser som ledde till att också Finlands representanter fick rätten att delta i kungavalet, har riks- och herredagarnas utveckling undersökts främst av svenska forskare, något som även avspeglas i Schücks litteraturförteckning. Den begreppshistoriska diskussion som Schück bidrar till är i hög grad främmande för de verk som har avfattats av finländska medeltids- och författningshistoriker. Det samma gäller många av de årtal och händelser som berörs i verket: inom den finländska historieskrivningen och i synnerhet i de nyare framställningarna, är författarna (eller förläggarna) inte villiga att ge lika mycket utrymme åt detaljerna rörande statsförvaltningens historia som i Forsström-Hainaris, Jaakkolas eller Juvas dagar. Alsnö stadga av år 1280 förknippas nästan uteslutande med tillkomsten av frälserättigheter. Vad ständerriksdagarna angår, brukar det fortfarande ofta hävdas att Arboga möte år 1435 var den första egentliga riksdagen, dit också borgarna och bönderna fick sända sina representanter. När riksdagsinstitutionens äldre skeden har dryftats inom den finländska historieskrivningen, har mest intresse riktats mot den tidigmoderna perioden, med start i Gustav Vasas regeringstid. Sakläget torde bero på att den medeltida parlamentarismen anses ha varit av ringa betydelse för den östra riksdelen och speciellt för dess finskspråkiga invånare. Men under nya tiden var ständerriksdagen en etablerad institution som också de finländska orterna och aktörerna försökte manipulera för att befrämja sina ändamål (se t.ex. Erkki Lehtinens eller Petri Karonens undersökningar). Följaktligen har dessa senare möten mellan kronan och undersåtarna i den östra riksdelen varit av större intresse för de finländska historikerna.

Marko Lamberg

Tankar om kriget

Rolf Hobson, *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Samfunnsendring – statssystem – militærteori*, 380 s., ill., Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005.

Efter det kalla krigets slut har intresset för militärteori ökat markant i de flesta västländer och det gäller inte minst de nordiska länderna. Förklaringen är enkel. Så länge två militärblock stod emot varandra var många av de grundläggande förutsättningarna för en eventuell framtida militär storkonflikt givna. Det handlade mera om när och var än frågor om mot vem och varför man skulle slåss. I dagens säkerhetspolitiskt betydligt mera splittrade värld är det, inte minst för neutrala stater som Sverige och Finland, betydligt

svårare att försöka förutse vilka möjliga konfliktscenarier man ska förbereda sig för. När hoten är diffusa och ibland inte ens består av klart urskiljbara stater, utan av irreguljära, transnationella grupperingar som använder sig av irreguljär krigföring, ja då blir verkligheten än mera komplicerad. Denna utveckling har skett samtidigt som den traditionella typen av krigföring, i form av sammandrabbningar mellan staters konventionella krigsmakter, inte alls har försvunnit från scenen. Världen har bara blivit oändligt mera komplex och svårtydd.

Det är i den situationen som militärteorin har fått en renässans. Den klassiska militärteorin kan sägas kretsa kring försöken att besvara fyra grundläggande frågor: "Hur undviker man krig?", "Hur startar man krig?", "Hur vinner man krig?" och, inte minst, "Hur avslutar man krig?". Klassiska tänkare som tysken Clausewitz och amerikanen Mahan har åter börjat läsas och diskuteras, samtidigt som den eventuella relevansen för deras 1800-talsteorier om användningen av militära maktmedel till lands respektive till sjöss är föremål för en intensiv debatt i många länder.

Med detta nyvaknade intresse ökar också vikten av kunskap om den militärteoretiska utvecklingen genom århundradena. Det är i det ljuset man ska se den norske historikern Rolf Hobsons översikt om krig och strategiskt tänkande i Europa under 450 år. Hans bok är en lärd genomgång av militärteoretiskt tänkande i Europa alltifrån de moderna nationalstaternas begynnande framväxt i början av 1500-talet. Tidpunkten är väl vald med tanke på att Frankrikes fälttåg i Italien 1494 brukar anses vara det första moderna kriget, organiserat och finansierat av en modern statsmakt och fört med moderna vapensystem som till exempel belägringsartilleri. Varför krigsåret 1945 har valts som slutpunkt är givet, men bör ändå kommenteras. Förvisso slutade då det andra världskriget, men 1945 tillkom också en helt ny form av vapensystem: kärnvapnen. Atomåldern ansågs av många innebära den klassiska militärteorins död. I domedagsvapnens tidsålder fanns inget utrymme för teoretiska spetsfundigheter om krigets verklighet. Men precis som militärteorin överlevde sin proklamerade död i det första världskrigets skyttegravsslakt, så har militärteorin återkommit med full kraft även i kärnvapeneran.

Militärteori kan studeras på olika nivåer – man brukar tala om krigföringsnivåer – nämligen den taktiska (som behandlar den specifika striden/slaget), den operativa (som behandlar fälttågen) och den strategiska (som behandlar hur militär makt används för att uppnå politiska syften). Rolf Hobson håller sig i sin framställning på den strategiska nivån. Den röda tråden i hans bok är relationen mellan det europeiska statssystemets förändringar och de olika staternas syn på hur och varför krig skall föras. I en sådan framställning blir den europeiska statsstrukturen – eller "den europeiska konserten" – central och här passeras milstolpar som westfaliska freden 1648, den franska revolutionen, Wienkongressen 1815 och omvälvningarna 1864–1871. En annan viktig utvecklingslinje är utvecklingen från de kvantitativt sett relativt små krig som fördes av 1700-talets absoluta furstestater till de folkkrig som bör-

jade utvecklas från den franska revolutionen och som fick sin kulmen i och med industrialiseringen.

Det är en bra och pedagogisk framställning som möter läsaren. Hobson är mycket väl inläst på det internationella forskningsläget och han har också en god förmåga att presentera komplicerade förhållanden på ett klart och begripligt sätt, trots att det stora tidsspannet gör att många enskildheter bara får sig tilldelat ett litet utrymme. Så framhåller han t.ex. med all rätt hur det trettioåriga kriget under 1630-talet utvecklades från ett tyskt till ett alleuropeiskt krig, om än fortfarande utkämpat på tysk mark.

Interaktionen mellan politiskt beslutsfattande, militärt genomförande av besluten och slutligen krigens konsekvenser för civilbefolkningen kulminerar under det industrialiserade folkkriget. Just i detta avseende är det extra befogat att tala om det långa 1800-talet för perioden 1789–1914, decennierna då de breda befolkningslagren allt mer engagerades i kriget som värnpliktiga eller som anhöriga till värnpliktiga. Men nu påverkades också allt större delar av befolkningen även på annat sätt av krigshandlingarna. Nu gällde det inte längre att bara slå ut fiendens väpnade styrkor, för att vinna kriget, även fiendens samlade ekonomiska och industriella potential måste förstöras. För att få fienden på knä måste hans vilja att fortsätta kriget knäckas, vilket i sin tur ledde till föreställningen om att hela befolkningens vilja att fortsätta uthärda krigets fasor och påfrestningar måste påverkas. Bara så kunde segern säkras.

Detta synsätt förebådar en mycket viktig mental förändring i Västerlandet. Det blev alltmer militärt accepterat att rikta slag direkt mot civilbefolkningen och samhällets infrastruktur, för att på det viset indirekt slå mot fiendens militära makt. Visserligen hade civilbefolkningen även tidigare utsatts för direkta och svåra övergrepp, till exempel under 1500- och 1600-talens dansk-svenska krig då den andra sidans gränsbygder systematiskt härjades för att förhindra fiendestyrkornas försörjningsmöjligheter och därmed ytterst deras möjlighet att genomföra militära operationer. Härjningarna på båda sidor om den finsk-ryska gränsen under samma tid följer ett liknande, om än mindre systematiskt och välorganiserat mönster.

Men nu mot slutet av 1800-talet vidgades målen för de militära operationerna. En vattendelare i detta avseende är det nordamerikanska inbördeskriget 1861–1865. Det var det första kriget där modern teknik – kulsprutor, taggtråd, järnvägar – kombinerades med värnpliktiga massarméer. Resultatet blev också skrämmande med oerhörda förluster av människoliv. Resursmobiliseringen överskred vida den som ägt rum i revolutionens och Napoleons Frankrike ett halvt sekel tidigare. Av Unionens 23 miljoner invånare tjänstgjorde drygt två miljoner vid något tillfälle i armén. För de konfedererade var siffrorna än mer imponerande: av 9 miljoner invånare (inklusive 3,5 miljoner slavar) mobiliserades 900 000 man.

Nordsidan hade en förkrossande numerär och industriell överlägsenhet, det var en industrination som slogs mot en betydligt folkfattigare agrar ekonomi. Förutom skickliga befälhavare på olika nivåer gynnades söderns försvar av

det täta järnvägsnätet i Virginia och Maryland. Det gav en stor rörlighet åt de egna trupperna, som snabbt kunde omgrupperas till hotade frontavsnitt eller utföra överraskande anfall mot fienden. Föga förvånande var den schweiziske militärteoretikern Antoine-Henri Jomini med sina tankar om vikten av operationslinjer, inte minst de inre linjerna, för att upprätthålla sambandet mellan utspridda styrkor, något av en guru för såväl nord- som sydsidans generaler. Men det var sydsidan som förmådde omsätta hans teorier i praktiken. Först när general Shermans nordarmé år 1864 genomförde sin berömda marsch mot havet, härjande Georgia på sin väg, bröts detta mönster. Sherman fokuserade medvetet på att slå sönder själva basen för sydsidans försvar och gick systematiskt till väga: städer och byar brändes, de fåtaliga industrierna raserades, bomullsfält härjades och, inte minst, järnvägsnätet revs upp systematiskt. Resultatet blev också att sydsidans förmåga och vilja att fortsätta kriget knäcktes.

Boken rör sig huvudsakligen på en strategisk nivå, men tidvis berör författaren den operativa nivån, det vill säga genomförandet av fälttåg. Så visar han hur man under 1700-talet börjar utveckla tankar om ett slags manöverkrig, där de egna trupperna förväntas manövrera och skära av motståndarens försörjningslinjer så att den tvingas ge upp striden utan att man var tvungen att möta honom i ett avgörande slag. Den typen av operativt tänkande låg bakom många av Napoleons remarkabla militära framgångar och kodifierades senare under 1800-talet av den nyss nämnde schweiziske militärteoretikern Jomini. Här haltar dock Hobsons bok en del. Eftersom han inte konsekvent följer utvecklingen av det operativa tänkandet, som i sin tur har sin egentliga födelse strax före och under de franska revolutionskrigen, så missar han en hel del viktiga sammanhang. Det går nämligen att dra en röd tråd från 1700-talets manöverteoretiker, via Jomini, till den tyska armén under de båda världskrigen och vidare till framför allt dagens amerikanska och israeliska krigsmakter. Det är en mycket spännande idéhistorisk resa. Ett sådant perspektiv skulle också på ett fascinerande sätt visa hur klassiska romerska militärteoretiker lästes och trycktes om och om igen ännu en bit in på 1700-talet.

En tydligare koppling mellan tänkandet (och den militära verkligheten) på strategisk och operativ nivå hade kunnat öppna flera intressanta perspektiv, inte minst när det gäller det militära tänkandets förhållande till samhällsutvecklingen. Industrialismen under 1800-talet innebar nämligen att det framtida krigets lopp egentligen blev svårare att förutse. Tidigare hade man i stort sett vetat vilka system och vilken teknik en motståndare skulle komma att använda i ett framtida krig. Osäkerheterna gällde mängden vapen liksom när och var de skulle sättas in. Men med den snabba tekniska utvecklingen alltifrån 1800-talets mitt blev det alltmer omöjligt att förutsäga hur det framtida kriget skulle gestalta sig. När långskjutande kanoner medgav indirekt eld (där den som sköt inte själv såg den han sköt på) till lands och till sjöss, ånga och pansar slog ut segelfartygen av trä, ubåtar, tidiga flygplan, bilar, stridsgas och så vidare uppfanns och utvecklades i en snabbare takt, då blev

det omöjligt att förutsäga det framtida slagfältets utseende. På bara några år kunde förutsättningarna för krigets förande ändras dramatiskt. I den utvecklingen hängde militärteorin inte med och gapet mellan teori om kriget och krigets verklighet vidgades. Kulmen kom med masslakten i det första världskrigets skyttegravar – det fanns helt enkelt ingen genomtränkt teori för hur det moderna kriget skulle föras. En sådan började i stället växa fram under mellankrigstiden, men då hade nio miljoner män stupat åren 1914–1918.

Hobsons bok har ett strikt europeiskt perspektiv med det nordamerikanska inbördeskriget som det enda undantaget. Han ger en god sammanfattning av det strategiska och operativa tänkande som låg bakom krigsutvecklingen och de enorma mänskliga förluster som kriget ledde till. Men i och med att han inte hela vägen igenom följer också den operativa (och taktiska) nivån missar Hobson det faktum att de europeiska krigsmakterna i sin själv tillräcklighet inte ville tillgodogöra sig några av erfarenheterna av det moderna industrikrig mellan värnpliktsarméer som utkämpats i Nordamerika. Konsekvensen av det såg vi i den huvudlösa människoslakt som det första världskriget innebar. En annan konsekvens av det perspektivet är att de tyska enandekrigen 1864–1871, med all rätt, lyfts fram som betydelsefulla, medan kriget i Norditalien 1859 hamnar i skuggan. Det var det senare kriget som, tillsammans med det amerikanska inbördeskriget, introducerade järnvägen som militär transportmedel och därmed revolutionerade krigföringen.

Men ett sådant perspektiv hör delvis hemma i en annan bok än den Hobson har valt att skriva. Hans framställning av det strategiska tänkandets utveckling i Europa är lärd och välskriven. Läsaren får en god vägledning in i en tankevärld som fortfarande, direkt eller indirekt, styr mycket av det säkerhetspolitiska tänkandet i Europa.

Lars Ericson Wolke

Mellan kosmopolitism och patriotism

Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 676, 450 s., ill., SLS, Helsingfors 2005.

I tidigmodern tid (ca 1500–1850) dominerades det politiska, sociala och kulturella livet av de aristokratiska eliterna. Att aristokratin och även många andra institutioner, såsom den katolska kyrkan eller de lärda sällskapen, under denna period var internationella är väl känt i den historiska forskningen. Samhörigheten baserades på gemensamma värderingar och ståndssolidaritet som gick över riksgränser och i viss mån även över sociala och politiska gränser. Denna kosmopolitism uttrycktes genom ett förfinat beteende som bidrog till att särskilja adeln från andra grupper i samhället. Under 1700-talet do-

minerades denna höviska kultur av det franska språket, den franska filosofin och den franska umgängeskulturen. Platsen där denna uppförandekod skulle läras in var Frankrike och i synnerhet Paris. Även den svenska aristokratin var en del av och praktiserade denna kosmopolitism, särskilt under perioden 1740–1780, då det politiska och kulturella utbytet med Frankrike var livligt. Diplomater och aristokrater levde på franskt vis, och många officerare arbetade i fransk tjänst. Under 1700-talet mötte denna aristokratiska elitkultur upplysningens filosofiska universalism, och den gamla världsåskådningen där adelns position hade varit självskrivna började ifrågasättas och kosmopolitismen behövde omtolkas.

Charlotta Wolff behandlar i sin bok *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland, svenska adelsmäns, diplomaters och officerares resor och vistelser i Frankrike under perioden 1740–1790. Det uttalade huvudsyftet är att studera ”den svenska politiska elitens förbindelser med Frankrike under en tid då de diplomatiska och kulturella kontakterna med Frankrike var livliga och samma elit berördes av den aristokratiska och intellektuella kosmopolitismen i Europa” (s. 28). Boken är en lätt bearbetad version av hennes doktorsavhandling som lades fram vid Helsingfors universitet hösten 2004. Wolff delar in sin undersökning i fyra huvudsakliga problemområden. Det första behandlar den svenska elitens personliga kontakt med Frankrike och den intellektuella kulturen där. Det andra problemområdet handlar om hur kosmopolitismen fungerade i praktiken. I det tredje undersöker Wolff huruvida den praktiska kosmopolitismen också var medvetet filosofisk. Avslutningsvis studerar hon vilken betydelse utlandsvistelser och utländska (franska) kontakter hade för ”den svenska politiska elitens uppfattningar om fäderneslandet, kontraktuella lojaliteter och subjektiva tillhörighetskänslor”. Här tangerar hon den livliga diskussionen om framväxten av ett nationellt medvetande och nationella identiteter.

Att studera kulturutbytet mellan Sverige och Frankrike under 1700-talet är ingalunda nytt, och kosmopolitismen som intellektuell hållning är väl utforskad. Charlotta Wolff har dock en högre ambition än tidigare forskning – hon vill skriva en totalhistoria i annaleskolans anda. Hon framhåller, med rätta, att kultur- och socialhistoriska perspektiv på de svensk-franska förbindelserna har fått stå tillbaka för mer traditionellt färgade diplomati- och politiskhistoriska studier.

Charlotta Wolff inleder med att lyfta fram den unge adlige ”sprätthöken”, en karikerad figur, fördärvad av franska seder och smak, högmodig, flärdfull, koketterande med ett språk som var en märklig blandning av svenska och franska. Här är ett tydligt exempel på att det i Sverige under 1700-talet riktades skarp kritik mot de fransksinnade aristokraterna. Wolff menar att sprätthöksfiguren tydligt visar den franska närvaron i svenskt kulturliv. Hon lyfter fram kritiken mot de franska sederna, men också medvetenheten, både hos Frankrikeresenärer och hemmavarande svenskar, om att nationens heder

krävde en anpassning till den franska kulturen. Frankrike var den civilisatoriska modell som höll samman Europa. Genom att anpassa sig till den franska normen visade den svenska nationen att man var på samma civilisatoriska nivå som andra stater. Enligt Wolff var det först med franska revolutionen som den franska dominansen och förmågan att verka som universell förebild upphörde. Wolff använder även karikatyren ”sprätthöken” för att illustrera motsättningen mellan den kulturella kosmopolitismen och framväxten av ett nytt sätt att kategorisera och definiera nationen. Detta förefaller mig vara en riktig iakttagelse och utgångspunkt för studien.

Kosmopolitismen kan enligt Wolff ses ur tre aspekter, som filosofiskt ideal, kulturellt fenomen och en social vana (*pratique sociale*). I den filosofiska eller intellektuella kosmopolitismen innefattas intellektuell gränslöshet, öppenhet, religiös fördomsfrihet, oavhängighet och individualism. Wolff påtalar att denna riktning i idéhistorien har setts som nära förbunden med upplysningen samtidigt som det också fanns vissa drag gemensamt med den äldre höviska aristokratiska umgängeskulturen.

Studien är empiriskt gedigen och källnära. Flera typer av källor har använts; både franska och svenska källserier har bearbetats och materialet innefattar diplomatisk korrespondens, polisrapporter, administrativa handlingar, privata arkiv, brevsamlingar, räkenskaper, dagböcker och memoarer. Korrespondens dominerar, och Wolff understryker att det i källorna finns en ständig glidning av ämbetsauktoritet och privat auktoritet. Denna sammanblandning mellan offentligt och privat var något mycket typiskt för tiden, och hur makten, både personlig och formell, utövades i praktiken belyses tydligt av undersökningarna i boken.

I *Vänskap och makt* ges en insiktsfull presentation av den omfattande forskningen på området, både den svenska, franska och anglosaxiska. Men det skulle ha varit önskvärt att Wolff återknutit tydligare och mer aktivt förhållit sig till den presenterade forskningen i sin resultatredovisning och i sin analys. På så sätt hade hennes egna insatser blivit ännu tydligare. Nu hamnar en del av Wolffs resonemang och resultat som hon hämtat från andra forskare på undanskymd plats i bokens slutnoter. Wolff tar dock klar ställning i den svenska debatten om upplysningen. Hon menar att den franska intellektuella kulturen var välbekant för den bildade eliten i 1700-talets Sverige. Det håller jag helt med om, men jag hade gärna sett en närmare utredning om hur detta kom till uttryck när de svenska diplomaterna betraktade Sverige. Det är skillnad på att vara bekant med tankegångar och på att omfatta och applicera dem på sin närmiljö.

Charlotta Wolff använder ett enkelt och lättillgängligt språk. Det tyngs inte av teoretiska slagsidor och det finns en omsorg om att hitta en språkdräkt som passar ämnet hon behandlar. Men jag har några smärre anmärkningar att göra rörande några centrala begrepp. Begreppet ”sociabilitet” används flitigt, med detta avses den belevade umgängeskultur som var ett uttryck för den kosmopolitiska praktiken, d.v.s. den gränsöverskridande umgängeskultur

som manifesterades i resor, korrespondens och kulturell pluralism. Begreppet baseras på Daniel Gordons definition där ömsesidiga utbyten och förbindelser på jämlik basis mellan personer av olika social ställning eller rang i ståndssamhället betonas. Det verkar som begreppet är vanligt i den franska världen, men det är mig veterligen sällan eller aldrig använt i Sverige eller för att beskriva svenska förhållanden. Även ett antal andra begrepp blir något klumpiga i sin svenska översättning. Detta gäller t.ex. ”karaktär”, som skall vara en översättning av *caractère*. Visst används ordet på detta sätt i svenskt 1700-tal, men den dubbeltydighet ordet hade i sin svenska användning som befattning eller position och värdighet skymts av en sådan direkt översättning.

Wolff kritiserar de enkla, entydiga typologiseringar av attityder som tidigare använts och nyanserar med sin studie många aspekter av nationellt, patriotiskt, universellt och kosmopolitiskt. Den svenska elitens förhållande till den universella (franska) europeiska hovkulturen var betydligt mer invecklad än tidigare forskning hävdade, och det krävs därför noggranna studier av de begrepp och symboler och den sociala praktik i den kontext som det svensk-franska mötet utspelade sig i. En fråga som förtjänat ytterligare fördjupning är hur kosmopolitismen påverkades av den framväxande upplysningen. Detta berörs i första hand utifrån tidigare forskning i inledningen men kunde ha analyserats ytterligare i den löpande texten och på så sätt problematiserat både förändringen i Frankrikes och i den svenska aristokratins hållning till framväxande nationella föreställningar. Samma förhållande gäller för frågan om hur det franska präglade eller dominerade föreställningen om det kosmopolitiska: vad var kosmopolitism och vad var franskt? Denna fråga berörs redan i inledningen och finns som en tråd genom undersökningen men får inget tydligt svar.

Kanske mest intressant och nydanande blir Wolffs resonemang och resultat i de insiktsfulla undersökningarna av hur kosmopolitismen praktiserades i vardagslivet, i teatrar, salonger och yrkesliv. Wolff visar på de många inre motsättningar som fanns inom den politiska eliten i den tidigmoderna föreställningsvärlden. På samma gång kunde en person vara patriots och kosmopolit. Dessa begrepp som med moderna ögon vid första anblicken framstår som motpoler var enligt Wolff i själva verket två sidor av samma mynt. Det var samma ideologi och föreställningsvärld som bar upp både patriotismen och kosmopolitismen. Båda dessa begrepp var nära knutna till föreställningar om plikt och övertygelse och djupt inbäddade i den traditionella patriarkaliska världsbild som formade det tidigmoderna samhället och dess sociala strukturer. Många svenska adelsmän hade invändningar mot bigotteri, lyxliv och katolska vidskepelse – synpunkter de delade med upplysningsfilosoferna – men hade samtidigt en djupgående lojalitet både till Frankrike och till fäderneslandet Sverige. Wolff framhåller att franska revolutionen medförde ett brott i kosmopolitismen. I stället blev de patriotiska och nationella lojaliteterna allt viktigare. Tidigare hade dessa kunnat förenas men efter franska revolutionen försvagades detta samband. Wolff argumenterar övertygande

för att denna utveckling skedde och att den samhälleliga förskjutning där of-fentligheten och det nationella blev allt viktigare utmanade den gamla ideolo-gin. Tyvärr vidareutvecklar hon inte frågan om patriotismen och framväx-ten av nya nationella definitioner och kategoriseringar. Denna fråga lämnas därhän; kanske skall man tolka det som att den utvecklingen följer efter den tid Wolff studerar?

En annan invändning man kan göra mot *Vänskap och makt* är att de om-välvande svenska politiska och kulturella förändringarna som skedde un-der perioden som studeras inte diskuteras närmare. Vilken roll spelade den svenska radikaliseringsen under 1760-talet för adelns förändrade hållning? Genom fokuseringen på elitens samspel med den franska kulturen skymms återföringen och växelverkan av den aristokratiska föreställningsvärlden med utvecklingen i Sverige. Händelser som riddarhusets stängning 1762, de yngre mössornas maktövertagande och antiaristokratismen och antibyråkratismen som följde i dess spår, slitningarna vid 1771 års riksdag och striderna om den nya konungaförsäkran där adelns privilegier ifrågasattes och Gustaf III:s statskupp bör också ha påverkat adelns uppfattningar om fäderneslandet, om sin egen roll i samhället och om hur samhället skulle legitimeras.

Avslutningsvis vill jag framhålla att Charlotta Wolffs bok *Vänskap och makt* varmt kan rekommenderas för alla intresserade av 1700-talets politiska, kul-turella och sociala historia. Det är en bok författad av en forskare med en imponerande överblick över den tid hon studerar, en god känsla för sitt ma-terial och en medkännande förmåga att hantera och analysera de livsöden och händelseförlopp hon tecknar.

Maria Cavallin Aijmer

Om Herder och Herders inflytande

Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa* [Herder, Finland, Europa], 557 s., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Johann Gottfried Herder väcker med skäl intresse i Finland. Hans idé om nationen som en organism, som snarare är byggd på en gemensam kultur och ett gemensamt språk än på politiska faktorer, hade en djup inverkan på den finländska nationella identitetens utveckling på 1800-talet. De for-mer av finskhet som framträder inom fennomanin och i föreställningarna om en förhistoria enligt Kalevala vore svåra att tänka sig utan inspiration från Herder och herderianska tänkare. *Herder, Suomi, Eurooppa*, redigerad av Sakari Ollitervo och Kari Immonen, är en ambitiös ansats till att friska upp och bredda den finländska bilden av Herder. I essäsamlingens aderton bidrag framträder Herder i hela sin mångfald – som filosof, språkteoretiker, tysk patriot och kosmopolit, det ekologiska tänkandets föregångare och in-

spirationskälla inom folkloristik och för fennomaner. Boken kan delas in i två huvuddelar – de 12 första texterna behandlar Herder i tyska och allmän-europeiska kontexter, i den senare delen fördjupar sig författarna i receptionen av herderianska idéer i 1700- och 1800-talets Finland.

Trots mångfalden av författare och ämnen har verket en övergripande linje. Författarna strävar efter att framställa Herders tänkande fritt från senare tolkningar, och på nytt placera in det i förhållande till den egna tidsperiodens strömningar och tidigare traditioner. I flera texter nämns att Herder länge har förmedlats vidare genom sina efterföljare och det har förvrängt och förenklat bilden av honom. Hans rykte som inspirationskälla för nationalitetsrörelserna har gjort att Herders tänkande blivit känt i en romantiserad, något begränsad version. Herder var i själva verket en extremt mångsidig och osystematisk författare, som rörde sig i gränslandet mellan olika humanistiska discipliner utan att själv höra till något konkret område. Hans tankar har influerat filosofin, historieskrivningen och estetiken samt på 1800-talet tillkomna discipliner som antropologin, folkloristiken och den komparativa språkvetenskapen. I egenskap av teoretiker för *Sturm und Drang*-rörelsen präglade Herder den tyska intelligentians tänkande och den tyska kulturen. Han hade en djup inverkan på den fem år yngre Goethe, och spår av hans tänkande syns klart i t.ex. Wilhelm von Humboldts och Friedrich Schlegels språkfilosofi samt i Achim von Arnims och bröderna Grimms folkvetenskapliga skrifter. Herders betydelse som filosof och aktör i kulturlivet försvagades redan under hans livstid och han hade inte alltid en direkt inverkan på följande generationer. Man kan säga att Herder på 1800-talet likställdes med upplysningskritiskt ”herderianskt” tänkande och en groende tysk nationalism.

En sådan föreställning motsätter sig artikelförfattarna ganska konsekvent genom att hänvisa till att denna uppfattning inte endast begränsar Herder, utan återspeglar en ytlig och anakronistisk bild av upplysningen. Genom att stöda sig på nyare forskning visar de upprepade gånger att Herders skrifter räknas till den tyska upplysningen. Samtidigt presenterar de i flera texter en bredare syn på upplysningen – en rik och komplicerad tradition, som inte begränsar sig till den allmänna stereotypen av rationalism och utvecklingstro i fransk stil, utan den består av många, även självkritiska, strömningar.

Speciellt viktig är i det här avseendet Vesa Oittinens inledande artikel som anger tonen för hela arbetet. Oittinen behandlar Herder inom en filosofisk referensram och betonar hans nära koppling till ”populärfilosofin” och dess något eklektiska och essäistiska riktning, som på 1700-talet nådde en betydande roll inom den tyska *république des lettres*. Populärfilosofin, som uppkom som en motreaktion till Christian Wolffs ”skolfilosofi”, undvek systematiskt metafysiska spekulationer, prioriterade infallsvinklar ur historiskt perspektiv och fick sin inspiration dels från Montesquieu och Rousseau, dels från Locke och Hume. Med sina människocentrerade och empiriska attityder spelade populärfilosofin en betydande roll då antropologin utvecklades till en egen vetenskapsdisciplin. Moses Mendelssohn och Gotthold Ephraim Les-

sing hörde till dess representanter, likaså den unge Herders lärare Kant i hans "förkritiska skede". Herders andra lärofader, den djupt troende tänkaren från Königsberg, Johann Georg Hamann, hade personligen nära kontakt med denna grupp, även om han filosofiskt tog skarpt avstånd från den.

Den traditionella tolkningen, företrädd av Isaiah Berlin, som ser Herder som en s.k. företrädare av motupplysningen vars tanke influerats av irrationalisten Hamann, blir föremål för Oittinens stränga kritik. Trots den synbara närheten till romantikerna hör Herders typiska uppskattning av sinnlighet och känslsamhet till den egna tidsperiodens empiriska och sentimentala riktningar, som snarare representerar upplysningstraditionens inre antirationalism än en egentlig motupplysning. (Till den här traditionen borde också Hamann räknas, vilken trots att Oittinens anmärkningar träffar rätt spelade en betydande roll i den unge Herders utveckling, både direkt och som förmedlare av empiristiska influenser.) Enligt Oittinen är det Kants kritiska filosofi som framför allt skiljer Herders tänkande och "förromantiken". Jena-romantikerna tog Kants kritik som utgångspunkt. Ur populärfilosofisk synpunkt innebar det igen en återgång till esoterisk skolfilosofi. Därför godkände Herder aldrig sin gamla lärares "kritiska vändning" och blev en som på sätt och vis förde vidare de metoder som Kant övergivit, vilket Kari Väyrynen påpekar.

Förhållandet mellan Herder och Kant behandlas i boken även utgående från andra sammanhang. Liisa Saariluoma fokuserar i sin artikel på Herders förtjänster inom kulturforskningen, framför allt på hans roll som föregångare för hermeneutiska metoder. Hon påpekar att Herders avvisande av Kants kritiska filosofi ledde till att romantikerna i allmänhet förbigick Herders produktion, eftersom han räknades tillhöra den gamla skolan. Ändå stödde de sig på hans idéer (visserligen utan att hänvisa till ursprunget), både då de sökte efter alternativ till den kantska dualismen och då de teoretiserade kring diktning och betonade fantasins kreativitet. Erna Oesch och Jussi Kotkavirta nämner också influenserna från Herder bland Kants efterföljare. I sin undersökning om Herders inflytande på Hegels filosofi hänvisar Kotkavirta bl.a. till de delade att kritiskt förhållande till Kant. Hartwig Frank och Panu Turunen å sin sida behandlar hur skillnaderna mellan Kant och Herder återspeglas i språkbruket. Frank resonerar kring metaforernas allmänna roll i det filosofiska språket och jämför de båda tänkarnas bruk av geografiska metaforer. Turunen presenterar Kants och Herders olika uppfattningar utifrån en mindre undersökt, naturvetenskaplig dimension, genom att hänvisa till den dåtida konkurrensen mellan performanceism och epigenesteori. Herders naturfilosofiska åsikter undersöks av Kari Väyrynen, som koncentrerar sig på de "förekologiska" drag som går att finna i Herders skrifter.

I boken tas också en kritisk ställning till den traditionella uppfattningen att Herder var förfader till chauvinismen och den moderna rasismen. Rebecka Lettevall betonar att Herder hade sin grundidentitet i upplysningen och att hans kosmopolitism byggde på kulturell pluralism – dock av ett helt annat slag

än Kants vision om en likriktad utveckling av mänskligheten. Jouko Jokisalo granskar Herders förhållande till de rasteorier som uppkom på 1700-talet. Han påvisar att Herder visserligen framlade stereotypa åsikter om folk och kulturer, vilket berodde på hans övertygelse att klimatet och andra miljöfaktorer inverkar på de fysiska och psykiska egenskaperna hos människor bosatta på olika håll i världen. Samtidigt betonade Herder att mänskligheten var en odelbar enhet och tog avstånd från en indelning enligt raser i antropologiskt tänkande, samt fördömde slaveriet i hårda ordalag. H. B. Nisbeth resonerar också kring spänningen mellan det allmänmänskliga utvecklingsidealet och det oreducerbara värdet av nationella kulturer i Herders tänkande. Hans text är möjligen redan bekant för läsaren eftersom den utkom på engelska år 1999 i boken *National History and Identity*, redigerad av Michael Branch.

Nationens, nationalandans och identitetens problematik är centrala teman i de texter som handlar om Herders betydelse i Finland. Det som har varit till inspiration för många är Herders intresse för folkdiktning och hans övertygelse om vikten av nationella särdrag, vilka grundar sig på allmänna uppfattningar om kultur och nationalitet. Dessa är i sin tur nära knutna till hans språkteori, som i *Herder, Suomi, Eurooppa* främst behandlas av Erna Oesch och Pertti Karkama. Ur teoretisk synvinkel torde det mest centrala i Herders tänkande vara språkteoretiskt: i hans verk *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772) visar sig språket utgöra så gott som kärnan i människonaturen. Herder betonar sambandet mellan språk och tankeförmågan att tänka genom att härleda båda ur omdömesförmågan (*Besonnenheit*), d.v.s. människans säregna förmåga att erfara medvetet. Enligt detta synsätt är språket inte ett kommunikations- och uttrycksmedel, utan ett ”tankeorgan”: det uttrycker inte färdiga, på förhand konstruerade tankar, utan har en integrerad andel i hur de uppkommer och formas. På så sätt är den språkliga mångfalden inte ett uttryck för en ytlig mångfald av former som går att härleda till ett enhetligt innehåll. Varje språk med sina unika egenskaper avspeglar sina utövares kollektiva erfarenhet och inverkar på deras tänkesätt. Alla influenser är inte välkomna, även om Herder påstår att mänskligheten ofta har dragit nytta av växelverkan mellan folk och att den allmänna utvecklingsriktningen är en stegvis sammangång. Varje nation har en egen utvecklingsväg och utvecklingstakt, och det är inte rätt om ett folk försöker imitera någon annans språk och seder – i synnerhet då utvecklingen av språk och kulturer ur herderianskt perspektiv inte är en odelat positiv process. Utveckling bidrar till att språket och tanken berikas, förädlas och preciseras, men samtidigt avlägsnas de från sina ursprung och förlorar något av sin ursprungliga uttryckskraft. Detta synsätt är intimt förknippat med Herders folkloristiska intresse: han menade att folkdiktning företrädde de språkliga och tankemässiga dygder som försvinner i samband med utveckling. Satu Apo granskar Herders roll inom folkdiktningen och i uppkomsten av romantisk folkloristik. Hon hänvisar i stor utsträckning till James Macpherson och Thomas Percy, vars produktion hade inspirerat Herder att samla och publicera olika folks folksånger.

Herders syn på språket och kulturen hade en enorm betydelse för den komparativa språk- och folkvetenskapen som utvecklades under början av 1800-talet. Den innehöll emellertid också ett patriotiskt budskap till 1700-talets tyska intelligentsia med sina kulturella ambitioner och frustrationer. I och med att Herder betonade ursprungets, den nationella äkthetens *ethos*, ifrågasatte han universaliteten i den dominerande franska kulturen och det franska språket och erbjöd tyskarna en ny och opolitisk form av identitet och patriotism. Motiven till hans förslag var emellertid kosmopolitiska och syftade inte endast på ett konkret samfund. Herders nationalitetsideal dög även på andra håll än i Tyskland, särskilt i de östra delarna av Europa där skillnaderna i de statliga, språkliga och kulturella identiteterna var större och spänningarna mellan dem var starkare. Där hade den identitetssökande intelligentsian knappt något annat än folkkultur att bygga sin identitet på.

I vilken mån grundade sig det herderianska tänkande som uppkom i Östeuropa på Herder? Den vidgade syn på Herder och hans idébakgrund som presenteras i bokens första del erbjuder en fräsch infallsvinkel även då författarna undersöker hur han mottogs i Finland. Avsnittet som rör Finland utgörs av sex artiklar som behandlar den tidigaste förekomsten av herderianskt tänkande i Finland, dess vetenskapliga och ideologiska betydelse, samt vilka herderianska drag som går att finna i den centrala fennomanska produktionen. H. K. Riikonen skriver om hur Herders tänkande anlände till Finland och hur det avspeglas i de första förmedlarna, Porthans och Franzéns produktion. Michael Branch beskriver de patriotiska aspekterna i den finnougriстик som uppkom i början på 1800-talet och behandlar Anders Johan Sjögrens karriär som vägröjare för finnougriстик i ljuset av herderianska influenser och kontakter till S:t Petersburg. Även Pertti Karkama resonerar kring hur den vetenskapliga och patriotiska verksamheten gick in i varandra. Hans artikel är en insiktsfull och övergripande presentation av Herders språk teori, dess filosofiska bakgrund och senare influenser i Finland. Karkama fokuserar främst på Elias Lönnrot, men beaktar även den indirekta betydelsen av andra herderianskt influerade tänkare, som Rasmus Rask och Wilhelm von Humboldt. En annan som följer den finska språkvetenskapens utveckling är Kaisa Häkkinen. Hennes i övrigt intressanta text verkar emellertid sakna en övertygande referens till Herder. Heli Rantalas ämne är spåren av herderianskt inflytande i J. V. Snellmans historiefilosofi och Kati Mikkola undersöker dem i Topelius *Boken om vårt land*, och påvisar samtidigt de herderianska dragens närvaro i den finska kulturen fram till andra världskriget. Mikkolas anmärkningar om köns- och klassrollerna i Topelius finskhetsbild är en mycket välkommen ansats och en omväxling till den traditionella etnisk-språkliga riktningen, som råder i de övriga texterna om finsk identitet.

Det intryck texterna ger är att direkta hänvisningar till Herder är sällsynta i de skrifter som finskhetsrörelsens teoretiker producerade, och då de förekommer är de inte nödvändigtvis bevis på ett direkt inflytande från Herder. Bortsett från Porthans föreläsningar och den unge Sjögrens dagbok verkar Herders

inflytande på fennomanerna för det mesta ha varit ”herderianskt” tänkande, som delvis redan var lösgjord från Herder. Detta herderianska tänkande hade formats av tillägg från senare förmedlare och vann via den intellektuella andan ett stort inflytande. Detta berodde bl.a. på att det herderianska tänkandet hade smulnit samman med senare strömningar och i ett förhållandevis sent skede anlät till Finland. Den här förklaringen gäller främst i förhållande till de senare fennomanerna, som i likhet med Snellman och Topelius hade kunnat bli indragna i den herderianska influenssfären utan att nödvändigtvis ha läst Herder. Riikonen och Branch antyder å andra sidan att intresset i 1700-talets Finland för landets historia, språk och folkdiktning redan så intimt hörde ihop med elitens patriotism att man inte ens beträffande Porthan exakt kan avgöra hur stor och direkt roll Herder spelade för hans vetenskapligt-patriotiska tänkande. Det finska herderianska tänkandets förhållande till Herder förblir alltså något diffus, vilket författarna ofta blir tvungna att medge. Så vitt jag förstår skulle det just därför ha varit befogat att fästa mera uppmärksamhet vid dem som förmedlade Herder. Särskilt gäller det de tyskar som först försökte tillämpa Herders idéer om kultur, språk och nationalitet på sin politiska verksamhet (t.ex. Johann Gottlieb Fichte i *Reden an die deutsche Nation* eller Ernst Moritz Arndt med sina patriotiska, antinapoleonska skrifter) och deras eventuella betydelse för fennomanerna. Hit hör den mera omfattande frågan om Tysklands roll som förmedlare av västeuropeiska influenser i Mellan- och Östeuropa. Pentti Karkama gör rätt i att hänvisa till likheterna i förhållandena i Tyskland och Finland i jämförelse med läget i England och Frankrike: den bristande samhällseliga och ekonomiska utvecklingen, de lokala språkens och kulturernas låga värde och periferitetskänslan bland de bildade klasserna.

Vi måste emellertid komma ihåg att finskans ställning som kulturspråk var ojämförbart svagare än tyskan, och det krävdes intensiva åtgärder för att höja nivån, i många fall påminde det snarare om att skapa ett nytt språk än om språkvård. I detta och i många andra avseenden hörde Finland till ett område där influenserna från Tyskland representerade Europas ”centrum” snarare än ”periferi”. De gemensamma dragen mellan Tyskland och Finland förklarar den herderianska modellens lämplighet, men för att ta fasta på skillnaderna mellan länderna hade det varit intressant att också fundera över i vilken mån och på vilket sätt de finländska särdragen krävde tillämpning. Av samma orsak hade det också varit till hjälp om författarna i samband med den finska herderianismen hade tagit andra ”unga” nationalitetsrörelser på 1800-talet i beaktande, t.ex. de söder om Finska viken. En kort blick på de herderianska motiven och hänvisningarna i produktionen av ledarna för den estniska och lettiska folktanken hade gett tilläggsinformation. Det hade hjälpt till att urskilja de finländska särdragen i fennomanernas användning av Herder från de uppfattningar som har präglat receptionen av Herder på ett bredare område. Ett sådant företag hade emellertid överskridit ramarna för det redan nu mycket omfattande arbetet.

Den stora förtjänsten med bokens många röster är, förutom den tematiska spridningen, att de stereotypa ”självklarheterna” om Herder inte tas för

givna – författarna erbjuder med sina olika ämnen många olika synvinklar på Herder och berikar den allmänna bilden av honom. Redaktörerna har inte försökt förenhetliga bidragen, därför upprepas en del teman och teser i flera artiklar. Det har också sin betydelse, då de varje gång placeras in i olika kontexter. Vissa upprepningar kunde dock ha undvikits. Kaisa Häkkinens och Michael Branchs redogörelse om den unge Sjögrens intresse för Herders *Adreastea* kan fungera som exempel. Berättelsen har en viktig funktion i båda texterna (i Branchs artikel spelar den i själva verket en central roll), men läsaren stöter i två på varandra följande texter på samma berättelse och samma citat ur Sjögrens dagbok (visserligen i olika finska översättningar).

Trots dessa anmärkningar är författarnas och redaktörernas förtjänster odiskutabla, och de nya synpunkter boken erbjuder gör den särdeles relevant i Finland. *Herder, Suomi, Eurooppa* är ett övertygande och värdefullt arbete, som genom att samla många av de hittills lösa trådarna inom Herder-forskningen, breddar och fördjupar kunskapen om både Herder och herderianska traditionen i Finland.

Lukasz Sommer

Insiktsfullt om en källa för forskningen

Lars Zilliacus, *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter – en källa för forskningen* I–VI, I: 223 s., II: 206 s., III: 244 s., IV: 268 s., V:1 225 s., V:2 239 s., VI: 220 s., ill., Åbo Akademis förlag, Åbo 2002–2006.

Kungliga Finska Hushållningssällskapet grundades år 1797 i Åbo. Efter kriget 1808–1809 blev sällskapet kejsrerligt och fortsatte sin verksamhet som en central ekonomisk och politisk aktör i Finland. Det åtog sig direkta uppdrag från statsmakten, men agerade också självmant i frågor som dess medlemmar brann för, må det ha gällt vaccinationer, potatisodling eller författandet av en historisk framställning över handeln i Finland. Sällskapet hör till en räcka europeiska organisationer som såg som sin uppgift att främja det allmänna bästa. Många sådana organisationer grundades i Europa mellan 1700-talets mitt och 1800-talets andra hälft. I historisk forskning kallas dessa, beroende på organisation och författare, ibland patriotiska eller upplysta; andra gånger betecknas de som ekonomiska eller agrara. Finska Hushållningssällskapets grundande medlemmar såg Patriotiska sällskapet i Sverige, Board of Agriculture i England och Landhusholdningsselskabet i Köpenhamn som, om inte förebilder, så åtminstone inspirationskällor. Det faktum att Finska Hushållningssällskapet under storfurstendömet första år fick en förhållandevis stark position i landets politisk-ekonomiska liv, är ur ett bredare jämförande perspektiv sett något speciellt. I Finland fungerade sällskapet under de första decennierna av den s.k. ryska tiden som ett sakkunnigorgan som hade möjlighet att komma med direkta förslag till regeringen.

I Lars Zilliacus (1912–2005) omfattande bokserie *Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter – en källa för forskningen* får man en så gott som uttömmande inledning till hur sällskapet förverkligade sitt mål, ”Finlands allsidiga förkovran” (bd I, s. 5). Under andra hälften av 1800-talet fick sällskapets verksamhet blygsammare former. En viktig vändpunkt blev landtagens regelbundna sammankomster från och med 1863. Efter det fick sällskapet inte längre tillstånd att ordna allmänna lantbruksmöten. Sällskapet är verksamt ännu i dag, men Zilliacus avgränsar sitt verk till perioden före 1918. Efter 1918 begränsades verksamhet till enbart Åboland och enbart till de svenskspråkiga jordbrukarnas angelägenheter.

Zilliacus var själv långvarig sekreterare för Finska Hushållningssällskapet. Han tillträdde posten år 1948 och därefter hörde det till hans arbetsuppgifter att vägleda forskare i användningen av sällskapets omfattande arkiv. Efter sin pensionering 1975 fick denna del av arbetet en viktig fortsättning i och med att Zilliacus började ge ut häften i vilka han presenterade hur ett och annat ämne kunde ges belysning med hjälp av material i Finska Hushållningssällskapets arkiv eller skrifter utgivna av sällskapet. Dessa häften utkom i en stencilserie utgiven av Åbo Akademis bibliotek.

De ämnen som Zilliacus lyfte fram i sina häften är av varierande slag och berättar om arkivets rikedom samt om Zilliacus förmåga att tematisera arkivets innehåll. Texterna är emellertid inte ett slags utökad register för arkivet, utan ingående beskrivningar om hur valda ämnen figurerar i sällskapets arkiv och skrifter. Liknande hjälpmedel för forskare torde det inte finnas många av. Därför är det lyckligt att innehållet i stencilhäftena gavs ut på nytt i ett värdigare bokformat åren 2002–2006. Den nya bokserien imponerar med sina sex band och drygt 1 600 tätt ombrutna sidor. Serien är inte enbart ett nytryck. I helheten ingår också några tidigare opublicerade texter som Zilliacus färdigställt under de senaste åren. Till dessa hör hans viktiga betraktelse ’Om synen på Finlands och Finska Hushållningssällskapets ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid’ som ingår i det sista, postumt utgivna bandet VI.

Zilliacus upplevde att Finska Hushållningssällskapets mindre betydande roll under 1900-talet projicerades på dess förflutna. Detta ledde till att forskarna förbisåg arkivet som en källa för studiet av 1800-talets Finland. För att råda bot på situationen behövdes Zilliacus stencilserie som uppmärksammade det faktum att Finska Hushållningssällskapets arkiv innehåller material som möjliggör analyser av 1800-talets Finland, inte minst det politisk-ekonomiska livet. Senare blev det tydligt att stencilserien inte nådde sin publik. Då stencilserier inte längre noteras i samma grad som för trettio år sedan, var det på sin plats att trycka innehållet i bokform. Det är lätt att dela Zilliacus förhoppning om att hans nu i bokformat utkomna serie väcker intresse för det material som finns att studera i Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter. Arkivets äldre delar, som inbegriper tiden före 1918, har sedan 1976 varit deponerade i Åbo Akademis bibliotek.

I inledningen redogör Zilliacus för stencilseriens (och bokseriens) ursprungliga ändamål. Serien skulle fungera som ett hjälpmedel för forskare som redan funnit Finska Hushållningssällskapets arkiv och uppmuntra andra forskare att upptäcka vad arkivet hade att erbjuda. Dessutom skulle serien bidra till att skydda arkivmaterialet mot att nötas i och med att fler upptäckte arkivet. Ambitionerna var höga och arbetsmängden har varit enorm, men forskningsmässigt profilerade Zilliacus sitt arbete ändå ödmjukt: stencilserien ”fick inte säga sista ordet i ett forskningsprojekt, men gärna det första” (bd I, s. 7). Trots sina ödmjuka ord om avsikterna kommer Zilliacus ofta med insiktsfulla anmärkningar rörande såväl enskildheter i sällskapets arkiv som allmännare frågor vilka materialet i arkivet berör. Man förvånar sig över att Zilliacus hållit sig till sitt material och inte gått in för att explicit granska frågorna ur ett bredare perspektiv. Beskrivningen av seriens uppgift är således alltför modest, men Zilliacus verk uppfyller nog sitt ändamål: texten inspirerar att läsa vidare i såväl Zilliacus verk som sällskapets arkiv.

Bokserien består av sammanlagt 28 tematiska textavsnitt av vilka de flesta ingått som enskilda häften i den gamla stencilserien. Några texter har kommit till och ett antal häften som berört Finska Hushållningssällskapets belöningar har slagits ihop för att sedan bilda delarna V:1 och V:2 i bokserien. Texterna är ytterligare grupperade i sex ganska lösa helheter som utgör banden i serien. Det första bandet är en samling texter som berör teman som Zilliacus förväntar sig intressera en bredare läsarkrets: kvinnors verk och villkor, brännvinsbränning, folkhälsa, hälsovård och läkemedel, hur svamplockning uppmuntrades (speciellt under nödåren), veterinärväsendets utveckling, samt finska språkets ställning. Det andra bandet berör upplysningar om betydelsefulla personer som Zilliacus velat föra fram (G. M. Armfelt, Anders Chydenius, F. M. Franzén, C. A. Gottlund, J. L. Runeberg, J. V. Snellman och Zilliacus föregångare på sekreterarposten Carl Christian Böcker) samt upplysningar om Åland och det förlorade Karelen. Det tredje bandet koncentrerar sig på viktiga rön i sällskapets verksamhet: ängsskötsel, täckdikning, sockerbetsodling, trädgårdsskötsel, skogsbruk och fiske. Det fjärde bandet tar itu med lantbruksutbildningen, lantbrukets försöksverksamhet och lantbruksrådgivningen, alltså teman som legat alldeles i centrum för sällskapets verksamhet. Band fem är i sin helhet ägnat åt sällskapets belöningsverksamhet och erbjuder förutom en insikt i förhållandet mellan överheten och undersåtarna också listor över enskilda förslag till belöningar, något som torde vara av värde även för släktforskare. Det sista bandet ”är av blandat innehåll” (bd VI, s. 7). Det innehåller en minneskrift som sonen Clas Zilliacus tecknat över sin far samt beskrivningar över material kring rovdjurens uppträdande, skadegörelse och bekämpande, avlönad arbetskraft i gårdsbruk, gödsel och jordförbättring, gårdsbrukens bygghenskap samt sjöfartens utveckling, och avslutas med den tidigare nämnda texten om synen på Finlands och Finska Hushållningssällskapets ställning under 1700-talets sista år och 1800-talets första hälft.

Den sist nämnda texten hör till det sista som Zilliacus författade, men för läsaren kan det vara bra att börja med den oberoende av vilket tema i sällskapets arkiv som intresserar. Även om den också håller sig till källreferat och citat i vilka Finlands och Finska Hushållningssällskapets ställning beskrivs, kan texten ändå betraktas som Zilliacus syntes över sällskapets ställning. Denna fråga har intresserat forskare med många olika perspektiv; bland annat genom Jacob Tengströms liv och verk (J. G. Nikander), associationsväsendets utveckling (Henrik Stenius) och den regionala representationens utveckling (Lars Westerlund). Det är viktigt att man i Zilliacus verk även får läsa om synen på sällskapets roll utgående från kungen, kejsarna och sällskapets ledande aktörer.

Varje text är på sitt sätt ett tvärsnitt av arkivets innehåll. De enskilda texternas tema genomgås oftast kronologiskt eller indelats enligt arkivets uppläggning. Ibland görs speciella öppningar i stil med "Hur sällskapet ville påverka överhetliga beslut" eller "Hur man inom sällskapet kring år 1820 såg på sjöfarten" eller så ställs direkta frågor som "Varför gick det illa för Böcker?". Genomgångarna utgör referat av det som står i materialet, oftast ganska utförliga citat och noggranna hänvisningar till originalet. För den som är nyfiken på sällskapets arkiv är detta värdefullt. Är man till exempel intresserad av källor som behandlar "kvinnors dygd och sedlighet", finner man i band I (s. 46–47) referat, inklusive korta citat, på de dokument i sällskapets arkiv som torde vara av nytta. Hela avsnittet 'Om kvinnors liv och verk' tar knappt fyrtio sidor i anspråk. Sällskapets arkiv i sin tur tar ca femtio hyllmetrar i anspråk.

Zilliacus sätt att endast ge korta referat och citera källtexterna kunde ha blivit fragmentarisk läsning. Så är dock inte fallet. Strukturen är logisk, och även om sammanhanget för citaten och referaten inte alltid förklaras utförligt, ges de alltid en kontext av något slag. Kontextualiseringen karakteriseras i allmänhet snarare av skärpa än av mångordighet. Det som däremot är en aning besvärligt är att Zilliacus i viss mån gått in för att modernisera stavningen i citaten. För dem som inte har möjlighet att kontrollera originaltexten skulle det ha varit tacksamt om citaten i bokupplagan skulle ha moderniserats till att följa dagens citeringspraxis, d.v.s. att de skulle följa stavningen i originaldokumenten.

Många av de teman som Zilliacus lyfter upp ligger nära varandra, vilket gör att serien innehåller en del upprepningar. Om man använder serien som ett uppslagsverk och inkörsport till det omfattande materialet är detta inte särskilt störande. Serien är helt enkelt inte ämnad för en genomläsning från början till slut. På vissa punkter är informationen dock inte samlad på det ställe man förväntar sig. Om man intresserar sig för någon av sällskapets centrala aktörer, till exempel sällskapets sekreterare Carl Christian Böcker, finner man nog den största delen av informationen i avsnittet om Böcker, men man bör också söka information i avsnitten kring finska språkets ställning, hälsovården, lantbruksutbildningen, Runeberg o.s.v. Återigen är detta inte

ett stort problem, då serien i sin helhet är logisk och lätt att slå upp i, men skulle ett registerband med person-, ort- och sakregister ha sammanställts, hade användbarheten ytterligare ökat. Detta skulle även ha hjälpt de forskare som är ute efter information om aktörer som nog förekommer på flera ställen, men inte särskilt frekvent.

Zilliacus sätt att presentera materialet är ganska lika i de tidiga texterna från 1970-talet som i dem som tillkommit senare, men måhända kan man skönja en viss förändring. Texten om "Rovdjurens uppträdande skadegörelse och bekämpande" är det första häftet som Zilliacus utgav som en stencil (1977). I sin inledning anger han att den stått som modell för de följande texterna. Textens uppbyggnad är materialbunden i den mån att den följer olika typers källor bland sällskapets arkiv och skrifter. De senare texterna är uppbyggda med större analytisk skärpa: periodiseringar och centrala frågor dyker upp i innehållsförteckningarna och texterna får i allmänhet en mera berättande karaktär. Här kan ett exempel ges från den tidigare nämnda texten om sällskapets ställning. I den tecknar Zilliacus en bild av klubbverksamheten i sällskapets hus under 1800-talets första hälft. Även om denna vardagliga verksamhetsform enbart i ringa grad syns i dokumenten, får läsaren bekanta sig med Zilliacus tolkning av hur sällskapets hus först erbjöds som utrymme för en livlig politisk klubbverksamhet, men hur man efter Åbo brand begränsade umgänget både när det kom till gästernas antal och diskussionernas teman. Tolkningen baserar sig inte på enskilda källor, utan på hela den känsla som Zilliacus erhållit för sällskapets dåtida verksamhet.

Förmodligen är det så att ingen någonsin kommer att behärska detta material lika väl som Lars Zilliacus. Då man läser Zilliacus framställning om förekomsten av enskilda frågor i materialet, kan man känna sig trygg. Detta kan givetvis leda till att den enskilda forskaren upplever att det inte är något mer som kan sägas om dessa temat på basis av materialet. Denna upplevelse är, tror jag, egentligen korrekt. Zilliacus har nämligen inte bara behärskat materialet han har också varit förmögen att avhandla de frågorna han tagit upp på ett insiktsfullt sätt. För den som vill bidra med något nytt gäller det att bredda med andra kunskaper, material och frågor. Trots det kvarstår den ursprungliga poängen med serien: materialet innehåller viktiga upplysningar om framför allt perioden före 1800-talets mitt. Den som studerar perioden i fråga drar nytta av Zilliacus verk.

Jani Marjanen

En nyfiken resenär

Eric Gustaf Ehrström, *Minnen af en resa från Åbo till Tavastland år 1811*, 180 s., Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2007.

På sommaren 1811 följde den tjugoårige Eric Gustaf Ehrström i egenskap av informator hos lagman Fredrik Wilhelm Krogius med på en resa från Åbo till Tavastland. Under resan förde Ehrström en resedagbok tillägnad ”en god Moster”; en bok som än i dag kan läsas med stor behållning. Därför är det en välgärning att Svenska litteratursällskapet i Finland gett ut Ehrströms skrift i en synnerligen vacker volym, med en informativ inledning av Rainer Knapas.

Det är en vaken och nyfiken resenär som läsaren får följa. Här berättas om allt från kräftfiske till lokala sevärdheter, allt med samma glöd och intresse. Ibland märker man dock att den unge resenärens intresse mattas något, som när de i och för sig natursköna slätterängarna tenderar att bli alltför många och alltför enahanda. Men så blixtrar texten till, i synnerhet när hans historieromantiska ådra berörs. Vid besöket i Liuksiala blir han djupt rörd av tanken på att han beträder ”den jord där Drottning Catharina tillbragte sina sista åt sorgen och välgörandet egnade dagar!”. Känslorna kulminerade när han stod ”i ruinen af det rum hon bebott, och den relik jag tog af den förstörda muren af det kapell der hon uppsant sitt blödande hjertas suckar till den allode Tröstaren”.

Eric Gustaf Ehrström företog sin resa i tidens anda, som en upptäcktsfärd i det egna landets för den bildade eliten mera okända delar. På det viset förbådade han Lönnrots resa till Savolax och Karelen 1828 och Runebergs arbete som informator i Saarijärvi och Ruovesi. Ehrströms reseskildring faller väl in i en växande våg av romantiskt nyfikna resenärer som började upptäcka sina egna länder i början av 1800-talet. Kontrasten är stor till den tradition som Carl von Linné hade stått för ett par generationer tidigare, med ett mera nyktert iakttagande nyttoperspektiv i sina reseskildringar. När Ehrström, fylld av förväntan inför resan, beskriver sitt resmål som ”Finlands mest romantiska provins [...] – omsider är buren öppen – i morgon flyger jag”, använder han förvisso ett ordval som var Linné och hans lärjungar fjärran, även om de med Ehrström delade en nyfikenhet och passion för det egna landets kultur och natur.

Ehrström hade också förberett sig väl. I sin text gör han tydliga referenser Jacob Bonsdorffs reseskildring *Sommarresan* från 1799, av Knapas betecknad som Finlands första ”sentimentala” reseskildring. Även Samuel Hermelins kartverk från 1799 är uppenbarligen känt och konsulterat av Ehrström.

Eric Gustaf Ehrström tillhörde Finlands elit och precis som denna försökte han orientera sig i den nya politiska verklighet som var ett resultat av Fredrikshamnfreden 1809. Under kriget hade han tjänstgjort som ung regementskommisarie i den svenska armén, men år 1812 inleddes en ny karriär.

Ehrström fick stipendium för att läsa ryska i Moskva och Nizjnij Novgorod och senare i sin karriär blev han Finlands första docent i Rysslands historia och litteratur, med en viktig produktion av läroböcker i ryska. Efter att ha blivit prästvigd slutade han som präst i S:ta Katarina svenska församling i S:t Petersburg.

Medan Ehrström personligen deltar i elitens omorientering mot Ryssland och landets nya härskare, framskymtar i hans reseskildring intressanta notiser som antyder att omställningen inte gick lika snabbt i folkdjupet. Vid flera gudstjänster noterade han att församlingen "hviskar högt efter alla böner, men så snart Prosten begynner läsa förbönen för Kejsaren tiga alla som murar. Men i slutet där det talas om Enkor och Faderlösa och så vidare, där läsa de åter efter".

Det skulle onekligen vara att gå för långt om man hävdade att Ehrström anlade ett genusperspektiv på sin reseskildring, men ändå finns här en del mycket intressanta, och oväntade, formuleringar, när han reflekterar om förhållandet mellan könen och kvinnans ställning. Ehrström reflekterar upprört över hur många män gör för att vinna en kvinnas uppmärksamhet, men sedan sviker dem: "Vi skola sätta deras rykte på spel, så snart vi tro oss lyckats uti att hos dem uppväcka känslor dem vi alldrig tänka besvara; vi skola blott för den usla glädjen att triumfera, uppoffra deras framtida sällhet genom våra gäckande och ofördelaktiga uttryck! Huru afskyvärdt! Hvilka missfoster!"

Författaren blir till sist så engagerad i ämnet att han ser sig tvingad att be läsaren, "söta Moster", om ursäkt för sin mångordighet: "Men min harm öfver den orättvisa som ofta sker Mosters kön har förlett mig att vara vidlyftigare än jag verkligen ärnade, och jag förlorar mig gärna i ett ämne där mitt hjerta för ordet."

Här framträder Erik Gustaf Ehrström som en mycket mogen och modern, reflekterande skribent med klar blick för olika aspekter på relationerna mellan könen. Det partiet i hans reseskildring framstår som betydligt mera intellektuellt och känslomässigt utvecklat än andra partier, där han snarast framträder som en mycket oerfaren, snarast häpen, iakttagare av många egendomliga företeelser som möter honom under resan genom den tavastländska landsbygden.

Hans nyfikenhet på allt som möter honom gör Ehrströms skildring omväxlande och livfull. Bilden av tavasterna är positiv, för att inte säga romantiserad på ett närmast naivt sätt. Generaliseringarna är *legio*. Ständigt görs jämförelser med de trakter i vilka Ehrström är hemmastadd: "Öfverhufvud ser man att dessa Finnar ej äro af en stam med de Österbottniska." Tavasterna sägs vara mindre än österbottningarna – "jag vet ej om jag vågar säga det" – och även utseendemässigt vinner österbottningarna på en jämförelse. Däremot får åbolänningarna stå tillbaka för tavasterna i de flesta avseenden, "isynnerhet uti höflighet och beskedlighet". Den unge resenären är djupt tagen av det artiga, eller kanske rättare: underdåniga, bemötande han möter: "Jag har knapt sett så höfligt och efter sitt sätt artigt och förekommande folk som här;

isynnerhet mot sitt sockenherrskap, men äfven mot främmande." Men den artigheten har inte nått in på gästgivargårdarna, "där äro de sturska".

Men om tavasterna själva gjorde ett mycket gott intryck på Ehrström kan man näppeligen säga detsamma om deras bostäder, i synnerhet inte de i norra delen av landskapet: "[...] de pörten som vanligen nyttjas i det öfre Tavastland äro de sämsta i hela Finland. Då Doktorn sade mig: detta är den och den gården, eller isynnerhet det eller det torpet, hade jag svårt att öfvertyga mig derom. Jag såg ej annat än en något stor Badstugu byggnad, eller på sin höjd en Ria, med vanliga ri gluggar half aln långa och quarters höga, två på långväggen och en i gafveln."

Väl inne i en sådan oansenlig byggnad ryggade stadsbon Ehrström tillbaka inför vad som mötte hans lukt- och synorgan: "Äfven den klaraste dag herrskar där en beständig skymning, och då ändtligen ögat hunnit vänja sig dervid, upptäcker man vid den sparsamma dagen, svarta nedrökta väggar bord och lafvor. Höns och menniskor på det ostädade golfvet, och sotiga och smutsiga barn på lafven. Syrsor besvära ens öron, snusklukt ens näsa, och man är glad att få återvända i fria luften, och önskar blott att det måste ske utan sällskap af hoppande eller krypande varelser."

En sådan beskrivning av en del av de tavastländska bostädernas inre ger anledning till en reflektion om Ehrströms okunskap om, ja närmast främlingskap inför de förhållandena en god del av befolkningen på landsbygden, men också i städerna, levde under. Sådana var ju förhållandena i Finland och Sverige länge än, för att inte tala om i Ryssland. I de skildringar som franska soldater skrivit om fälttåget 1812 är beskrivningarna av snusket och ohyran i de ryska bondstugorna ofta förekommande. Man behöver inte färdas ända till norra Tavastland för att finna den här typen av miljöer. En svensk läsare kommer osökt att tänka på många av de undermåliga bostadsmiljöer i själva centrala Stockholm, som ännu så sent som på 1940-talet höll på att leda till ett beslut om att jämna stora delar av Gamla Stan med marken och bygga helt nytt. Journalisten Lubbe Nordström talade i en klassisk bok som utkom på 1930-talet om "Lort-Sverige" när han beskrev misären i många hem, särskilt på landsbygden.

Den unge resenären från Åbo beskriver med andra ord ingen unik miljö, tvärtom. Det gör att man som läsare ställer sig frågan om i vilken grad Ehrström, och hans ståndbröder, var omedvetna om dessa levnadsvillkor, eller om de helt enkelt reflexmässigt markerade sitt avståndstagande från allmogens levnadsförhållanden och därmed också markerade det sociala avståndet till samma allmoge.

Eric Gustaf Ehrströms reseskildring väcker tankar om samtida paralleller, utöver de romantiskt inriktade reseskildringar som Knapas lyfter fram. Just i början av 1800-talet företas i flera länder viktiga upptäcktsresor – det finns egentligen inget bättre ord – inom det egna landet. Den mest kända är Lewis och Clarks stora expedition som 1805 nådde fram till USA:s Stilla havskust. När Sverige år 1814 tvingade in Norge i en personalunion initierade man

från svenskt sida en rad resor för att lära känna landet i väster. Det viktigaste exemplet på detta arbete är den tidigare finländske, numera svenske, officeren och lantmätaren Wilhelm Maximilian Carpelan som 1821–1822 gav ut en påkostad, franskspråkig resehandbok över Norge. Uppdragsgivare var den svenske ståthållaren Sandels i Kristiania (Oslo).

På det viset anknyter Ehrström till flera strömningar i samtiden, men det förändrar inte det faktum att hans reseskildring från Tavastland är en ovanligt välskriven och levande skildring av ett Finland som i många stycken var lika främmande för Ehrström som det är för dagens läsare av hans reseskildring.

Lars Ericson Wolke

Luftslottens politiska retorik

Thomas Westerbom, *Arkitektur och politik. Lantdagens hus och representationsreformen i Finland 1906*, 166 s., Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2006.

Politikens symbolspråk i den form det förekommer i konsten och i arkitekturen har historiker oftast lämnat åt konsthistoriker att forska i, kanske därför att det inte på något sätt anses vara avgörande för det historiska händelseförloppet. Konsthistoriker å sin sida har prioriterat frågeställningar som utgår från idén att konsten är en autonom företeelse och konstverk produkter av ett särskilt konstnärligt arbete som kan och bör attribueras till individuella skapare. Det är emellertid tydligt att en mera allmänt kontextuell frågeställning som tränger in i det omedelbara fält där konstverk skapas är nödvändig för att ge en inblick i hur konstverk med specifikt politiska betydelser uppstår och används.

Det är en sådan problematik som Thomas Westerbom har tagit upp i sin avhandling om finska lantdagens byggnadsprojekt (*Folkets suveränitet förstenad*, Helsingfors universitet 2004). Han har redigerat sin elektroniska avhandling till en elegant publikation som väsentligen följer originaltexten men som bl.a. med tillhjälp av grafiska medel har getts en tydligare struktur.

Det omfattande planeringsarbetet för olika lantdagshusalternativ med åtföljande lantdagsdebatter och åsiktsyttringar kan delas upp i två avsnitt. Först kommer ståndslandtdagens planer på att uppföra en samlingslokal för de tre ofrälse ständerna. Dessa utgör en historia med många turer som resulterade i att Ständerhuset byggdes år 1890. I och med representationsreformen 1906 uppstod behovet av en byggnad med stor plenisal, och byggnadsfrågan dök åter upp på lantdagens dagordning. Westerbom skildrar ingående dess utveckling under åren 1906–1912. Striden om två huvudalternativ, en utvidgning av Ständerhuset och en nybyggnad, företrädesvis på Observato-

rieberget, delade meningarna inom lantdagen, och detta i stor utsträckning på partibasis. Som bekant resulterade den här processen inte i konkreta byggnadsåtgärder under autonomins tid.

Det är enkammarlantdagens byggnadsplaner, debatten kring dem och beslutsfattandet som utgör bokens mest vägande innehåll och som även utrymmesmässigt dominerar skildringen. Debatten om enkammarlantdagens hus uppstod i en komplicerad situation av samhälleliga och politiska motsättningar, medan tidigare konflikter om ständernas samlingslokal hade utspelats främst inom ramen av språkpolitiska ställningstaganden. Representationsreformen hade, som Westerbom visar, också för byggnadsfrågans del öppnat nya politiska dimensioner; bl.a. infördes den socialistiska klasskampens retorik i debatten.

Avhandlingen är inte en skildring av hur arkitekturretoriken används som en manifestation av dem som redan har makten, utan problemställningen berör den politiska striden om själva byggnadsprojekten. Dessa kan sägas ha bildat, både under ståndslantdagen och under enkammarlantdagen, ett slagfält där de olika grupperingarnas och politiska partiernas åsikter i frågan om hurdan lantdagsbyggnaden skulle bli och var den skulle stå, avspeglade allmänna motsättningar inom lantdagen. På basen av det som Westerbom i sin avhandling skildrar kunde man även spekulera om inte just byggnadsprojekten med sin konkreta karaktär var ägnade att utkristallisera lantdagens politiska struktur och till och med tvinga fram en polarisering av åsikterna. Det framgår dock att byggnadsfrågan till hundra procent var bunden varken till ständer eller parti.

Westerbom inleder boken med en informativ överblick av parlamentshuset som institutionsbyggnad eller byggnadstyp. Han hänvisar till den numera omfattande litteraturen om parlamentshusen, vilken under de senaste årtiondena även inriktat sig på analyser av byggnadernas politiska och symboliska funktioner. Westerbom konstaterar att man inte kan tala om en allmän byggnadstyp. Parlamentsbyggnadernas arkitektur varierar från fall till fall. För nationen har det dock alltid varit fråga om en första rangens byggnadsuppgift med vissa ofta återkommande drag såsom en fördelaktig placering i huvudstaden, mäktiga kupoler, monumentala trappor och inkörsramper.

När man i Finland på 1870-talet började planera ett särskilt lantdagshus, var man medveten om parlamentshusarkitekturens traditioner. Fyrståndrepresentationens behov och Riddarhuset, som adeln skyndat sig att uppföra för den första lantdagen år 1863, blev utgångspunkten. De ofrälse ständernas krav på en samlingslokal som tydligt skulle visa att de var jämställda med adeln visade sig svår att tillfredsställa, då lantdagens arbetsformer förutsatte närhet till Riddarhuset. Ett förslag till ett gemensamt hus för alla fyra ständer på Observatorieberget i form av ett klassicistiskt palats sköts i sank av adeln och borgerskapets majoritet vid lantdagen 1885. Det var då inte längre en fråga om ofrälse mot frälse, utan motsättningen mellan projektets försvarare och motståndare var språkpolitisk.

Det är påfallande hur ivrigt en del av representanterna på ständerlantdagen lika väl som på enkammarlantdagen engagerade sig för byggnadsfrågan. För ständerlantdagens del har denna omständighet inte varit helt okänd, men i Westerboms avhandling belyses också det uppförda Ständerhusets ställning efter representationsreformen. Det här skedet i byggnadens historia har inte tidigare utforskats. Ogenomförda byggnadsprojekt har en tendens att försvinna ur det historiska minnet.

Planeringen av ett lantdagshus för enkammarlantdagen hade börjat redan under den sista ståndslandtdagen 1905–1906, då professor E. G. Palmén i väntan på att representationsreformen skulle träda i kraft tog initiativet till en ombyggnad av Ständerhuset. Hans samarbete med husets arkitekt, Gustaf Nyström, fortgick när enkammarlantdagen på våren 1907 började sitt arbete. Palmén försökte driva igenom ombyggnadsprojektet som ett rent praktiskt administrativt uppdrag, men nu hade man mera allmänt fått upp ögonen för möjliga alternativa planer och placeringar. Enligt ett majoritetsbeslut valdes nybyggnadsalternativet och anordnandet av en arkitektävling. När nybyggnadsprojektet i form av Eliel Saarinens vinnande förslag sedan inte förordades av den gammalfinska senaten och när även kejsaren gett avslag, återvände lantdagen i en mera dämpad realpolitisk sinnesstämning till Palméns och Nyströms ombyggnadsprojekt. En anhållan om tillåtelse att utföra ombyggnaden utgick till senaten 1912 och blev lika resultatslös som den som tidigare gjorts för nybyggnaden. I Westerboms omsorgsfullt kompletta behandling av lantdagshusprojekten ingår också ett kapitel om den politik som regeringen och kejsaren förde i lantdagshusfrågan. Kapitlet är belysande vad gäller den politiska situationen i landet överhuvudtaget och hur lantdagshusärendet också blev inkopplat i den rådande regeringspolitiken. Ur den verkliga maktens synvinkel verkar lantdagens byggnadsprojekt ha varit närmast en bagatell, vilket på sitt sätt visar hur djup den politiska krisen var och hur svårt det kan vara för makthavare att förstå betydelsen och verkningarna av sina opponenter politiska symboler.

Westerbom påpekar att Ständerhuset på det retoriska planet fick betydelse för dem som ville betona kontinuiteten mellan ståndslandtdagen och enkammarlantdagen, nämligen främst för svenska folkpartiet och för gammalfinnarna, partierna som hade förlorat på representationsreformen. Dessa partier stödde också ombyggnadsplanen. I enkammarlantdagens debatt om nybyggnad eller ombyggnad (av Ständerhuset) har ungfinnarnas kampanj för nybyggnaden lämnat efter sig rikligt med textmaterial i lantdagshandlingarna, vilket författaren kunnat utnyttja. Detta syns bl.a. i bokens personregister på namnen Jonas Castrén, Theodor Homén och Tekla Hultin. Tillspetsad retorik är emellertid inte nödvändigtvis ett tecken på en stark ställning, kanske snarare tvärtom. Vid omröstningen om nybyggnad eller ombyggnad 1908 var det ungfinnarnas läger som var mest splittrat mellan de två alternativen. Westerbom visar på det som ett tecken på partiets inre uppdelning i en vänster- och en högerflygel, där den senare i byggnadsfrågan

förde en bestämd nationalistisk nybyggnadslinje. I den ingick också argument som syftade på den aktuella nationalromantiska arkitekturen som en lämpligare stil än Ständerhusets klassicism som ombyggnadsplanen nödvändigtvis utgick ifrån.

En nybyggnad ville emellertid också det segervissa socialdemokratiska partiet uppföra och anslöt sig i omröstningen nästan enhälligt till det alternativet. Westerborn anmärker på det tillsynes paradoxala i att den radikala vänstern, valsegrare och nykomling till parlamentarismen, kunde förena sig i frågan med ungfinnarnas högerelit. Han tolkar socialdemokraternas krav på ett nytt lantdagshus med deras bestämda avståndstagande från allt som kunde föra tankarna till ståndslantdagen. En nybyggnad markerade för socialisterna ett välkommet avbräck i historien. I boken ges dock också utförlig information som visar att socialdemokraterna inte nödvändigtvis tänkte i samma banor som det ungfinska partiets s.k. svalor. Vid omröstningen 1908 var emellertid nybyggnadsalternativet, som då antogs av lantdagens majoritet, lika med Eliel Saarinens utkast till lantdagshus på Observatorieberget. Det hade visserligen segrat i arkitekttävlingen, men i det här skedet var lantdagens nybyggnad ännu bara en verkningsfull bild, ett luftslott som Westerborn säger.

Saarinens projekt verkar ha blivit en allenahärskande ikon för det lantdagshus som kejsaren inte tillät uppföra, vilket torde bero på Saarinens arkitekturhistoriska ställning. Det tycks ha antagits att det var just en sådan byggnad som nu kunde stå på Observatorieberget, men Westerborns skildring visar att det även om lantdagens anhållan att få uppföra en nybyggnad hade gått igenom inte fanns några garantier för att just Saarinens förstaprisprojekt skulle ha blivit uppfört. Det fanns inga giltiga beslut om att byggnadsplatsen faktiskt var disponibel för lantdagshuset. Därtill kom att andrapristagarnas, Armas Lindgrens och Herman Gesellius, förslag hölls väl framme och lätt kunde ha blivit ett seriöst alternativ. Luftslottet tjänade emellertid till att ge en fläkt av det konkreta åt nybyggnadsalternativet.

De verksammaste och synligaste personerna i lantdagshusärendet och dess beredning under både ståndslantdagen och enkammarlantdagen har i Westerborns bok hedrats med biografiska artiklar som alternerar med huvudtexten. De utvalda representerar olika partier, och de intar olika roller i lantdagshusdramat. Ständerhusets arkitekt, Gustaf Nyström, och vinnaren av enkammarlantdagens arkitekttävling, Eliel Saarinen, samt politiker som så att säga specialiserat sig på byggnadsfrågan, såsom finska partiets E. G. Palmén eller socialdemokraternas Wäinö Wuolijoki, torde ha varit självskrivna. Frågans komplexitet illustreras av persongalleriets heterogena sammansättning med å ena sidan arbetsmyror som Palmén och å den andra sidan patriotiska entusiaster som ungfinnarnas Nestor Huoponen.

Förslagen i arkitekttävlingen för enkammarlantdagens hus 1908 presenteras som illustrationer med förklarande bildtexter, och tävlingsjuryns bedömningar refereras. Arkitekturens behandling sitter dock tämligen löst i avhandlingens helhet. Det samma kan sägas om uppfattningen av arkitekt-

kårens och Tekniska föreningens arkitektklubbs utomparlamentariska roll i sammanhanget, trots att arkitekternas polemiska och sakkunniga utlåtanden inlemmas i skildringen. Deras förehavanden presenteras dock mera som skilda och mer eller mindre tillfälliga företeelser. Detta gäller bl.a. ”samarbetet” med arkitektklubben i samband med arkitekttävlingen om lantdagshuset. Detta måste dock ha haft sin bakgrund i klubbens regler och järnhårda korporativa disciplin. Byggherrarna fick böja sig för arkitektklubbens krav att få utse ett visst antal av jurymedlemmarna, för ingen arkitekt i Finland skulle ha deltagit i en tävling där man förbigått dess diktat.

Inte heller kan det ha varit en tillfällighet att Bertel Jung publicerar ett förslag till placeringen av ett nytt lantdagshus 1905 samma år som Saarinen ritat skisser på vilka hans senare tävlingsförslag tydligt baserar sig. Westerbom säger försiktigt att skissernas ”förhållande till de politiska omvälvningarna” hösten 1905 (bildtext s. 55) inte går att fastställa. Även om sambandet förblir hypotetiskt finns här goda grunder att misstänka att flertalet av landets arkitekter som en intressegrupp, och inte bara enskilt, i omvälvningen vädrade ett nytt monumentalt byggnadsuppdrag. Sin professionella roll trogna verkar arkitekterna ha varit återhållsamma i sina yttranden, men man kan inte undgå misstanken att utdelningen av rollerna i spelet om nybyggnaden, t.ex. Eliel Saarinen som det nyströmska ombyggnadsförslaget huvudkritiker, hade beslutats på korporativ nivå.

Eeva Maija Viljo

Filosofins nordiska förvandlingar

Stefan Nygård & Johan Strang (red.), *Mellan idealism och analytisk filosofi. Den moderna filosofin i Finland och Sverige 1880–1950*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 691, 282 s., SLS & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2006.

Georg Henrik von Wright publicerade år 1957 boken *Logik, filosofi och språk* som ett försök att, som han skriver, vinna en ”överblick” och ”orientering” i den samtida filosofiska situationen. Den skulle så småningom förvandlas till en modern liten klassiker, som bidragit till att forma historiemedvetandet hos generationer av filosofer i Sverige och Finland. Von Wright urskiljer där fyra grundläggande strömningar som sägs prägla den moderna filosofin: marxism, nyskolastik, existentialism, och en fjärde, inför vars beteckning han tvekar, men som han väljer att kalla ”den analytiska”. Det är också denna *analytiska* filosofis framväxt och egenart som upptar hans huvudsakliga intresse. Det är inte en polemisk bok, men genom sin historieskrivning och sina prioriteringar bidrog den till att befästa vad som vid det laget redan hade etablerats som det dominerande filosofiskt-kulturella paradigmet i de nordiska länderna.

I förhållande till denna "analytiska" filosofi skulle andra filosofiska riktningar inom den akademiska världen under andra hälften av nittonhundratalet komma att betraktas som randfenomen, ibland aktivt motarbetade, ibland tolererade, men i regel inordnade i en värdemässig struktur av centrum och periferi. Man kan säga att vad som fixerades under decenniet efter kriget blev ett dominerande *ethos* inom den nordiska akademiska filosofin. Till sitt innehåll kan den i efterhand tyckas svårt att exakt precisera, annat än i schablonmässiga ordalag som just "analytisk", "förnuftig", "vetenskaplig", ord som egentligen ingen specifik skola kan göra anspråk på att ensam förvalta. Skall man peka på något mer konkret som band samman denna skolbildning i vardande, så var det framför allt en fascination inför och ett användande av den formella logiska analysen, som den utvecklats av bland andra Frege och Russell. Det är också denna moderna logiks framväxt och rötter i ett antikt och rationalistiskt axiomatiskt vetenskapsideal som von Wright tecknar på ett överskäldigt sätt i sin bok. Men även om den i många avseenden esoteriska formella analysen och den matematiska logiken var viktig för den analytiska filosofins självuppfattning, så uttömmar den inte på något sätt dess filosofiska identitet, eller förklarar dess dominans.

Den analytiska filosofins snabbt växande inflytande har naturligtvis delvis att göra med personkonstellationer och akademiska makthierarkier, som vid en närmare granskning uppvisar ett mångskiftande filosofiskt innehåll. Att detta *ethos* i sig rymde många distinktioner, och även djupa inbördes oenigheter stod klart redan under dess glansdagar, på 1950- och början av 1960-talet. Men på något sätt har det ändå bestått fram till dagens situation, som nu ofta beskrivs inte i termer av fyra strömningar, utan av två, där den "analytiska" står emot vad som sedan några decennier rubriceras som den "kontinentala" filosofin. Den senare är en beteckning som ännu inte användes när von Wright skrev sin bok. Den har sina rötter i England, som en vag samlingsbeteckning på den filosofi som bedrivs på kontinenten, men den etablerades i USA först på sjuttioalet som en samlingsbeteckning på existentiell, fenomenologisk och hermeneutisk filosofi.

Varuti denna distinktion exakt består är omöjligt att kortfattat eller ens slutgiltigt precisera då den förgrenar sig i så många dimensioner. En aspekt kan dock sägas ha att göra med inställningen till det historiska inom filosofin själv. Medan den "kontinentala" filosofin ofta betonat ett levande historiemedvetande och ett historiskt arbetssätt inom filosofin, så har den "analytiska" filosofin ofta framställt sig själv som sak- och problemorienterad, på ett sätt som skulle göra filosofihistorien till en underordnad gren av det filosofiska arbetet. Och kanske är det just denna modernistiskt-utopiska hållning, med dess lite nedlåtande inställning till det historiska, som under de senaste två decennierna på ett omvänt sätt bidragit till att inspirera ett idéhistoriskt intresse för denna filosofi själv. Det är en historisering som hur som helst inneburit en stegvis relativisering av dess under en tid hegemoniska anspråk på att definiera den filosofiska agendan.

En pionjär på detta område var den svenske professorn i idéhistoria i Lund, Svante Nordin, som sedan början av åttiotalet i en serie studier utforskat den moderna svenska filosofin, framför allt i boken *Från Hägerström till Hedenius* (1983). Hans arbete har följts av flera andra, däribland lundasociologen Carl-Göran Heidegren som häromåret publicerade en omfattande studie om *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi 1860–1915*. Detta historiska intresse för den egna filosofiska utvecklingen under nittonhundratalet har varit särskilt starkt i Sverige, men också i Finland har flera forskare kommit att ägna sig åt denna period. För några år sedan organiserades en forskarkurs i Helsingfors om den nordiska filosofins internationella förankring, koordinerat av Helsingforsfilosofen Johan Strang som samlade flera forskare på detta område. Ur detta sammanhang växte materialet till den bok som han nu givit ut tillsammans med historikern Stefan Nygård, *Mellan idealism och analytisk filosofi. Den moderna filosofin i Finland och Sverige 1880–1950*. I tio bidrag från finska och svenska forskare och från den franske Norden-specialisten Jean-François Battail belyses här olika aspekter av den filosofiska idéutvecklingen i Norden, med tonvikt på komparativa analyser av situationen i Sverige och Finland.

Det har blivit en mycket läsvärd volym, som genom en mångfald perspektiv framkallar en komplex intellektuell geografi. Flera av kapitlen är uppbyggda som en genomgång av hur centrala utomnordiska filosofer och strömningar tagits emot i de två länderna. Det gäller receptionen av Nietzsche, Bergson, Wittgenstein, fenomenologin, pragmatismen och Wienkretsen. Andra har ett mer övergripande perspektiv och försöker fånga hur den nya filosofiska anda som så småningom blir dominerande växer fram och får fäste.

Just det komparativa perspektivet är en särskild styrka i detta sammanhang, då Sveriges och Finlands filosofiska nittonhundratals är så nära sammanflätade. Genom sin långa gemensamma historia, och genom svenskans starka ställning i Finland, inte minst inom den humanistiska forskningen, har Sverige och Finland på det filosofiska området många fler beröringspunkter än med någon av de andra grannländerna. Samröret konkretiseras framför allt i den som framträder som bokens huvudperson, Eino Kaila, professor i filosofi vid Helsingfors universitet 1930–1948. Kaila var inte bara den förste att introducera den logiska empirismen i Norden; han var också en internationellt välförankrad forskare, liksom en intellektuellt mångsidig filosofisk författare som bidrog till att utveckla finskan som filosofiskt språk. Han kom också att bli en central aktör i den svenska filosofin genom nära kontakter och en serie avgörande sakkunnighetsuppdrag, framför allt vid tillsättningen av Marc-Wogau och Hedenius i Uppsala. Det är en roll som ärvdes av hans främsta elev, von Wright, som också han genom sitt svenskspråkiga filosofiska författarskap präglade den svenska filosofin i nästan lika hög grad som den finska.

Finlands unika historiska öde inom den nordiska gemenskapen gör samtidigt att ett komparativt perspektiv får ett särskilt intresse. Likartade intellektuella förutsättningar och impulser utifrån förvaltas på ett i vissa avseenden

mycket olikartat sätt, betingat av Finlands mer utsatta politiska läge. Det gäller inte minst filosofernas politiska roll, där den nya filosofin i Sverige i många fall rörde sig mot socialdemokratien, medan den i Finland snarare var liberalkonservativ, i vissa fall gränsande till högerrevolutionär. En återkommande tes i boken är att den svenska filosofin, framför allt i Uppsala och Lund, som är de betydande lärosätena under denna period, under nittonhundratalet uppvisat mer provinsiala drag, medan den finländska filosofin i Helsingfors och Åbo sökt sig utåt, och i högre grad anammat internationella strömningar, i en mer kosmopolitisk anda.

Hur skall man då förstå den genomgripande intellektuella förvandlingen från artonhundratalets akademiska idealism till den analytiska filosofin? Carl-Göran Heidegren tar sig an bokens huvudfråga genom att i webersk anda försöka fixera några ”idealtyper”, för att på så vis få grepp om den nya ”positiva anda”, som stegvis utmanövrerar den ”idealistiska systemfilosofin”. Där den senare såg filosofin som ett aprioriskt systematiskt begreppsbygge höjt över vetenskapen, så innebar den positiva andan att filosofin i stället lierade sig med vetenskapen och sökte en empirisk grund för att lösa begränsade problem. En sådan anda finner man hos Comte och Mill, liksom hos tyska filosofer som Lange och Wundt. I Norden får den sin tydligaste företrädare hos Harald Høffding i Danmark och Edvard Westermarck i Finland. Men för att förklara vad som sker inom universitetsfilosofin i Norden i stort räcker den inte långt. Som Heidegren själv visar fick den aldrig något riktigt fotfäste i vare sig Lund eller Uppsala, där uppgörelsen med den äldre idealismen snarare hade en renodlat rationalistisk, begreppsanalytisk karaktär.

Som ett övergripande diagnostiskt verktyg kan ”den positiva andan” snarare användas för att visa hur missnöjet med en förstelnad och alltmer verklighetsfrämmande idealism under denna tid väcker frågan om vad som egentligen är det givna, det positiva, det mest grundläggande. Och här ges det många, och ytterst skiftande svar, såväl på vad det är, som med vilka intellektuella medel det skall nås. Samtidigt som filosofin i sin moderna gestalt kanske ger upp den äldre föreställningen om den abstrakta tanken som en väg till det absoluta, så fasthåller den i nya gestalter likväl ambitionen och drivkraften att nå det fundamentala, det mest grundläggande. Och kanske är det just detta som ger filosofin dess aldrig stillnande, oroade och sökande karaktär, att den bär detta imperativ inom sig, att nå till botten av saker och ting, vare sig det tar sig uttryck i bergsonsk intuition av det rena nufflödet, Nietzsches vilja till makt, eller en systematisk rekonstruktion av världens och erfarenhetens logiska struktur.

Boken har inte ambitionen att ge en heltäckande karta över den filosofiska geografien och dess förändringar under den aktuella perioden. Texternas utformning och fokus betingas delvis av de inbjudna forskarnas intressen och kompetens. Därför kan det förefalla missriktat att påpeka vad som fattas. Men det kan ändå vara värdefullt att fundera över några av de spår som inte följs upp här, och som skulle kunna bidra till att göra bilden mer heltäck-

ande. Jag tänker då framför allt på två idéströmningar som här inte får den belysning som de förtjänar. Den ena är den inledningsvis nämnda formella logiken. Ingen text i antologin har som uppgift att se hur denna moderna logik tas emot och utvecklas inom den nordiska filosofin. Ändå är den av oerhört stor – inte minst symbolisk – betydelse, för att befästa bilden av en ny, tekniskt mer välutrustad och framstegsinriktad filosofi. De yngre forskare som på 1930- och 1940-talet tillägnade sig dess redskap, kunde skapa en helt ny typ av filosofisk prosa, genomsprängd av matematiska formler och symboler, som applicerades på gamla problem, såväl kunskapsteoretiska som moralfilosofiska, och därmed åtminstone ge skenet av att den äldre filosofins problem nu stod inför nya lösningar. När man tränades som filosof vid de akademiska lärosätena på 1980-talet betraktades förmågan till formalisering och utförandet av predikatlogisk kalkyl fortfarande som en central färdighet för en blivande filosof. Nu har denna formaliseringsvurm klingat av, och den matematiska logiken är i dag en disciplin för sig, med allt svagare kopplingar till filosofin, men under en lång och avgörande period var det inte så.

En annan litet förbisedd sida av inte bara den nordiska utan hela den europeiska filosofiska geografin under den aktuella perioden, är betydelsen av det som lite svepande brukar beskrivas som "nykantianism". När man beskriver konfliktlinjen under början av 1900-talet, som det här görs i flera bidrag, som en spänning mellan idealistisk systemfilosofi och positivism, och försöker visa hur den positiva andan triumferar, stöter man på problemet att så många filosofer egentligen inte passar in på standardtypen av en positivist, med dess i grund och botten anti-filosofiska hållning. Men om man i stället ser att det var olika former av kantianism som filosofin i det läget försökte återerövra, så blir landskapet med en gång så mycket tydligare. Då tittar man inte bara på de uppenbara företrädarna för nykantianismen, som Windelband, Natorp och Rickert, utan man ser ett större landskap i vilket exempelvis Frege och Husserl båda företräder varianter av nykantianism, vilket är ett idéhistoriskt okontroversiellt påstående. Och de som i efterhand skall framstå som helt oförenliga storheter, som Heidegger och Carnap, kan då också bli synliga som grenar på ett och samma träd, om man försöker se hur man förvaltar det *problem* om erfarenhetens grund och transcendentala betingelser som Kant överlämnar till filosofin.

Samtliga bidrag i boken ger som sagt var för sig viktiga inblickar i den nordiska filosofins förvandlingar och konfliktlinjer, på ett sätt som ingen recension kan göra rättvisa, inte minst när det gäller att belysa förbisedda gestalter ur det förflutna. Om något bidrag särskilt skall lyftas fram så är det kanske redaktören Johan Strangs text om 'Arvet efter Kaila och Hägerström', som just handlar om hur den analytiska filosofin konsolideras som filosofisk identitet och hållning. Genom att lägga ett konstruktivistiskt perspektiv på hela skeendet kan han visa hur själva föreställningen om en analytisk tradition skapas av arvtagarna, som därmed också lägger sin egen mer mångtydiga förhistoria tillrätta.

Liksom den kritiska bibelforskningen en gång ledde till underminerandet av trons postulat, så innebär en sådan forskning alltid och ofrånkomligt ett ifrågasättande av de giltighetsanspråk som en viss tradition åtnjutit. Men det handlar inte bara om att genom historisering relativisera det förflutnas bedrifter, utan också om att öppna upp samtiden, att göra den läsbar på nytt, och därmed också frigöra den för en framtid. När den idéhistoriska forskningen är som bäst så tjänar den därför också ett filosofiskt syfte i nuet.

Hans Ruin

Stormakterna och Sverige/Norge 1905–1907

Sven G. Holtmark, Rolf Hobson & Tom Kristiansen (red.), *Stormaktene, Sverige og Norge 1905–1907: Fra konsulatsak til integritetstraktat*, 208 s., ill., Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2006.

Hundraårsminnet av upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge år 1905 uppmärksammades flitigt, inte minst i Norge, med en rad historiska projekt och ett otal publikationer. De tyngst vägande bland dessa är den svenske historieprofessorn Bo Stråths översiktsarbete om unionen 1814–1905 och och hans norske kollega Francis Sejersteds bok om Sverige och Norge under 1900-talet. Det arbete som presenteras här utkommer något *post festum* och är av naturliga skäl mera anspråkslöst till formatet (169 s. samt 38 sidor illustrationer). Stormakternas hållning under unionskrisen och deras politik i förhållande till det nyss självständigblivna Norge är sedan tidigare relativt väl undersökta.

Arbetet är redigerat av tre meriterade kännare av norsk utrikes- och försvarspolitik, alla verksamma vid det norska institutet för försvarsstudier. En av dem, Rolf Hobson, har skrivit en artikel om Frankrike och unionsupplösningen, medan de fyra övriga medarbetarna är icke-norska forskare.

Unionskrisen satte för första gången sedan Krimkrigets dagar Skandinavien på stormakternas agenda. Det faktum att unionen upplöstes på fredlig väg utan någon blodstgutjelse har under de senaste decennierna ägnats uppmärksamhet i jämförande studier av statsupplösningar. Det har ibland påståtts att det förelåg risk för krigshandlingar, och från norsk sida har det hävdats att den norska försvarsberedskapen var viktig för utgången. Denna inställning avspeglas kanske i den omständigheten att boken sponsorerats av projektet Forsvarets 1905-markering: "Fred gjennom styrke". I sin uppsats om Sveriges anpassning till rollen som småstat hävdar den svenske forskaren Gunnar Åselius att föreställningen att det fanns en krigsrisk helt enkelt är en myt. Drivkraften bakom de svenska rustningarna var fruktan för Ryssland, inte målsättningen att tygla norrmännen. "Det var inte heller unionens upplösning i sig som Sverige motsatte sig, utan sättet på vilket unionsupplösningen genomförts."

Det faktum att alla stormakter intog en avhållsam attityd och framför allt önskade en snabb och fredlig lösning på konflikten bidrog utan tvekan till den fredliga utgången, men var inte avgörande. Unionskrisen tillspetsades samtidigt som stormakterna var engagerade i storpolitiska kriser. Våren 1905 var Frankrike och Tyskland indragna i en strid om Marockos framtida status. Rysk-japanska kriget gick in i sin dramatiska slutfas. Kort innan det norska stortinget fattade sitt avgörande 7-junibeslut oskadliggjordes den ryska Östersjöflottan i sjöslaget vid Tsushima.

Av stormakterna var det Storbritannien som kan sägas ha spelat den viktigaste rollen. Patrick Salmon tillbakavisar i sitt bidrag föreställningen att brittisk press på Sverige gjorde det möjligt för Norge att gå sin egen väg. I stället betonar han starkt den brittiska diplomatins opartiskhet och uppmaningarna till bägge parter att visa medgörlighet och kompromissvilja. Den brittiske monarken kung Edwards ingripanden för att placera sin svärson Carl på Norges tron var snarast en källa till huvudbry för utrikesministern Lansdowne.

Unionsupplösningen aktualiserade frågan om giltigheten i den s.k. novembertraktaten från 1855. Traktaten innebar att Storbritannien och Frankrike garanterade Sverige-Norges integritet mot rysk expansion. Den brittiska regeringen, som ville bevara *status quo* i Skandinavien såg gärna att den ersattes av en traktat där också Ryssland och Tyskland var med som garant. Ett avskaffande av novembertraktaten, som ju egentligen var riktad mot Ryssland, var också en primär målsättning för den ryska regeringen.

I sitt bidrag under rubriken "Russland og framveksten av det uavhengige Norge" framhäver den ryske forskaren Sjulov hur Ryssland erkände det nya Norge uttryckligen i "hela dess territoriella utsträckning". Han har verkligen letat upp all upptänklig empiri om de ryska bedömningarna, något som resulterat i en redovisning av stort och smått utan större systematik och problematisering. Bland annat anser han sig kunna lägga märke till en brist på koordination och samsyn mellan olika ryska maktorgan, till exempel militären och utrikesledningen.

Från tysk sida åtnjöt Sverige under tidigare skeden av unionskrisen en viss sympati som ett konservativt, monarkiskt bålverk mot ryska expansionssträvanden och norrmännens radikalism. Men, såsom Boris Barth visar i sitt bidrag, avhöll sig Tyskland när unionsupplösningen var ett faktum från att blanda sig i svensk-norska angelägenheter och önskade i likhet med de andra stormakterna att upplösningen kunde genomföras utan några som helst internationella komplikationer.

Såsom framgår av Rolf Hobsons bidrag var Frankrike vid tiden för unionsupplösningen upptaget av Marockokrisen och förhållandet till Tyskland och därför den stormakt som hade det "mest distanserte forhold" till händelseutvecklingen i Skandinavien. Helst hade Frankrike sett en fortsatt union eller ett starkt försvarsförbund mellan de skandinaviska staterna för att förhindra en tysk eller brittisk dominans.

Efter unionsupplösningen slogs Norges och Skandinavien plats i stormakternas intresse- och maktpolitik fast i den integritetstraktat som 1907 avlöste novembertraktaten. I integritetstraktaten förpliktigade sig stormakterna att respektera Norges territoriella integritet.

Den här boken innehåller föga som är nytt i ett redan rätt väl utforskat ämne. Men den utgör en god sammanfattning och kommentar till tidigare forskning. Redan de tre redaktörernas inledande kapitel ger stor behållning i sin föredömligt informativa och systematiska uppläggning.

Sune Jungar

Alkoholen och det finska samhället

Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö & Hanna Kuusi (toim.), *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla* [Alkoholens århundrade. Förändringar i de finländska alkoholförhållandena under 1900-talet], 437 s., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Det har forskats mycket i alkohol och drickande som problem, varvid syftet har varit att producera kunskap som beslutsfattare kunnat stöda sig på när de stiftat lagar och förordningar som reglerar alkoholbruket. Kontrollen av alkoholbruket handlar ändå inte bara om drickandet. Med hjälp av alkoholagstiftningen har man försökt reglera samhället och medborgarnas moral och beteende i enlighet med olika politiska och moraliska målsättningar. De olika aspekterna av drickandet och kontrollen av det, återspeglas på många sätt på olika livsområden från politik till statsekonomi, från arbetsliv till familj, könsroller, kontroll av stadsrummet o.s.v. Förändringar i alkoholförhållandena säger således något också om relationerna – och om förändringarna i relationerna – mellan myndigheter och medborgare, män och kvinnor, stad och landsbygd, och mellan olika samhällsklasser. Den social- och kulturhistoriska alkoholforskningen har i allt högre grad ökat medvetenheten om just dessa faktorer i anknytning till alkoholbruk och alkoholkontroll. Den av Matti Peltonen, Kaarina Kilpinen och Hanna Kuusi redigerade boken *Alkoholien vuosisata* är ett viktigt och mycket lyckat tillskott till detta forskningsfält.

Bokens artiklar är varierande till ämne, metoder och infallsvinklar. Förändringarna i alkoholförhållandena undersöks i förhållande till olika befolkningsgrupper, institutioner och betydelsefulla alkoholpolitiska händelser. Smyghandeln, nykterhetsrörelsens kris, upplysningsarbetet bland unga, ölreklamen och avregleringen av mellanölsförsäljningen hör till de ämnen som behandlas. Författarna har använt sig av verktyg hämtade från mikrohistoria, kvinnoforskning och diskursanalys, utöver mer traditionella historiska forskningsmetoder. Något enhetligt grepp på alkoholforskningen erbjuder boken alltså inte. Artiklarnas mångsidighet utgör bokens styrka, men också en utmaning

med tanke på helheten. Inledningen, skriven av Matti Peltonen, presenterar de stora utvecklingslinjerna vad finska alkoholförhållanden beträffar. Den följs av tio artiklar som är kronologiskt ordnade i tre delar. I den första delen behandlas förbudslagens inverkan på olika befolkningsgrupper, i den andra diskuteras drag i 1940- och 1950-talets alkoholpolitik, och i den tredje liberaliseringen av alkoholpolitiken och alkoholkulturen på 1960- och 1970-talet.

Det kronologiska upplägget fungerar förhållandevis väl, men det finns också vissa genomgående teman i boken som tydligare kunde ha lyfts fram. Av dessa är det viktigaste kvinnoperspektivet, som direkt behandlas i tre artiklar (Kaartinen, Soikkeli och Kuusi), och som berörs i många av de övriga artiklarna. Dessa bidrag är särskilt intressanta eftersom det trots ämnets betydelse finns mycket litet historisk forskning om kvinnors förhållande till alkohol. Boken lider också av andra smärre redaktionella problem. En del av artiklarna, av vilka den längsta omfattar 70 sidor, hade med lätthet kunnat komprimeras. Det är enligt min mening inte heller en lyckad lösning att samla vetenskaplig litteratur och källor under samma rubrik i källförteckningen, som man gör i många av artiklarna. Jag saknade också en presentation av författarna. Dessa små brister påverkar ändå inte bokens innehåll, som är mycket intressant. Artiklarnas nivå varierar men de är alla väl motiverade vad ämnesvalet beträffar, och väl dokumenterade.

De tre artiklarna i delen om förbudslagen behandlar lagens följd i Helsingfors respektive på ön Seitskär, och kvinnornas roll som motståndare till förbudslagen. Av artiklarna framgår hur problematisk tillämpningen av lagen var. Kirsi Rasinaho koncentrerar sig i sitt bidrag på Helsingfors, där problemen var påfallande. Genom en beskrivning av den illegala alkoholhandeln ger Rasinaho en bild av hur förbudslagen fungerade, eller snarare inte fungerade, i Helsingfors. En mycket omfattande transport av och detaljhandel med alkohol organiserades snabbt i Helsingfors efter att förbudslagen trätt i kraft. Det var lätt att få tag på alkohol i olika "sprithus" ("*pirtutalo*"), på restauranger och caféer. Antalet anhänganden på grund av fylleri blev snabbt mycket stort. Det här är i sig en fråga bl.a. USA och Ryssland välbekant trend i storstäder där förbudslag införts. Rasinaho ger emellertid även en fin beskrivning av det helsingforsiska gaturummets utveckling och av sociala gränslinjer sedda genom alkoholhandelns prisma. Klassgränser överskreds sällan på illegala försäljningsställen: de bättre restaurangerna serverade de högre socialklasserna, "sprithuset" och lönnkrogarna betjänade de lägre. "Herrskapet" kunde nog sköta sprituppköpen i någon "*tippakauppa*" i stadens utkanter, men avnjöt inköpen i sina hem eller på klubbarna i centrum. I amerikansk forskning har man betonat att förbudslagstiden inföll samtidigt som jazzrens frigörelse; konservativa anhängare av förbudslagen var chockerade över de cocktaildrickande och jazzdansande unga urbana kvinnorna. I Helsingfors var det enligt Rasinaho ändå mycket sällsynt att kvinnor köpte alkohol. Därremot var tidvis över hälften av spritmånglarna i Helsingfors kvinnor, och alkoholhandeln blev en viktig inkomstkälla för fattiga och arbetslösa kvinnor.

Ekonomiska incentiv var avgörande också när det gällde smuggelverksamheten bland ön Seitskärs invånare. I Petri Rytköläs artikel förflyttar vi oss långt bort från Helsingfors urbana miljö till öarna i Finska viken, men förbudslagens konsekvenser var minst lika betydande där som i huvudstaden. Rytkölä behandlar ämnet mikrohistoriskt genom att granska ett antal Seitskärsfamiljer, och han visar att de tydde sig till kriminell verksamhet främst p.g.a. att stängningen av gränsen mellan Finland och Ryssland hade gjort slut på kustfarten och fraktrafiken till S:t Petersburg som öborna tidigare försörjt sig på. Eftersom det var illa ställt med alternativa näringsfång betraktade öborna inte smuggling som något särskilt förkastligt.

Aija Kaartinen lyfter också för sin del fram kvinnornas roll, denna gång när det gäller upphävandet av förbudslagen. Hennes mycket intressanta artikel behandlar kvinnoadressen mot förbudslagen 1931 och diskussionen den gav upphov till. Adressen undertecknades av 120 000 kvinnor, och 65,3 % av de kvinnor som deltog i folkomröstningen motsatte sig förbudslagen. Det var en stor överraskning för samtiden att så många kvinnor var mot förbudslagen. Vilka var orsakerna? Kaartinen tolkar förbudslagsdiskussionen genom de starka kontraster den spelade på. Man försökte marginalisera initiativtagarna till adressen bl.a. genom att stämpla dem som klassfiender eller som representanter för en från folket fjärrad urban elit.

Kaartinen belyser också det extremt könsfixerade tänkandet kring alkohol. Bilden av kvinnorna som samhällsmoralens väktare var stark. De ”anständiga” kvinnorna förmodades alltså mer eller mindre automatiskt stöda förbudslagen, och kritiken mot de kvinnor som avvek från normen och motsatte sig förbudslagen var påfallande brutal. Organisatörerna bakom adressen försvarade sig å sin sida med moraliska argument, och hävdade att just förbudslagen försvagat folkets moral. Enligt Kaartinen tydde sig kvinnorna till självständig och direkt aktion eftersom de inte kunde påverka förbudslagsaken genom de av män kontrollerade partierna. Analysen är i sig välunderbyggd, men det är möjligt att kvinnoaktivisterna också influerades av utländska förebilder. Man slås av likheten med t.ex. den i USA verksamma, år 1929 grundade organisationen Women's Organization for National Prohibition Reform, som motsatte sig förbudslagen. Organisationen var ett försök från välbärgade stadskvinnors sida att nå ut till medel- och arbetarklasskvinnor och förena dem över partigränserna i en koalition mot förbudslagen. Också i USA slog detta sönder bilden av kvinnorna som självskrivna förespråkare för förbudslagen, och det bidrog till att bryta udden av förbudsförespråkarnas moraliska argument. Också de amerikanska kvinnorna lyckades på ett strålande sätt: deras organisation blev med över en miljon medlemmar snabbt den största organisationen i som motsatte sig förbudslagen, och den anses ha spelat en avgörande roll vid förbudslagens upphävande.

I den andra delen av boken förflyttar vi oss till efterkrigstiden. Om allt drickande under förbudslagstiden hade varit förbjudet försökte man nu i

stället påverka särskilt alkoholvanorna. I artiklarna behandlas förändringen i kontrollsystemet primärt på institutionell och ideologisk nivå.

Hannu Kahlos visar hur man genom ett kundkontrollsystem enligt svensk modell (1943–1957) strävade till att minska på ”avvikande” alkoholbruk, alltså superi. Om övervakarna konstaterade att alkoholen användes ”rätt” begränsades inköpsrätten inte. Genom kundkontroll försökte man förhindra alkoholförsäljning till dem som ansågs få problem om de drack alkohol. Även om kontrollen genom kundkontrollsystemet utsträcktes till individerna, var det i praktiken huvudsakligen de lägre klassernas drickande som kontrollerades. Bland annat ansågs en hög yrkesställning vara en dryckeskapsförebyggande faktor, medan arbetarklassens dryckesvanor fördömdes. Enligt Kahlos fungerade kundkontrollen t.ex. i Helsingfors främst när det gällde från landsbygden inflyttade, fattiga, medelålders och i dåliga bostadsförhållanden levande män. Man konstaterade att kundkontrollen i praktiken fungerade dåligt, men tack vare den började man ändå undersöka det finländska alkoholbruket systematiskt.

Eerik Tarnaala diskuterar kundkontrollsystemets avveckling i ljuset av förändrade uppfattningar om alkoholism. Under förbudslagstiden såg man själva alkoholen som orsaken till alkoholism, men under 1950-talet ersattes den uppfattningen så småningom av tanken att orsaken var den supandes sjukliga inställning till alkohol. Tyngdpunkten i kundkontrollsystemet låg ändå fortfarande vid att begränsa tillgången på alkohol. Så småningom började alkoholismen dock skiljas ut från ”missbruk” och osunda dryckesvanor och ses som en sjukdom, främst tack vare inflytandet från AA-rörelsen som spritt sig till Finland från USA. Enligt Tarnaala var det just definitionen av alkoholism som en sjukdom, snarare än bara en osund dryckesvana, som utgjorde förutsättningen för kundkontrollsystemets avveckling och liberaliseringen av alkoholpolitiken.

Riitta Matilainen beskriver i sin artikel den socialdemokratiska nykterhetsrörelsens ungdomsverksamhet från 1930-talet till 1970-talet. Matilainen analyserar bl.a. vilken bild av alkohol man förmedlade åt de unga. Det mest givande i artikeln är dock de texter om alkoholism skrivna av barnen själva. Barnen upprepade naturligtvis saker de blivit lärda att säga, men bl.a. könsrollerna – t.ex. det stränga fördömandet av kvinnors drickande och trycket på män att dricka för att bevisa sin manlighet – hade uppenbart anammats mycket tidigt. Trots aktivt nykterhetsarbete tycks de flesta ha glömt vad de som barn lärt sig om nykterhetstanken när de nådde vuxen ålder, eftersom alkoholkonsumtionen steg kraftigt efter att barnen i de stora årskullarna blivit vuxna i slutet av 1960-talet.

Enligt Jukka Ahonen började nykterhetsrörelsen också framstå som otidsenlig då den fastnade i förbudslagstidens svartvita tänkande, som inte längre motsvarade den stora allmänhetens uppfattningar om alkohol. Nykterhetsrörelsen förhöll sig också fientligt till Alkos verksamhet och avstod från möjligheten att påverka bolagets verksamhet inifrån. Alkos linje, skapad av Pekka

Kuusi, gick ut på att betona måttligt drickande. Den möjliggjorde effektiv affärsekonomisk verksamhet och appellerade till den breda publiken bättre än förbudsideologin. Alko som institution så att säga lade beslag på nykterhetsrörelsens åtagande.

I bokens tredje del behandlas 1960- och 1970-talet, då alkoholförhållandena blev friare. Förändringen i alkoholbruket hörde intimt samman med den våldsamma moderniseringsprocessen som det finländska samhället genomgick. Särskilt kvinnornas alkoholkonsumtion ökade märkbart kring decennieskiftet 1970. Denna utveckling behandlas i Mari Soikkelis och Hanna Kuusis utmärkta artiklar. Soikkeli analyserar bilden av kvinnor i öreklamen på 1960-talet. Ännu i början av 1960-talet var kvinnors möjligheter att använda alkohol på ett socialt acceptabelt sätt påtagligt kringskurna, och detta försökte reklamen ändra på. Enligt Soikkeli fungerade kvinnorna i öreklamen främst som objekt för den manliga blicken, men en del reklam riktade sig också direkt till kvinnor. Bryggeribranschen sökte redan på 1960-talet ivrigt nya marknader, och deltog genom sin reklam aktivt i "normaliseringen" av kvinnors alkoholkonsumtion.

Vid sidan av reklamen bidrog också utrikes semesterresor till att man vände sig vid kvinnors alkoholbruk. Hanna Kuusis artikel om kvinnliga resenärers alkoholerfarenheter på 1960- och 1970-talet hör till de bästa i boken. Kuusis källmaterial utgörs av materialet från en insamlingstävling om semesterresor som Museiverket anordnade 1981. Kuusi tolkar sitt material innovativt. Enligt henne kan man se både semesterresan och ruset som en "transgressiv övergång till ett liminaltillstånd", d.v.s. som en övergång till en "annan verklighet". Semesterresan erbjöd särskilt kvinnor en möjlighet att lösgöra sig från de roller som gällde i hemlandet. Även om en del av främst de äldre kvinnorna fortfarande i huvudsak strävade till att kontrollera andras drickande, var vindrickande i "frihetens rike" mer acceptabelt än hemma. Semesterresans andra verklighet befriade från invanda moralföreställningar och vände kvinnor vid alkoholbruk. Förändringen motsvarade också Alkos strävan att "internationalisera" de finska dryckesvanorna enligt modell från medelhavsländerna.

Matti Peltonens artikel om avregleringen av mellanölsförsäljningen avslutar boken och visar hur de utvecklingslinjer som beskrivits i de tidigare artiklarna till slut ledde till en betydande liberalisering av alkoholförhållandena. Peltonen beskriver hur mjölkens ställning i den finska dieten har försvagats, möjligen p.g.a. ölets frammarsch, som i sin tur sammanhänger med två "befrielser", nämligen att mellanölet kom till matbutikerna år 1969 och den s.k. befrielsen av terrasserna vid decennieskiftet 1989–1990. Peltonen fokuserar på den förra, och visar att ekonomiska överväganden spelade en viktig roll för avregleringen av mellanölet, vid sidan av de förändringar i alkoholkulturen som Mari Soikkeli och Hanna Kuusi beskriver; Alko och bryggeribranschen kom med snarlika utlåtanden i frågan. Det stod nu klart att Alko hade fått övertaget gentemot nykterhetsrörelsen, såsom Jukka Ahonen hävdar. Alkos direktör Pekka Kuusi presenterade i pressen sina många favoritviner, och

bryggeribranschen försäkrade att avregleringen av mellanölet skulle gå lugnt till. Det som oroade Kuusi var snarare den dåliga tillgången på alkohol än den ökande konsumtionen. Alko, som ansvarade för statens alkoholinkomster, och bryggeribranschen hade samma intresse: ökade inkomster. Avregleringen förändrade också märkbart de finska alkoholförhållandena. Alkoholhandeln på landsbygden befriades, alkoholbruket blev vardagligare och totalkonsumtionen steg kraftigt. Enligt Peltonen förvandlades det gamla brännvinslandet Finland till ett ”modernt ölsamhälle”.

Alkohol in vuosisata visar hur mångsidig den historiska alkoholforskningen i bästa fall kan vara. Författarna bidrar med ny kunskap om de finländska alkoholförhållandena ur många fräscha och uppfriskande perspektiv. Särskilt förändringen i alkoholkulturen bland kvinnor beskrivs utmärkt. Det är också glädjande att boken kronologiskt sträcker sig så nära nutiden. Trots att ämnesområdena ibland ligger långt ifrån varandra har redaktörerna lyckats mycket bra med att beskriva den stora förändringen i alkoholkultur och alkoholkontroll i 1900-talets Finland.

Jussi Wacklin

Storsint solidaritet eller realpolitiskt strategispel?

Mikael Byström, *En broder, gäst och parasit – Uppfattningar och föreställningar om utlännningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947*, 286 s., Stockholms universitet, Stockholm 2006.

Den svenska flyktingpolitik som fördes under andra världskrigets slutskede står under granskning i historikern Mikael Byströms doktorsavhandling *En broder, gäst och parasit – Uppfattningar och föreställningar om utlännningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947*. I samband med kriget mottog Sverige mer än 200 000 människor som tvingats till flykt på grund av politisk förföljelse eller humanitär misär. Så väl finländska krigsbarn, estlandssvenskar, norska och danska motståndsmän som koncentrationslägerfångar från kontinenten fann i vissa fall tillfällig och i andra fall varaktig frizon i Sverige. Genom att analysera ett källmaterial som består av riksdagstryck och pressurklipp fokuserar Byström således på en period i svensk historia då den mellankrigstida, restriktiva flyktingpolitiken genomgick en betydelsefull förändring och blev generösare. Hur generös den här flyktingpolitiken egentligen var är en fråga som allt mer kommit att prägla det akademiska forskningsfältet i Sverige, och Byström tillhör de samtida historiker som inte räds för att ifrågasätta den svenska solidaritetens gränser.

Byströms ambition är inte att utvärdera den flyktingpolitik som faktiskt fördes, utan att granska den offentliga debatten gällande det ansvar som Sverige ansåg sig ha gällande mottagning och bemötande av flyktingar. Genom att erbjuda läsaren en gedigen bakgrund och klargöra för den svenska debat-

tens förutsättningar, berör avhandlingen även den faktiska flyktingpolitiken och således rör sig studien nog även bortom den rent diskursiva nivån.

Grundhypotesen, som bekräftas genom källmaterialet, bygger på att den allmänna inställningen till flyktingmottagningen genomsyrades av den nordiska tanken. Byström hävdar nämligen att det i första hand var mot etniska skandinaver, främst norska och danska flyktingar, som Sverige ansåg sig ha ett flyktingpolitiskt ansvar. I samhällsdebatten framställdes dessa som brödrafolk med ett gemensamt kultur- och samhälls arv och en likartad moraluppfattning. Enligt Byström präglade den nordiska tanken såväl attityder och argument som de realpolitiska val man under kriget gjorde, vilket enligt skribenten förde med sig att flyktingarnas ideologiska bakgrund samt deras faktiska skyddsbehov och humanitära behov sattes i andra hand. De judiska flyktingarna från Danmark omfattades exempelvis inte alltid av den nordiska tankens skyddsmantel.

Den nordiska tankens prägel på flyktingdebatten utgör den röda tråden i avhandlingen, men Byström hävdar att en spårning av den här tankegångens historiska ursprung ligger utanför studiens ramar. Han väljer i stället att behandla den nordiska tanken som ett analysresultat och fokuserar i sin avhandling på tre aspekter av flyktingdebatten.

Med Byströms egna benämningar utgör dessa mottagaraspekten, bemötandenaspekten och beskrivningsnivån. De tre aspekterna ramar in studien, och bokens åtta kapitel är disponerade så att de följer den tredelade strukturen.

Inledningsvis, med mottagaraspekten i fokus, presenterar Byström förutsättningarna för flyktingmottagningen. Här behandlar han de teman som i riksdagstrycken och pressmaterialet dominerade de specifika grupper som mottogs. Efter det här fokuserar skribenten på bemötandenaspekten genom att belysa debatten om hur flyktingarna skulle inordnas – eller integreras ifall man tyr sig till dagens språkbruk – i det svenska samhället. Ett kapitel inom den här delen utgörs av frågan om hur flyktingarna skulle införas på den svenska arbetsmarknaden. Till sist går Byström över till en mer deskriptiv nivå där han granskar hur och i vilka sammanhang nyhetsjournalistiken skildrade aktörerna, det vill säga de flyktingar som befann sig i landet. Varje kapitel återföljs av en kort sammanfattning, och i slutet av avhandlingen följer en fördjupad diskussion om avhandlingens huvudsakliga argument.

Min uppfattning är att Byströms doktorsavhandling utgör ett beaktansvärt inlägg i den kritiska diskussion som ifrågasätter Sverige som ”det goda flyktinglandet”. I avhandlingen sätts självbilden om ett solidariskt och ansvarstagande land på prov, och de som bejakar myten om Sverige som generositetens och solidaritetens hemvist gällande flyktingmottagning får sig en tankeställare. Det som också ger studien tyngd är att perioden under granskning kan sägas utgöra grunden till dagens mångfaldssamhälle. Sålunda blir det intressant att reflektera över hur – om alls – den flyktingpolitiska samhällsdebatten förändrats under åren.

Byström själv hävdar att förändringarna är ringa: ”Det är med en viss förskräckelse jag tycker mig känna igen detta konstaterande när jag i 2000-ta-

lets början möter liknande skildringar av kriminella, stökiga med kulturella färgklickar i nästan varje artikel eller tv-inslag som handlar om invandrare. Har historien stått still?”

Avhandlingens koppling till och relevans för dagens medierepresentationer blir än konkretare i Byströms tillägg: ”Jag har emellertid identifierat ett sammanhang där flyktingen förekom som hade en positiv konnotation: kulturaktiviteter. I denna omgivning var svensken full av beundran för flyktingarnas ork och kreativitet.”

På den mer ytliga beskrivningsnivå som baserar sig på pressöversikten pekar Byström på många intressanta – vissa till och med smått lustiga – fynd; flyktingen framställs i debatten främst som man, inte kvinna, och då de amerikanska militärflygarna i landet umgicks med svenska kvinnor framställdes det som ”en oskyldig flirt”, medan de ”brottsliga ryssarna” benägna till sprit i sin tur exotiserades och sades utöva en mystisk lockelse på svenska kvinnor.

Gällande de djupare, drivande krafterna i debatten om flyktingmottagningen och flyktingbemötandet är det ett annat väldigt tänkvärt drag – vid sidan av den nordiska tanken – som avhandlingen flera gånger lyfter fram. Byström kallar detta drag för en pragmatisk drivkraft. Med termen syftar han på realpolitiska mål att genom en viss sorts politik bädda för framtida goda relationer (speciellt till de nordiska grannländerna). Vid sidan av artikuleringar som förespråkade humanitet, broderomsorg och hjälppvilja, fanns denna pragmatiska tanke inbäddad i debatten och sålunda var det inte bara idéer om Sverige som storsint och solidarisk, utan även realpolitiska strategier som präglade flyktingdebatten.

Sätter man Byströms avhandling i sin egentliga kontext, det samtida akademiska forskningsfältet för förintelse- och flyktingstudier kring andra världskriget, så kan man poängtera att flyktingmottagning, och speciellt den så kallade judefrågan, utgör ett stort och växande forskningsfält i Sverige. Flera omdiskuterade titlar har getts ut under de senaste årtiondena. Steven Kobliks *Om vi teg, skulle stenarna ropa*. *Sverige och judeproblemet 1933–1945* (1987) var egentligen den som öppnade upp hela fältet, även om den fått en del kritik därefter. Den andra boken som genererade debatten var Mattias Tydéns *Svensk antisemitism 1880–1930* (1986). Under de senaste åren har Svante Hanssons *Flykt och överlevnad. Flyktingsverksamhet i Mosaiska församlingen i Stockholm 1933–1950* (2004) bidragit till såväl akademisk som populär debatt. Ett verk som speciellt påverkat Byström är Hans Lindbergs *Svensk flyktingpolitik under internationella tryck 1936–41*. Tidsmässigt tar Byström vid där Lindberg slutar.

De kritiska kommentarer som jag här önskar framföra relaterar inte till avhandlingens roll inom forskningsfältet för förintelse- och flyktingstudier, utan riktas mer specifikt mot avhandlingens teoriram. Främst berör kritiken den komplexa dubbelroll som medierna har i med att de både blir påverkade av och påverkar faktiska politiska utstakningar, moraluppfattningar och fluktuerande attityder. En roll som Byström nog noterar, men som, i mitt tycke, inte på ett förtjänstfullt och genomsyrande vis präglar Byströms avhandling.

Byström medger själv att pressmaterialet har sina problem, men med ”problem” syftar han främst på pressmaterialets möjligen bristfällande representativitet. Min uppfattning är att pressmaterialet nog är tillräckligt täckande för att en allmän temperaturmätning av den offentliga debatten skall kunna utföras. Byström för tydligt fram sin medvetenhet om att gallringsprocesser som utförts på Utrikesdepartementets arkiv kan ha påverkat utfallet, och materialet är trots gallringen särdeles omfattande; de genomlästa tidningsartiklarna på Riksarkivet i Stockholm består av fem stycken mappar som innehåller cirka 400 pressklipp var.

Ifall tidningsmaterialet upplevs som problematiskt, är det nog, i min tolkning, främst för att det i Byströms analyser behandlas på ett ambivalent sätt, vilket reflekterar min kritik om en något otillfredsställande redogörelse över medieframställningars betydelse för samhällsfenomen- och händelser. Stundom använder Byström information från nyhetsartiklar som evidens för den politik som verkligen förts genom att han presenterar information från artiklarna som ”historiskt fakta”. Och stundom används artiklarna som bevis för att medieframställningen inte helt överensstämmer med ”verkligheten”. Det sistnämnda behandlings sättet präglar främst beskrivningsnivån och den diskussion som relaterar till medieframställningen av kriminalitetsbenägna flyktingar.

Man kan i relation till detta framföra att det inte heller är särdeles elegant av skribenten att hävda att han upplever mediernas etnicitetskonstruerande funktion som problematisk med tanke på avhandlingens slutsatser då han, enligt egen utsago, tyr sig till det socialkonstruktivistiska synsättet, som här representeras av Berger och Luckmans (1966) och den kritiska diskursanalytikern Norman Fairclough. Dessa teorier bygger i allra högsta grad på den verklighetskonstruerande delfunktion som språket över lag, och medietexter mer specifikt, besitter.

En större och mer betydelsefull fråga som förblir obesvarad i Byströms avhandling berör vad den här offentligheten som behandlas egentligen är och vilka aktörer som tillgavs tillträde att artikulera sig inom den. Trots att Byström i avhandlingens inledningen hävdar att han i sig inte är intresserad av vilka aktörer som kommer till tals, så är det aningen frapperande att skribenten genomgående pratar om offentlighet, offentligt debatt och offentligt samtal utan en gång definiera vad han med detta avser. Möjligen tar Byström för givet att läsaren skall utgå från att det är källmaterialet, riksdagstrycken och pressmaterialet, som konstituerade det offentliga samtalet under tidperioden i fråga. Men då en del av riksdagstrycken enligt Byström själv (s. 34) varit hemligstämplade i 50 år kan man fråga sig hur offentliga de egentligen kan anses vara.

Min helhetsuppfattning, trots den tämligen hårda kritiken, är att *En broder, gäst och parasit – Uppfattningar och föreställningar om utlännningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947* genom sin granskning av ett gediget källmaterial bidrar med ny kunskap om de attityder och argument som präglade det svenska samhällsklimatet under andra världskrigets slutskede.

Camilla Haavisto

Ett personporträtt av K. A. Fagerholm

Heikki Koski, *Vastuun vuosia – Keskusteluja Fagerholmin kanssa* [Answarets år. Diskussioner med Fagerholm], 152 s., Edita, Helsinki 2007.

Socialdemokraten K. A. Fagerholm var finländsk riksdagsledamot åren 1930–1966. Före sin karriär som riksdagsman var Fagerholm aktivt med i den finländska fackföreningsrörelsen. I november 1937 utnämndes Fagerholm till socialminister. Denna post innehade Fagerholm nästan oavbrutet fram till november 1944. På grund av inre strider i det socialdemokratiska partiet valdes Fagerholm inte till den nybildade regeringen efter fortsättningskriget utan blev vald till riksdagens talman 1945. Under sin politiska karriär bildade Fagerholm tre regeringar (1948–1950, 1956–1957 och 1958–1959). Mest känd är Fagerholm kanske dock som det socialdemokratiska partiets presidentkandidat år 1956, då han förlorade mot Urho Kekkonen med två röster.

För att förstå varför Heikki Koski har skrivit en bok om sina diskussioner med Fagerholm *Vastuun vuosia – Keskusteluja Fagerholmin kanssa* måste man placera in boken i dess sammanhang. Fagerholm blev direktör för Alko år 1942 och var sedermera Alkos generaldirektör 1952–1968. Koski själv valdes till Alkos distributionsdirektör år 1975 och var Alkos generaldirektör 1982–1994. Efter att Fagerholm hade lämnat generaldirektörsposten fick han behålla sitt arbetsrum på Alkos huvudkontor, och därmed blev Fagerholm och Koski nära bekanta med varandra.

Fastän Fagerholm har varit en central person i finsk politik finns det väldigt litet forskningslitteratur om honom. Forskningen har uppmärksammat Fagerholms agerande i vissa viktiga vändpunkter i finsk historia, men någon vetenskaplig biografi över Fagerholm existerar inte. De få sammanfattande litterära verk om Fagerholm är de socialdemokratiska partikamraterna R. H. Oittinens bidrag till boken *K. A. Fagerholm. Mannen och verket* (1961) samt Lasse Lehtinens bok från år 1981. Själv publicerade Fagerholm sina memoarer 1977. Förutom detta finns det några artiklar om Fagerholm skrivna av Ralf Friberg (1988, 2002), Henrik Meinander (2002), Hannu Soikkanen (2002) och Mikko Majander (2003).

Med sin bok vill Heikki Koski fortsätta på detta tema genom att belysa Fagerholms person. I sitt förord anger Koski som sitt syfte att lindra bristen på litteratur som berör Fagerholm. Boken är inte avsedd som en vetenskaplig studie. I stället är Koskis metod att utnyttja sina egna anteckningar av de privata diskussioner han och Fagerholm förde i Alkos huvudkontor under 1970- och 1980-talet. Koski använder även insamlat intervjumaterial om Fagerholm som uppstått i samband med ett av Alko finansierat projekt som letts av Risto Reuna. Som bakgrundsmaterial för sin bok har Koski använt publicerade dagböcker och memoarer samt historieforskningens resultat. Litteraturförteckningen avslöjar dock att vissa av de ovannämnda artiklarna om Fagerholm inte har uppmärksamrats. Alldeles klart är det inte hur man skall

klassificera Koskis bok, men på basen av förordet kunde man uppfatta boken som en källa som kunde beaktas i forskningen om Fagerholm.

Koskis bok om Fagerholm täcker perioden från 1930 ända fram till år 1981 då Mauno Koivisto blev vald till Finlands president. Koski har valt att indela sin bok i sju korta kapitel, varav varje kapitel är tematiskt utbyggt, men han följer även en kronologisk ordning. Det sista kapitlet i boken skiljer sig från detta mönster och fungerar som ett sammanfattande kapitel som skall skildra hurdan person statsrådet Fagerholm egentligen var.

Det fyra första kapitel behandlar ur en allmän synvinkel Fagerholms politiska verksamhet under perioden 1930–1966. Först behandlar Koski Fagerholms politiska verksamhet under vinter- och fortsättningskriget. Här berör han flera förut välkända teman, bl.a. Fagerholms reaktion på Finlands deltagande i fortsättningskriget, hans motstånd mot att Finland skulle överlämna en grupp judiska flyktingar till Tyskland år 1942 och Fagerholms avsked från regeringen i november 1944. Därefter övergår Koski till att behandla perioden 1948–1949 som i finsk historieskrivning kallats ”farans år”. Koski ställer Fagerholm frågan om det i Finland fanns en risk för en kommunistisk statskupp och hur Fagerholm förhöll sig till begreppet ”farans år”. På Koskis fråga om Väinö Leskinens medverkan skulle ha förhindrat bildandet av Fagerholms första socialdemokratiska minoritetsregering svarade Fagerholm nekande. Någon längre diskussion mellan Koski och Fagerholm uppstod tydligen inte, emedan Koski därefter övergår till att spekulera om inte Fagerholms tolkning var alltför positiv. I det tredje kapitlet behandlar Koski Fagerholms politiska verksamhet mellan 1948–1966. I detta kapitel går Koski över till spekulationer, då han skriver att Finlands historia skulle se väldigt annorlunda ut ifall Fagerholm hade vunnit SDP:s ordförandeval 1957 och Fagerholms andra regering inte hade fallit samma år.

Ett gemensamt drag för de tre första kapitlen är att Koski främst använder Fagerholms memoarer som sitt primära källmaterial och inte diskussionerna med Fagerholm eller själva intervjumaterialet. Därmed är de behandlade ämnen desamma som Fagerholm själv skrivit om. Genom en jämförelse av Koskis bok och memoarerna märker man att då Fagerholm citeras är de längre citaten tagna ur memoarerna, medan de korta har uppstått i samband med Koskis och Fagerholms diskussioner. Därmed skiljer sig det fjärde kapitlet ”Tungosta Paasikiven-Kekkoson linjalla” [Trängsel på Paasikivi-Kekkonen-linjen] från de övriga tre i att Koski inte nu är lika bunden till de teman som lyfts upp i Fagerholms memoarer. I stället förvandlas Fagerholms roll alltmer till en kommentator av händelserna som skedde omkring honom under perioden 1962–1981. Förutom detta utvecklas kapitlet till en berättelse om Pekka Kuusi, Rafael Paasio och Mauno Koivisto ur Fagerholms perspektiv.

I de två följande kapitlen övergår Koski till att behandla främst 1970-talet då Fagerholm inte längre själv var aktiv i politiken. I kapitlet ”Punamullan puolestapuhujat” [Rödmyllans förespråkare] utgår Koski från Fagerholms uttalande att han alltid förespråkade ett samarbete mellan centerpartiet och

det socialdemokratiska partiet. Fagerholm, som var socialminister i den första finska rödmylleregeringen, behöll denna inställning fram till 1970-talet. Han motsatte sig år 1977 Kalevi Sorsas förslag att överväga bildandet av en socialdemokratisk minoritetsregering. Nu är det Koski och Kalevi Sorsa som står i centrum, inte Fagerholm.

Det som Koski bäst känner till träder fram i det sjätte kapitlet, vilket behandlar Fagerholm som generaldirektör för Alko. Koski har kommit till samma slutsats som Martti Häikiö i *Alkon historia* (2007) att Fagerholm skötte sin uppgift som Alkos generaldirektör på det riksomfattande politiska beslutfattandets nivå samt genom sina personliga kontaktnät. Enligt Koski var Fagerholm en praktisk generaldirektör som inte teoretiserade kring alkoholpolitiken. Fagerholms princip var att alla borde ha möjlighet att köpa alkohol. Samtidigt stödde han dock en relativt strikt prispolitik som skulle minska den totala alkoholkonsumtionen. Det sammanfattande kapitlet om Fagerholms personlighet återgår i sin tur till att förstärka den redan existerande bilden av honom. Användningen av intervjumaterial avslöjar inget nytt. Fastän man får läsa små roliga historier och nya anekdoter om Fagerholm innehåller kapitlet onödigt många upprepningar. Ett alternativt sätt skulle ha varit att fläta in denna information i de övriga kapitlen då man redan i dem får en bild av hurdan K. A. Fagerholm var som person.

Koskis bok är en lättläst sammanfattning om Fagerholm för en läsare som inte vet mycket om denne från förut. Boken är full av anekdoter med vars hjälp läsaren får en känsla av att Koski ibland lyckas mana fram Fagerholms egen röst, vilket Koski även anger som ett av sina syften. Boken lyckas inte ge svar på frågan vilken betydelse Fagerholm har haft för finsk politisk historia utan nöjer i stället sig med att upprepa det som Fagerholm eller någon annan redan skrivit. I en utvärdering av Koskis bok bör frågan utgå från vad Koski själv vill uppnå med boken. Koski hade en möjlighet att både bilda sig en uppfattning om Fagerholm och få ny information via de personliga diskussionerna. Boken bringar dock inte något nytt källmaterial om Fagerholm. På basen av Koskis bok får man uppfattningen att diskussionerna mellan honom och Fagerholm förblev väldigt ytliga. Fagerholm avslöjade inte heller några stora hemligheter för Koski. I denna bemärkelse blir boken en besvikelse för läsaren.

Man kan fråga sig om det att Fagerholm inte avslöjade några hemligheter för Koski sammanhängande med att Fagerholm ville bygga upp en viss bild av sig själv. I sina memoarer skrev han att "[...] det är så mycket man måste ta hänsyn till, man kan inte säga hela sanningen. Min hustrus förslag att skriva två böcker, en som trycks och en som arkiveras, orkar jag inte förverkliga".¹

Tydligen var Fagerholm inte år 1977 och kanske inte heller under de sju därpå följande åren redo att för Koski avslöja mera än han redan gjort i sina memoarer, fastän Koski var Fagerholms arbetskamrat och delade Fagerholms socialdemokratiska ideologi.

Mirja Österberg

¹ K.-A. Fagerholm, *Talmannens röst* (Borgå 1977), s. 310.

Historien i politiken

Erik Axelsson, *Historien i politiken. Historieanvändning i norsk och svensk EU-debatt 1990–1994*, Studia Historica Upsalensia 226, 358 s., ill., Uppsala universitet, Uppsala 2006.

Erik Axelssons doktorsavhandling *Historien i politiken. Historieanvändning i svensk och norsk EU-debatt 1990–1994* är en gedigen undersökning om den svenska och norska EU-debatten inför EU-folkomröstningarna år 1994. Axelsson har studerat debatterna ur en specifik synvinkel. Avhandlingen analyserar och jämför användningen av historien i argumenteringen om EU. Erik Axelsson frågar i vilken utsträckning man försökte legitimera aktuella politiska synpunkter på EU med hjälp av historien.

Axelssons avhandling är ett noggrant akademiskt verk och följer till sin struktur den traditionella modellen. Först presenteras det teoretiska och begreppsmässiga utgångspunkterna. Detta sker dock snabbt och till och med en aning ytligt. Axelsson ägnar sig inte åt den livliga debatt som pågår om uppkomsten och betydelsen av historiska begrepp utan definierar kort och koncist historiekulturen och den historiska berättelsen som sin referensram. Med det förstnämnda hänvisar man till alla de sätt som det förflutna kommer till uttryck i ett samhälle. Det andra inbegriper framställningen av historien i en berättande form som ytterligare kan presenteras i en identitetsbärande funktion. Det är just bruket av sådana identitetsbärande historiska berättelser som Axelsson studerar i den svenska och norska EU-debatten. På den metodologiska sidan anger Axelsson sin uppgift vara att rekonstruera historiska berättelser ur den historieproducerande diskurs som EU-debatten utgör. Avhandlingens utgångspunkt är tydlig och väl motiverad även om man nog i en doktorsavhandling gärna hade fått några flera nyckelfrågor preciserade i anslutning till arbetets teoretiska utgångspunkt. En av dem har med den identitetsbärande berättelsens roll i tid och rum att göra. Axelsson anger inga teoretiska medel med vilka man kunde bedöma den politiska effektiviteten av identitetsbärande historiska berättelser. Detta skulle ha varit till nytta för den empiriska analysen i och med att det hade möjliggjort en mera djupgående analys av varför vissa berättelser var politiskt mera effektiva än andra och varför några berättelser var klart mera effektiva i den norska debatten än i den svenska och tvärtom. Tyngdpunkten i Erik Axelssons avhandling ligger på den omfattande empiriska analysen som nog redan i sig är en värdefull jämförande undersökning om likheterna och skillnaderna mellan den svenska och norska EU-debatten.

Erik Axelsson studerar historieanvändningen i EU-debatten på basis av ett omfattande material som består av tidningsartiklar, tidskrifter, debattskrifter, tv-debatter, valaffischer samt inlägg i den parlamentariska debatten. Undersökningens tidsram sträcker sig från sommaren 1990 till hösten 1994. Materialet delas in i olika tematiska kategorier på grundval av inläggens centrala

innehåll. Rent kvantitativt sett tecknar det stora tidningsmaterialet relativt likadana bilder av den svenska och norska EU-debatten samt användningen av historien i dem. Historien används ungefär i var fjärde artikel och oftare av EU-medlemskapets förespråkare än av dess motståndare. Beträffande debatternas tematiska innehåll kommer Axelsson till den slutsatsen att svenskarna flitigast diskuterade medlemskapets ekonomiska aspekter samt Sveriges neutralitet och inflytande medan nordmännen koncentrerade sig mera på primärnäringarna fiske och jordbruk.

Efter att ha beskrivit debatterna på allmän nivå går Axelsson över till att skissera dem mera i detalj beträffande de temaområden där historien allra flitigast har använts. För Sveriges del var dessa områden fred och säkerhetspolitik och för Norges del suveränitet och demokrati. Utöver dessa belyser författaren debatten om tillväxt, välfärd och framsteg samt om det europeiska samarbetet i sig. Trots det omfattande materialet framskrider Axelssons framställning välstrukturerat och analytiskt.

Axelssons undersökning tecknar en intressant bild av de två nordiska grannländerna. Att Europas historia – och samarbete i den europeiska kontexten – användes flitigare i den svenska än i den norska debatten kan väl förklaras med temats större kontroversialitet i Norge efter det första försöket att ansluta sig till EG. Det är dock något förvånande att den nordiska historien inte var särskilt framträdande i vare sig norsk eller svensk EU-debatt. Man skulle ha trott att detta tema på nej-sidan skulle ha använts som ett alternativ för EU-medlemskapet just med utgångspunkt i de historiska erfarenheterna från det kalla kriget.

Det förefaller däremot mindre förvånansvärt att historieanvändningen var riklig när debatten handlade om suveränitet eller demokrati. Beträffande dessa teman förs blicken automatiskt tillbaka till historien både då det är fråga om positiva och negativa synpunkter på EU-medlemskapet. För Sveriges del var uttrycken som ”en av världens äldsta demokratier” och ”den fria självägande bonden” centrala i denna debatt. I den norska debatten erbjöd den historiska betydelsen av ’unionen’ ett kraftigt instrument mot EU genom att kasta en skugga över just suveränitet och demokrati.

Krig och fred är följande tema som Axelsson analyserar och där går det att finna vissa i den nordiska kontexten intressanta iakttagelser. I Sverige användes landets neutralitetspolitik oftare som ett argument mot EU-medlemskapet än för det. Men historieanvändningen var däremot mera allmän hos medlemskapets anhängare. Det verkar som om den svenska ja-sidan hade förberett sig för denna situation och försökte motverka neutralitetsargumentets slagkraft genom att komma med egna historiska berättelser där neutralitetspolitiken framstår som ett stöd för medlemskapet. I Norge fungerade säkerhetspolitiken oftare som ett argument för medlemskapet än emot det. En intressant parallell kan dras med Finland där det säkerhetspolitiska argumentets slagkraft till förmån för EU-medlemskapet förstärktes av att Finland inte är medlem av NATO.

Efter en noggrann genomgång av talrika temaområden är det givande för läsaren att också få en annorlunda synvinkel till Axelssons material. Det tionde kapitlet i avhandlingen handlar om historicanvändningen i EU-anhängarnas och EU-motståndarnas sätt att karaktärisera varandra. Axelsson visar hur EU-medlemskapets motståndare i båda länderna förknippades med tidigare former av nationalism och nationalistiska rörelser. I Norge var beskyllningarna mera extrema i och med att den norska nazismen under andra världskriget användes som en historisk referenspunkt. Det fanns likadana drag också hos de svenska och norska EU-motståndarnas kritik mot medlemskapets anhängare. Konstellationen gestaltades som en motsättning mellan eliten och det vanliga folket där medlemskapet framför allt skulle gynna eliten egna intressen. I Norge drogs en parallell till 1800-talets situation då bara en elit bestående av borgare, ämbetsmän och jordägare hade haft rösträtt.

I avhandlingens sista kapitel drar Erik Axelsson samman sin analys av historiebruket i den norska och svenska EU-debatten genom att jämföra de identitetsbärande berättelsernas innehåll beträffande tid och rum. Författaren konkluderar att varken den regionala eller den nordiska aspekten spelade en framträdande roll i denna debatt. Europa förekom både som hot och en historisk möjlighet och beträffande de nationella identiteterna beskrivs berättelsen om Norge som mera klar och entydig än motsvarande berättelse om Sverige. Axelssons resultat motsäger dock de påståenden enligt vilka den svenska progressiva självbilden skulle ha eroderat bort under 1980- och 1990-talen. Hans undersökning visar däremot på de nationella identiteternas styrka i den politiska debatten likväl som på Europaberättelsens identitetsbärande potential.

Historien i politiken är en värdefull undersökning vars betydelse sträcker sig långt utöver kunskapen om de två nordiska grannarnas EU-debatt på 1990-talet. Avhandlingen belyser på ett utmärkt sätt konstruktionen av politiska identiteter i Sverige och Norge. Det är mycket intressant för en läsare som inte är så väl insatt i dessa nationella debatter att uppmärksamma hur historien har använts och vilka historiska berättelser som ansetts vara de mest legitima. Läsaren presenteras en djupare och mera noggrann bild av dagens Sverige och Norge än vad mången annan akademisk avhandling på området kan erbjuda. Det jämförande perspektivet fungerar väl och gör läsoplevelsen mera intressant. Efter att ha läst Erik Axelssons bok undrar man hur en motsvarande undersökning av den finländska EU-debatten på 1990-talet skulle se ut.

Teija Tiilikainen

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 2006

Historiska föreningens verksamhet har under det nittioandra verksamhetsåret 2006 fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin nittioförsta årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten samt sju programtillfällen. Styrelsen har sammankommit sex gånger till ordinarie möten samt en gång för programplanering. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 10 och 100 personer med ett medeltal på 36 personer (drygt 33 personer föregående år). Föreningens möteslokal har varit Vetenskapernas hus i Kronohagen samt Forsthuset vid Unionsgatan.

Möten

Vårmötet hölls 30.3.

Höstmötet hölls 14.11.

Seminarier, föredrag och övriga program

- 19.2 Svenskspråkig programdag vid De VII Finska historiedagarna i Lahtis med temat *J. V. Snellman 200 år – tänkare, litteratör, statsman*. Föredragshållare var f.d. chefredaktören Anders Björnsson (Stockholm) med *J. V. Snellman som politisk filosof*, förlagsredaktören, fil.lic. Rainer Knapas (Helsingfors) med *J. V. Snellmans resor och intryck*, redaktören, fil.mag. Pia Forssell (Helsingfors) med *J. V. Snellman och andra svenska publicister*, direktören, docent Lars-Folke Landgrén (Helsingfors) med *J. V. Snellman som krigsrapportör under rysk-turkiska kriget 1877–78* samt fil.mag. Derek Fewster (Helsingfors) med *J. V. Snellmans uppfattning om den finska etniciteten* (100 personer).
- 30.3 Föredragsafton på Vetenskapernas hus, fil.mag. Staffan Sunabacka, *Evolutionens stora misstag – Yrjö Kokkos tankar om människan* (15 personer).
- 20.5 Vårexkursionen *Konst och förtryck – en resa i det moderna Tallinn*. Under exkursionen besöktes minnesmärket vid Maarjamägi, Russalkamonumentet, stadsdelen Kalamaja och KUMU – museet för estnisk konst (24 personer).
- 4.10 Programkväll i Konstmuseet i Tennispalatset, *Det heliga Athos – klostertliv och tusenåriga konstskatter*, med guidad tur av konstmuseichefen Berndt Arell (25 personer).
- 14.11 Föredragsafton på Forsthuset, fil.mag. Kari-Matti Piilahti, *För trygghetens skull – Om 1600- och 1700-talens sociala nätverk på landsbygden* (10 personer).

- 24.11 Programafton på Vetenskapernas hus. Filmförevisning och finlandspremiär av den estniska filmen *Malev*. Filmregissören Kaaren Kaer höll ett anförande före filmen, förfriskningar serverades och efter filmen läste föreningens ordförande Linda Kaljundis recension av filmen (41 personer).
- 7.12 Programafton och julsamkväm. En stadshistorisk rundvandring med ledning av professor Laura Kolbe under rubriken *Staden, staten, medborgaren och makten*. Föreningen besökte hotell Kämp och Stadshuset. Efteråt bjöd föreningen på julglögg och ryska piroger (24 personer).

Medlemmar

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång två hedersmedlemmar, 199 aktiva och 119 understödande medlemmar. Totalt 320 medlemmar (322 år 2005, 378 år 2004).

Intäkter

Årsavgiften för aktiv och understödande medlem var 30 euro. Den sänkta avgiften för studerande medlemmar var 20 euro. Frivilliga stödavgifter uppbars för sammanlagt 480 euro (300 euro 2005, 285 euro 2004).

För upprättandet av en medlems- och prenumerantdatabas under år 2006 har föreningen fått ett engångsunderstöd från Förbundet för vetenskapspubliserings i Finland (2 000 euro) och Sparbanksstiftelsen i Helsingfors (1 000 euro). Arbetet med databasen inleddes med Tietokannat.fi Oy under hösten.

Styrelsen

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil.dr Derek Fewster, vice ordförande fil.mag. Kim Björklund, ledamot och sekreterare (våren) fil.stud. Malin Bredbacka-Grahn, ledamot och ekonom fil.mag. Michaela Bränn, ledamot fil.lic. Walter Fortelius, ledamot fil.stud. Laura Mattsson, ledamot och sekreterare (hösten) fil.mag. Aapo Roselius.

Revisorer har varit dipl.ekon. CGR Anders Borgström, med en av Revisorernas Ab Ernst & Young utsedd personlig suppleant och fil.kand. Pertti Hakala, med fil.lic. Annette Forsén som suppleant.

Fonden till Gunnar Mickwitz minne

Ur fondens medel utdelas, i enlighet med dess stadgar, Gunnar Mickwitzpriset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Prisets storlek var 1 000 euro (föregående år 1 000 euro). Priskommittén för år 2006 hade följande sammansättning: professor Henrik Meinander, docent Lars-Folke Landgren, fil.mag. Elisabeth Stubb och fil.mag. Aapo Roselius.

Det femtonde Gunnar Mickwitzpriset tillföll fil.mag. Kasper Kepsu för hans avhandling *"Töllikes oväsande" – bondeoroligheterna i Nöteborgs län under 1680-talet*. Priset utdelades den 15 december av prorektor Thomas Wilhelmsson vid en ceremoni på Helsingfors universitet, i närvaro av med-

lemmar ur priskommittén och föreningens styrelse samt studiekamrater och släktingar till pristagaren (15 personer).

Historisk Tidskrift för Finland

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den nittioförsta årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 524 sidor (520 sidor år 2005). Uppsatserna i årgångens sista nummer fokuserade på nationell och språklig identifikation. Övriga uppsatser behandlade vetenskaps- och bokhistoria, föreningshistoria, kvinno-, idé- och socialhistoria. Innehållet fördelade sig på nio uppsatser, två översikter, två diskussionsinlägg och fyra rapporter från fältet. Under rubriken ”Granskningar” recenserades 38 arbeten. Av samtliga bidrag var 35 författade av män, 20 av kvinnor. Sammanlagt medverkade 42 forskare i årgången med ett eller flera bidrag. Aderton bidrag var översatta från finskan. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören docent Lars-Folke Landgrén samt redaktionssekreterarna fil.mag. Jani Marjanen och fil.dr Charlotta Wolff. Tidskriftens ekonom har varit fil.mag. Michaela Bränn.

Utgivningen av tidskriften har främst finansierats genom anslag av Vetenskapliga samfundens delegation, Svenska litteratursällskapet i Finland och Informationscentralen för Finlands litteratur (FILI)/Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska samt genom prenumrations- och medlemsavgifter.

Föreningens och tidskriftens webbplatser

Adresserna till föreningens och tidskriftens webbplatser är www.historiskaforeningen.fi och www.historisktidskrift.fi. Sidorna uppdateras kontinuerligt och föreningens möten och program annonseras även där.

Aapo Roselius

Medarbetare i detta nummer:

Maria Cavallin Aijmer, fil.dr, Göteborgs universitet; *Lars Ericson Wolke*, professor, Försvarshögskolan (Stockholm), docent, Åbo Akademi; *Camilla Haavisto*, pol.mag., Helsingfors universitet; *Sune Jungar*, professor emeritus, Åbo Akademi; *Petri Karonen*, professor, Jyväskylä universitet; *Laura Kolbe*, professor, Helsingfors universitet; *Marko Lamberg*, docent, Jyväskylä universitet; *Jani Marjanen*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Aapo Roselius*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Hans Ruin*, professor, Södertörns högskola; *Łukasz Sommer*, fil.dr, Warszawa universitet; *John Strömberg*, docent, Helsingfors universitet, forskare, Riksarkivet; *Teija Tiilikainen*, docent, statssekreterare, Utrikesministeriet; *Jussi Wacklin*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Eeva Maija Viljo*, professor emeritus, Åbo universitet; *Mirja Österberg*, fil.mag., Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av Petri Karonens och Jussi Wacklins (övers. Joel Backström) samt Łukasz Sommers (övers. Elisabeth Stubb) granskningar.

Innehåll

John Strömberg: Den högre utbildningens expansion och studenterna från de svenskspråkiga skolorna i Finland ca 1880–1920	229
Laura Kolbe: De nordiska huvudstadsmötena åren 1923–2005. Kommunal utrikespolitik och urban nordism.....	259

Granskningar

Henrik Meinander, Suomens historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat. Av Petri Karonen	286
Herman Schück, Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480. Av Marko Lamberg ..	288
Rolf Hobson, Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Samfunnsendring – statssystem – militärteori. Av Lars Ericson Wolke	290
Charlotta Wolff, Vänskap og makt. Den svenska politiska eliten og opplysningstidens Frankrike. Av Maria Cavallin Aijmer	294
Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), Herder, Suomi, Eurooppa. Av Łukasz Sommer	298
Lars Zilliacus, Finska Hushållningssällskapets arkiv og skrifter – en källa för forskningen I–VI. Av Jani Marjanen.....	304
Eric Gustaf Ehrström, Minnen av en resa från Åbo till Tavastland år 1811. Av Lars Ericson Wolke...	309
Thomas Westerborn, Arkitektur og politik. Lantdagens hus og representationsreformen i Finland 1906. Av Eeva Maija Viljo	312
Stefan Nygård & Johan Strang (red.), Mellan idealism og analytisk filosofi. Den moderna filosofin i Finland og Sverige 1880–1950. Av Hans Ruin.....	316
Sven G. Holtsmark, Rolf Hobson & Tom Kristiansen (red.), Stormaktene, Sverige og Norge 1905–1907: Fra konsulatsak til integritetstraktat. Av Sune Jungar	321
Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö & Hanna Kuusi (toim.), Alkoholoin vuosisata. Suomalaisten alkoholioilojen käännteitä 1900-luvulla. Av Jussi Wacklin	323
Mikael Byström, En broder, gäst og parasit – Uppfattningar og föreställningar om utlänningar, flyktingar og flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947. Av Camilla Haavisto.....	328
Heikki Koski, Vastuun vuosia – Keskustelujä Fagerholmin kanssa. Av Mirja Österberg	332
Erik Axelsson, Historien i politiken. Historieanvändning i norsk og svensk EU-debatt 1990–1994. Av Teija Tiilikainen.....	335
Från fältet	338

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet.

Internet: www.historisktidskrift.fi

Prenumerationspris 2007: 30 €, Postgiro 800014-952637. För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 10 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors og Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.